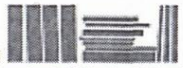

Universitäts- und Landesbibliothek Tirol

De Eugraphio Terentii interprete

Gerstenberg, Heinrich

Jenae, 1886

ulb.

Universitäts- und Landesbibliothek Tirol

Aussenmagazin

128335

DE
EUGRAPHIO TERENTII INTERPRETE

DISSERTATIO PHILOLOGICA
QUAM SCRIPSIT
AD SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES
AB AMPLISSIMO
PHILOSOPHORUM IENENSIVM ORDINE
RITE IMPETRANDOS
HENRICUS GERSTENBERG
VIMARIENSIS

JENAE
TYPIS FROMMANNI (H. POHLE)
MDCCCLXXXVI

I.

De commenti Eugraphiani codicibus.

Litterarum renascentium primordiis, quibus viri docti antiquitatis testimonia oblitterata undique in lucem protrahere coeperant, iamdudum transactis Eugraphii nomen eiusque commenti Terentiani frustula primus Gabr. Faërnus luci reddidit, cuius post mortem (a. 1561) Petr. Victorius ea fragmenta Eugraphiana una cum „emendationibus in sex fabulas Terentii“, quas idem ille nondum publicatas reliquerat, a. 1565 (Flor. apud Juntas) edidit; huius libri nova impressio Heidelbergae a. 1587 facta est. Faërnus Fr. Lindenbrogius secutus est, qui maiorem commenti partem in editione fabularum Terentianarum (Francof. a. 1623) publicavit, adhibitis, ut ipse in praefatione dicit, libro Ant. Loiselli antiquissimo et codice Franc. Olivarii. Editionis Lindenbrogianae lacunas nec paucas nec parvas e duobus bibliothecae Leidensis libris, altero Is. Vossii, altero Dion. Petavii, complevit A. H. Westerhovius (ed. fab. Ter. Hagae-Comitum a. 1726 tom. II; cf. tom. I praef. p. X), ut is primus omnium fabularum commentarios Eugraphianos publicaverit.

Hae solae editiones libris manuscriptis inspectis curatae sunt. Praeterea ante West. commentarius Eugraphianus in Heaut. ex Lind. libro in editionem Ter. fab. Amst. et Lugd. Bat. a. 1686 apud Abr. Wolfgangum et Jac. Hackium factam receptus est (cf. p. 21). Post West. Zeunius et Klotzius plenum Eugraphii librum in

editionibus Terentianis (Lipsiae a. 1774 et ibid. a. 1838. 40) denuo typis impresserunt, ita ut coniecturas adderent. Unus inter recentiores Lud. Schopenus codices inspexit, qui („über die Pariser hss. des E.“ progr. Bonn. a. 1852) scholia nonnulla in Ad. et Hec. e duorum codd. Parisinorum lectionibus sanavit.

Haec ergo condicio historiae criticae libri Eugraphiani est: editiones e' codicibus repetitae nullae nisi antiquae quaeque aetati nostrae minime sufficiant; librorum manuscriptorum nulla fere descriptio aut collectio; nullum iudicium de contextus editi ratione initum. Ergo cum de Eugraphii commento Terentiano quaestionem instituere nobis proposuerimus, primum, quae de codicibus indagare potuimus, afferemus, ut inde tamquam e firmo fundamento commentationem ducamus.

§ 1. Libros manuscriptos, quibus Eugraphii commentum sive plenum sive membra quaedam continentur, hos novimus:

1) cod. nunc biblioth. Leid., quondam Vossianus latinus in quarto 34 (= L¹), membranaceus saeculi ut videtur decimi, duobus e libris compositus esse ex varia foliorum longitudine et latitudine cognoscitur. Quorum prior, in quo commentum Eugraphianum est, viginti octo continet folia, sed si quod fol. 1^r a librarii manu scriptum legitur recte explicamus, ex viginti uno quaternionibus constitit.

Fol. 1^a commentarius litteris minusculis in binas columnas scriptus incipit; litteris maiusculis superscriptum est: „Incipit liber Eografi argumentatorii comment Andriae.“ — sequitur commentarius in Andr. perfectus, in Eun. ab initio u. a. sc. V, 7 fin. ¹), in Heaut. a

1) Ad finem alia manus adscripsit: „desunt quattuor folia.“

v. III, 2, 12 u. a. fin., in Phorm. ab initio u. a. v. IV, 2, 1. — Cetera desiderantur.

Folia singula superiore parte resecta sunt, ut columnarum primi versus modo ex parte modo plane desint. Praeterea priorum minus quam posteriorum foliorum margines adeo lacerati sunt, ut non solum scriptura saepe vitata sit, sed etiam fol. 26—28 dimidium fere columnarum exteriorum exciderit. Sub fol. 8^u col. b exstant verba librarii haec: „*sci petri beluacensis*“. Jam cum Beluacensis idem atque Bellovacensis sit, codex Bellovac¹⁾, qua in urbe praeclarissima ecclesia et celeberrima bibliotheca Sancti Petri erat, exaratus et in illa bibliotheca servatus esse videtur (cf. p. 18 adn.).

2) cod. nunc biblioth. Leid., quondam Vossianus latinus in quarto 36 (= L²), membraneus eiusdem ut videtur saeculi, olim quinque quaterniones, i. e. quadraginta folia continuit; primi quaternionis folia duo deperdita, primum et octavum, interpositis tribus foliis papyraceis a Dionysio Petavio²⁾ scriptis suppleta sunt. Fol. 1^r col. a haec a Petavio suprascripta sunt: „Rufinus in commentario de metris Euanthium³⁾ Sacerdotem in Terentium citat.“ et: „Abbo Floriac. abbas in epistolis meminit Eugrafii“ (cf. § 27) deinde: „Incipit liber Eografii Argumentatorii commentum Andriae.“ Tum commentarius binas in columnas dispositus incipit: usque ad fol. 10^r col. b commentarius in Andr.; fol. 10^u col. a legitur: „Incipit Eunucus“ et expositio quaedam in Eun. additur neque ullius pretii ne-

1) Nostra aetate urbis nomen est: Beauvais.

2) Quod ex ipsius subscriptione fol. 1^r addita hac: „*οἷς ἀτυχῶ, λίαν εὐτυχῶ*. J (?) Petavius.“ manifestum est (cf. p. 18).

3) Num Euanthium et Eugraphium eundem esse voluit? Quid aliud hac adnotatione significare ei in animo fuerit, nescimus.

que Eugraphiana, quae maiore ex parte at verbum cum cod. Halensis expositione (cf. Ter. comoed. cum schol. e cod. Hal. ed. Brunsius Halis a. 1811 tom. I p. 153) congruit. In margine Petavii manus haec adnotavit: „integra haec columna abest a codice Ant. Oiselli“ (sic! cf. p. 18). In fine columnae est: „Incipit commentum Eografi in Eunuchō Terentii“ et sequitur commentarius in Eun., deinde in Heaut. Phorm. Ad. Hec. In Ad. et Hec. commentarii miro modo inter se commixti sunt, ut hic membrorum discissorum ordo exstet:

Ad. comm. ab initio	u. a. V, 2, 8;
Hec. „ „ III, 5, 1	„ „ fin.;
Ad. „ „ V, 2, 8	„ „ „;
Hec. „ „ III, 1 fin.	„ „ III, 5, 1;
„ „ „ initio	„ „ III, 1 fin.

Quae talis confusionis causa sit, enucleare non potuimus.

Hoc ergo codice commentum Eugraphianum in omnes fabulas contineri videmus. Neque vero totum ab uno scriptum est; certissime altera manus multo neglegentior fol. 12ⁿ col. b (Eun. II, 2, 5) incipit et usque ad alterius quaternionis finem (fol. 17ⁿ col. b Eun. V, 2, 57. (cf. p. 13. 14) scripsit; deinde fol. 18^r col. a manus prior et accuratior, quae eadem scripturam manus alterius hic illic correxisse videtur, a verbis his: „Denique hoc intellexit pithias“ incipit. Hanc manum priorem solo stilo mutato usque ad libri totius finem pertinere verisimile est. Duo ergo librarii operam coniunxisse putandi sunt.

Codd. Leidenses du Rieu viri illustrissimi benivolentia in bibliothecam Jenensem missos ipsi inspeximus. De ceteris ad aliorum verba redire cogimur, de Parisinis quidem ad Gundermanni, de Italicis ad Umpfenbachii, de Britannicis ad Dziatzkonis.

3) cod. Parisinus latinus 16235, quondam bibliothecae Sorbonicae 507 (= P¹ — cf. Schop. progr. p. 4) saeculi X membranaceus centum undeviginti folia continet, quibus versibus per paginas currentibus fabulae Terentii et commentum Eugraphii alternis vicibus ita praebentur, ut commentarii litteris minusculis scripti singulis fabularum scenis interiecti sint. Neque vero hic ordo tam integer est, ut commentarii partes scenis antecedentibus accurate respondeant, veluti fol. 11ª contextus Terentianus Andr. v. III, 2, 31—52 continet; sequitur commentarius Eugraphianus „ad te ibam] haec scena“ etc. usque ad „quòd dicit iure sibi“ i. e. ab initio sc. III, 4 usque ad medium scholion III, 5, 1. — Simili modo textus Ter. et Eugraphii commentarius se excipunt usque ad fol. 78, ut et versus et commentarii Andr. Eun. Heaut. Ad. usque ad III, 5, 4 praebeantur. Inde usque ad finem soli fabularum versus leguntur, sed spatiis satis magnis relictis, ut commentum Eugraphii totum in codicem transcribere in animo librarii fuisse appareat. Deest igitur commentarius in Ad. sc. IV, 1 u. a. fin., Hec., Phorm.

4) cod. Parisinus latinus 7520, olim Colbertinus 3635, Regius 5491, 5 (= P² — cf. Schop. progr. p. 4) membranaceum corpus est, in quod complura opuscula variis a librariis conscripta sunt; Eugraphii commentarius extremo loco positus fol. 108—124 occupat, in binas columnas a manibus duabus alternantibus saec. XI scriptus.

Fol. 108^r ab Eun. V, 6, 11 incipit; in margine inferiore manus saec. XVII—XVIII adscripsit haec: „Eugraphi. Haec in alio quoque exemplari exhibentur, ex quo“ — sequentia tria verba non satis plana esse valde dolemus. Commentarii in Eun. finem sequitur commentarius in Heaut., cuius exitus deest, in Ad., cuius initium desideratur, in Hec. solus integer. In

fine folii ultimi unus ex librariis haec addidit: „Que secuntur quaere in medi huius quaternionis hoc signo §.“

Videmus igitur hunc cod. minime tam completum esse quam in catal. mss. bibl. reg. tom. IV p. 369 verbis his „commentarius in omnes et singulas Terentii comoedias“ dicitur, sed commentarios in Andr. et Phorm. plane, in Eun. maximam partem, in Heaut. finem, in Ad. initium deesse.

De codd. Italicis nihil nisi quae Umpfenbachius in praefatione fab. Ter. affert memorare possumus:

5) cod. Basilicanus reclusus in Tabulario Capituli Basilicae Vaticanae (= B — cf. Umpf. praef. p. XXVIII, XXX).

6) cod. Ambrosianus H. 75 inf. (= A — cf. Umpf. praef. p. XXXI).

Dziatkoni haec de codd. Britannicis debemus:

7) cod. Oxoniensis bibl. Bodl. Auct. F. VI. 27 membr. 3. saec. X—XI. Hoc in libro Terentii fabulae insunt permultis scholiis additis, quae ad duas manus redeunt: manus clarior commentum Eugraphianum vel ex eo excerpta, inter quae etiam alia atque quae in editionibus sunt leguntur, fuscior scholia nec Donatiana neque Eugraphiana adscripsit.

8) cod. Oxoniensis Colleg. Braz. nos. (Aenei Nasi) XVIII. saec. XII (vel XI). Hoc quoque in libro ad Terentii fabulas scholia ex Eugraphio excerpta inveniuntur addita.

Praeter eos quos attuli extant in bibliotheca Parisina codd. duo, quibus post Terentii comoedias commentarius quidam perpetuus nomine Eugraphii tamquam auctoris imposito praebetur; sunt cod. Par. 7917 et qui eius apographon esse videtur, 7917 A, uterque saec. XV. Sed ut inscriptio „Eugrafius super Therencium“ et subscriptio „Explicit expositio textualis super Theren-

cium“ mire sonant, ita ex ipsius commentarii initio, quod Schopenus (progr. p. 3. 4) publicavit, et exemplo illo, quod Gundermanni comitati debemus, satis luculenter apparet, id commentum nihil nisi „nescio cuius insulsi et horriduli magistri, qui Eugraphii nomen ementitus videtur“ (Schop.) enarrationem esse, ut iure optimo Lindenbrogius eos codd., quos in praefatione dicere videtur, edere dubitaverit. (cf. Suringarii hist. crit. schol. lat. Lugd. Bat. a. 1834 tom. I p. 89. 90).

§ 2. Ut ad ipsum contextum commenti Eugraphiani transeamus: ex L¹ et L² commentarium in Andr. excussimus, qui cum permagnas inter utrumque librum differentias praeberit, ceterarum quoque fabularum commentarios perlustrare nobis oportuit, ut a totius commenti cognitione e libris manuscriptis repetita proficeremur. Codicum enim L¹ et L² contextus et longe alius atque qui editionibus exhibetur est et inter se plane dissentit. Quae differentiae, ut primo ad commentarium in Andr. animum convertamus, hae fere sunt.

Cod. L², pleniore usus forma, complura adnotationum genera praebet, quae in cod. L¹ omnino, ex parte in editionibus desunt. Primum enim saepissime figurae orationis afferuntur eaeque ita, ut non modo nuda figura legatur, sed eius definitio quaedam expressa vel usus apud rhetores tritus addatur. cf. comm. in Andr. III, 3, 33. 36. 37. 42. p. 25 et § 21 huius libelli. Praeterea alia quoque commentariola rhetorica leguntur, quae in codice L¹ desunt. cf. comm. in Andr. sc. III, 3. p. 22. 23. — tractat. de argum. loc. Andr. I, 1, 24 et de induct. Andr. II, 3, 25, qui cod. L¹ omissi in cod. L² multo ampliores sunt, quam in editionibus. cf. § 23. Accedunt in cod. L² scholia ex artis dialecticae materia repetita, quae in cod. L¹ desiderantur. Imprimis definitionum species dicimus, quas § 24 enumerabi-

mus (cf. comm. in Andr. III, 3, 33. p. 25). Deinde scholia ea nominanda sunt, quibus quaestiones vere grammaticae tractantur. Quorum quamvis multa in cod. L² exstent, quae in cod. L¹ frustra requiras, tamen haec quidem differentia non tanta cum diligentia, quanta ceterae, per commentarium servata est, ut etiam in cod. L¹ adnotationes grammaticae neque vero tam uberes quam in libro L² inveniantur. Ex permagno numero pauca afferamus haec: Andr. I, 4, 4: „aniculae“ (cod.: „aniclile“) hoc ex his nominibus est, cuius primitivi genus cognoscitur ex diminutivo; „compotrix“ vero dictum est feminino genere sine exemplo alterius nominis nisi verbalis“¹⁾. cf. comm. in Andr. III, 3, 29. 47. 48. p. 25. 27. Ad extremum eorum cod. L² scholiorum trivialium mentionem facimus, quibus varia varii pretii adnotata sunt; quorum exempla singula enarrare longum est.

Haec fere sunt adnotationum genera ea, quae in cod. L² additaveniuntur. Neque vero differentia, quae inter utrumque librum est, in eo tantummodo consistit, ut ad textum codicis L¹ talia cod. L² scholia accedant, sed etiam cod. L¹ saepissime alium et pleniorum quam alter contextum praebet; haec scholia cod. L¹ additicia omnia fere impense interpretationi versuum Terentianorum serviunt, ut uberius et verbosius sententiarum ordo et conexus explicetur. cf. Andr. I, 5, 46. (ed. West.):

cod. L²: ... „in qua re allocutionis sunt praecepta et potestates, hoc est, quibus verbis Chrysidis affectus cresceret adolescentis.

cod. L¹: ... „in qua re allocutionis sunt praecepta et potestates, hoc est, quibus verbis potuit, ut Chrysis moriens ei commendaret (cod.: „cum commodaret“)

1) cf. Cic. Phil. II, 17, 42. V, 8, 22: compotor.

nam primum quo tempore locuta sit, non sine affectu est.“ etc.

Aliud advocamus exemplum, quo in cod. L¹ sententia ab L² quoque allata iisdem fere verbis repetitur: Andr. II, 1, 30:

cod. L²: „ . . . quare ut coeperat, Charinus gratias agit. sed Pamphilus hortatur, ut ipse dominus et ipse servus faciant fingant, ut Charino detur.

„Et ipse laborabit, ut non ducat.“

Sed permultae cod. L¹ adnotationes allatis similes accedunt, quibus in cod. L² omnino non respondetur. cf. schol. ad Andr. II, 2, 9—12 (ed. West.), quo e numero cod. L² nullum affert nisi ad v. 9: „hoc audi ille

Glycerium. sed quoniam hoc profecit ad affectum, ut exinde profiteatur (cod.: „propheta“) adolescens se Glycerium non deserturum. singula excutienda sunt. nam primum, quo tempore locuta sit, non sine affectu [„m“ cod.] est“. etc.

cod. L¹: „ . . . quare ut coeperat, Charinus gratias agit. sed Pamphilus hortatur, ut et ipse Charinus et Byrria faciant fingant aliquid inveniant efficiant, ut Charino detur. suum officium esse dicit id se laborare, ut sibi non detur. non enim sequebatur, ut si (cod. „ei“) Pamphilus eam non duceret, Charinus duceret. hoc igitur monet, ut ille atque eius servus hoc laboris suscipiant, ut ipse ducat. suum officium esse Pamphilus dicit laborare se, ut non ducat.“

ad calamitatis vocem redit.“ Cetera omnia e cod. L¹ fluxerunt¹⁾. cf. comm. in Andr. sc. III, 3.

Quae exempla satis gravia sunt, ut codd. L¹ et L² duas plane inter se dissentientes redactiones commentarii in Andr. Eugraphiani contineri contendamus; neque enim aut redactio cod. L² ex altera, veluti commentarii Vergiliani ampliores e Servianis, additamentis apposis aut redactio cod. L¹ ex illa contractione in brevius facta exorta esse potest, sed utraque sua quaeque alteri desunt praebet²⁾.

Huc usque solo de commentario in Andr. verba fecimus: de ceteris in universum hoc dicendum est: redactiones non tantas, quantas in Andr., differentias exhibere, ut et cod. L² multo paucioribus locis scholia illa de figuris orationis, definitionibus, rebus grammaticis similibusque agentia contineat et cod. L¹ rarissime sua addat. Quamquam, ut commentarios in Ad. et Hec. omittamus, quippe qui cod. L¹ desint, in commentariis ad Heaut. et Phorm. utriusque redactionis condicionem, quantum cum cod. L¹ comparatio fieri potest, servatam esse videmus. Veluti in cod. L² haec addita sunt:

Heaut. IV, 3, 12: prosphonesis; 15: icon et parabole; 31: diasyrmos; 5, 1: caracterismos et ethopoeia; Phorm. I, 2, 51: syncope (cf. § 21); 1: „et quoniam fortasse nomen vix tenere possit (cod.: „possent“), de colore indicat (sc. Geta servus), ut possit agnosci et est

1) v. 9: cod. L¹: „ille.“ edd. falso „illic.“ — cod. L¹ et edd.: „quoniam videtur s. p. Ch.“ etc. scribendum est: „quoniam videt s. p. Ch.“ — v. 11: cod. L¹: „cuius orationem recund interced seruus“. edd.: „c. o. intercept s.“ Conicimus „rescindit“, ad quod „intercedit“ tamquam glossema additum in contextum irrepsit.

2) Redactionem cod. L² nota A, cod. L² nota B insignimus.

definitio quae dicitur hypographice i. e. singulorum descriptio“ (vide quae infra de hac re exponentur). Cf. Heaut. IV, 4, 6 tergi et tergoris differentiam et Heaut. V, 1, 4 interpretationes vocabulorum „candex“ et „stipes“, quas L¹ omittit. Contra in cod. L¹ nonnullae sensus explicationes exhibentur, quae in cod. L² desiderantur.

Restat commentarius in Eun., qui alia utitur ratione. In sc. I, 1 quidem redactionum vestigium unum atque apertissimum est; nam adnotationem illam (v. 25), qua hypallage figura commemoratur, cod. L¹ omittit. At a sc. I, 2 mira quaedam inter utriusque codicis contextum similitudo comparet, quae tanta est, ut non solum nullae redactionum differentiae existant, sed etiam singulorum verborum consensus tam angustus sit, ut permultis utriusque codicis locis eadem lectionum corruptelae praebeantur. Primum huius similitudinis exemplum hoc est: ad I, 2, 5 uterque cod. habet: „meretrices i. d. s. v. i. a. solitas habere annum Veneris illi caram, cui cotidie sacrificarent“. Recte Lind.: „habere *aram* Veneris *vulgariae*“, cui Graccorum *Ἀφροδίτη πάνδημος* respondet. Conferantur ex permagno numero: I, 2, 62: „quibus prioris a. s. miles esse possit“ pro „prior“. ibid. „inscident“ pro „inciderit“. II, 2, 4: „crudeles et servos“ pro „saevos“. II, 2, 5: ut iam dictum est (cf. p. 6), in cod. L² manus altera negligentior hinc incipit. II, 2, 13: „idque dicta se primum“ pro „dicit a“. ibid.: „exinde ratum“ pro „natum“. II, 2, 28: in Plauti versu: „advenientum“ pro „advenienti“. II, 2, 34: „detractio-nem“ pro „detractationem“. „cogitatio“ pro „cogitatione“. II, 2, 45: „utriusque servus“ pro „ubique servis“. et „verso cardine“ pro „ordine“. III, 2, 48: „tertio quod vult ac dederat ex necessitate“ pro „tertio quod ultimum ex nec.“ IV, 4, 53:

„huius scenae ancilla deliberat a non indicandum sit —“ pro „hic secum a. d. an ind. s.“

Hae lectionum similitudines usque ad v. V, 2, 57 pertinent. Deinde manus illa negligentior una cum quaternione altero desinit et cum quaternione tertio manus alia incipit, ut videtur, eadem, quae commentarium in Andr. et in Eun. usque ad v. II, 2, 5 scripsit. Atque hinc usque ad fabulae finem codicis utriusque contextus adeo inter se abhorret, ut iterum redactiones manifeste discernantur. — Mirum hoc est neque fortuitum, quod hanc ipsam commentarii partem in cod. L² manus altera scripsit et una cum hac parte et cum quaternione desinit; unde coniectura nasci videtur: in libro illo, e quo cod. L² transscriptus sit, hanc Eunuchi partem non exstitisse, ut ea et alio ex libro¹⁾, e quo etiam in cod. L¹ venerit, et alio a librario suppleta sit. At huic similibusque coniecturis, quae nobis in mentem venerunt, hoc obstat, quod et manus alterius et partis illius consimillimae initium idem non est, sed manus ea in media demum hac Eunuchi parte incipit, ut prior pars (Eun. I, 2—II, 2, 5) etiam tunc a manu ea, quae Andr. et Eun. initium exaravit, scripta sit. Itaque hanc quaestionem melius usque ad id tempus in dubio relinquamus, quo accuratior ceterorum codicum notitia nobis parata erit.

1) E cod. L¹ pars illa commentarii in Eun. in cod. L² fluxisse non potest, quia in illo nonnulli loci corrupti sunt, qui in hoc recte sive rectius leguntur, veluti Eun. III, 2, 1: cod. L¹: „haec scena sublationem iniuriae non tenet“. cod. L² recte: „h. sc. sublationem munerum tenet“. Eun. III, 5, 50: L¹: „... hic turpiter quidam legunt potius quam sit asinum tentum...“ cod. L²: „... h. t. q. l. potius quam tantum, ut sit asinum tentum“. Consentimus cum Westerhovii coniectura. cf. eius adn. a. h. l.

§ 3. Duae igitur commenti Eugraphiani redactiones codd. Leidensibus excussis luci redditae sunt. Ceterorum codd. qui sit contextus, nunc quidem perscrutandum nobis est. Quamquam, quia ipsi libros non inspeximus et singula tantum parvae textus exempla adhibuimus, certum iudicium inire non possumus. E cod. P¹ Gundermannus liberalissime nobis commentarium in Andr. sc. III, 3 contulit, cuius contextus cum cod. L² plane congruit (cf. p. 22—27); insunt enim eadem adnotationes de figuris characterismo, palinlogia, metonymia, parenthesi (v. 23. 33. 36); inest definitio dialectica poeotes quae dicitur (v. 33); inest adnotatio grammatica de „Chreme“ vocativo (v. 23); quin etiam contextus verborum perpaucis locis levissimis exceptis adeo cum cod. L² consentit, ut corruptelae utrique communes sint, veluti v. 1: „tametsi . . . sunt“ pro cod. L¹: „sint“; v. 33: „poiodes“ pro „poeotes“; v. 36: „dissessio“ pro „discessio“. Praeterea nonnullae cod. P¹ lectiones in Ad. nobis praesto sunt, quas una cum cod. P² Schopenus edidit. Quarum una a cod. L² lectione cum cod. P² discrepat: Ad. II, 2, 9: P¹. P²: „ut intelligamus: avaritia temperares“ — L² corrupte: „u. i. avaritiam te impares“. Altera lectio in utroque cod. P¹ et L² corrupta esse videtur: Ad. III, 3. 21: P¹: „inscitare“. L²: „sciscitare“. P²: „suscitare“. — Ceteris locis omnibus cod. P¹ cum L² consentit, quattuor quidem locis una cum P²: Ad. I, 2, 46. II, 2, 9. 21. III, 2, 1; sex contra P²: Ad. 9. I, 2, 18. II, 3, 3. III, 2, 37. 4, 21. 5, 1. — Ergo cod. P¹ redactionis A esse ex similitudine, quae ei cum cod. L² est, colligi potest; certe ei simillima praebet.

De cod. P² ad certum finem non pervenimus. Neque enim ex lectionibus singulis a Schopeno publicatis expressa de codicis contextu imago concipi potest, quia,

quamvis multis locis codd. L² et P² lectiones inter se congruant, tamen haud minor pars inter se discrepat.

Feliciores de cod. B sumus, ad quem pars illa commenti Eugraphiani a Gabr. Faërno relicta et a P. Victorio edita redit. (cf. Umpf. Herm. II. p. 337 adn.). Iam si cod. B cum codd. L¹ et L² comparatur, in commentariolis prologorum nullus invenitur locus gravis, quo cod. B a cod. L¹ contra cod. L² stet; at permulti, quibus dissidente cod. L¹ cum cod. L² congruit, veluti Eun. pr. 2: cod. L¹ recte locum Ciceronianum (divin. c. 1) affert hunc: „ita sim versatus, ut defenderim multos, laeserim neminem“. cod. L² et B (Faërn. p. 251): „ita sit versatus, ut defenderit multos, laeserit neminem“. Gravissimi loci sunt ii, quos Faërnus (p. 270. 271) ex comm. in Andr. affert; ad v. I, 1, 24 tractatus illius de argumentorum locis, qui cod. L¹ deest, magnam partem cod. B praebet (cf. p. 9. § 23); Andr. III, 1, 19: cod. L² et B: „num immemor es discipuli? ac si diceret, si Pamphilus divisit, techna (cod. L²: „thecna“) discipuli ad magistrum respicit. et est argumentum a maiore ad minus“. (cod. L¹ aliter). Duobus locis B easdem figuras exhibet, quibus L² a L¹ discedere intelleximus: Andr. III, 2, 36 antisagogen et Andr. III, 3, 33 palinlogian eiusque definitionem. Neque Umpfenbachii illud e cod. B de vocabulo „ulcisci“ adnotatum (praef. p. XXIX) inutile est; nam id scholion (Andr. act. III. fin.) cum in cod. L² exstet et in cod. L¹ desideretur, redactionis A esse manifestum est.

Ergo scholia illa e libro quodam aut redactionis A aut ei simillimo in cod. B fluxisse apparet. Reliquos codd., cum contextus exemplum non habeamus, silentio praeterire coacti sumus. Itaque ut breviter ea, quae de librorum mss. ratione cognovimus, hoc loco comprehendamus: redactionis B solus cod. L¹, red. A vel ei simil-

limi¹⁾ codd. L². P¹. B sunt; de cod. P² reliquisque iudicium inire non potuimus.

§ 4. Codices ad hanc vel illam redactionem quadrare vidimus; contra in editionibus utraque redactio mirum quantum inter se commixta legitur. Itaque quilibet codicibus editores usi sint, nunc explicandum est. De Faërnei cod. cf. p. 16. Lindenbrogius se non plenum Eugraphii librum, sed duos, quibus coniunctis commentarii in Andr. Eun. Heaut., ex parte in Ad. et Phorm. praebeantur (nam commentariolum in Hec. prol. ex Faërnei editione sumpsit), adhibuisse in praefatione narrat. Ergo neque L² neque P² ei praesto fuit, quia illo plenum commentum, hoc aliae commenti partes continentur. Restant igitur codices continuos commentarios praebeantes L¹ et P¹, in quibus quae insunt commenti membra, cum computentur, fere eadem atque editionis Lind. esse apparet. Quod tabula hac illustratur:

	ed. Lindenbr.	cod. L ¹ .	cod. P ¹ .
Andr.	comm. integ.	c. i.	c. i.
Eun.	c. i.	comm. u. a. sc. V, 7 fin.	c. i.
Heaut.	c. i.	comm. a. v. III, 2, 12 u. a. fin.	c. i.
Ad.	comm. u. a. sc. III, 5, fin.	—	comm. u. a. sc. III, 5, fin.
Phorm.	comm. u. a. V, 7, 44 cum lacunis multis magnisque	comm. u. a. IV, 2, 1 cum lac. multis magnisque	—

1) Cf. § 26.

Qua ex tabula duos hos codices Lindenbrogii fuisse verisimile est. Accedunt argumenta gravissima haec:

Cod. L² fol. 1 et 8 a Petavio suppleta esse supra diximus (cf. p. 5). Neque minus certum est Petavium apographon illud ex uno cod. L¹ fecisse; nam praeter nonnulla scripturae menda et correcturas Petavio attribuendas ad verbum ac ne corruptelis quidem exceptis hae utriusque codicis partes inter se congruunt, ut in illo apographo redactio B inveniatur et cum alia, tum figurae illae (cf. ed. West. Andr. IV, 4, 16. 33. 5, 13. V, 1, 9. 15. 3, 11. 4, 7. 9) desiderentur. Praeterea Petavius cod. L² fol. 29^a col. a ad locum (Phorm. I, 4, 12. cf. p. 32) corruptum in margine „alius“ lectionem adscripsit, quae cum codicis L¹ sit, et ipsa ex hoc repetita esse videtur. Cod. L¹ igitur a Petavio adhibitum esse multa exstant vestigia, alium nulla. Iam ut supra diximus (p. 6), ad expositionem illam non Eugraphianam, quae in cod. L² inter Eugraphii commentarios in Andr. et in Eun. intermissa est, eadem Petavii manus adnotavit haec: „integra haec columna abest a codice Ant. Oiselli“, ut Petavius haec de cod. L¹ dixisse videatur. Quid porro Lind. in praefatione dixit? sese librum antiquissimum Antonii Loisellii iuris consulti adhibuisse. Ergo hic Lind. liber, quem Loisellio (sic scribendum, non cum Petavio „Oisellius“) debuit, et codex L¹ unus idemque esse videtur¹⁾.

1) Unde codicis L¹ historia aperta est. Eum Bellovacii scriptum esse ibique Sancti Petri fuisse iam conclusimus (cf. p. 5). Ad id optime quadrat, quod Ant. Loisellius Bellovacii, qua in urbe eius familia inter principes erat, natus est et vitae partem degit. Eundem codicem a Loisellio possessum et Lindenbrogius inspexit et paulo post Petavius ad supplendum cod. L² adhibuit. Ad extremum casu quodam non satis cognito in Js. Vossii manus pervenit, ut una cum omnibus eius libris in bibliothecam eidensem receptus sit.

Hoc idem ex contextus comparatione certissimum fit. Codicem laceratum esse vidimus: quibus lacunis eae, quae apud Lind. sunt, respondent veluti Andr. V, 2, 24. 4, 1. Eun. II, 2, 1. Heaut. IV, 4, 7. 8, 16. V, 1, 3. Utilissima Phormionis comparatio est; nam si Lind. cod. L¹ et P¹ praesto fuisse contendimus, commentarium in Phorm., cum in cod. P¹ desit, ex uno cod. L¹ sumptum esse statuendum est, ut eam editionis partem cum codice plane congruere necesse sit. Neque falso conclusimus: summus enim in Phorm. consensus inter utrumque est, ut lacunis editionis omnibus folia codicis plane dilacerata respondeant (cf. fol. 28: Phorm. II, 4—IV, 1). Una admodum suspicio esse potest: in codice enim commentarius usque ad Phorm. IV, 2, 1 legitur; contra Lindenbrogius etiam scenarum sequentium partes publicavit. Sed quid nos impedit, ne eius aetate codicem nonnulla etiam tunc folia habuisse statuamus, quae postea demum deperdita sint? Paucis locis Lind. lacunas, quibus in cod. L¹ non respondetur, adnotat, veluti Andr. V, 4, 47. Eun. II, 2, 59. Quos locos ex altero cod. repetitos esse conicimus; Andr. V, 4, 47 certissime ex altero fluxit, nam scholii lectio a Lind. allata non cum cod. L¹, sed cum cod. L² red. A consentit. — Num Lind. etiam quattuor folia illa cod. L¹ nunc deperdita (Eun. V, 8, 1—Heaut. III, 2, 12) habuerit (cf. p. 4), silentio praeterimus, quia hoc cod. P¹ collatione facta per se disceptari poterit.

Stat ergo sententia nostra: Lind. codicem eum, quem Ant. Loisellii appellet, L¹ esse. Neque minus alterum codicem, quem Fr. Olivario debeat, P¹ esse nobis persuasum est. Nam cum cod. L¹ red. B sit, alterum red. A, cuius P¹ esse videtur, fuisse ex textus editi comparatione elucet. Accedit quod et in editione et in cod. P¹ commentarius in Ad., qui solo ex altero codice,

non ex L¹ sumptus esse potest, una cum sc. III, 5 desinit.

Constat igitur Lind. utriusque redactionis singulos codd. L¹ et P¹ adhibuisse, ut contextus ex utraque redactione contaminatus, qui editionibus exhibetur, non codicibus quibusdam, sed Lindenbrogio debeatur, qui scholia modo ex uno, modo ex altero codice exscribendo, modo varia utriusque redactionis scholia conglutinando ¹⁾ effecit, ut in editionibus neutrius redactionis expressam imaginem habeamus. Quin etiam scholia nonnulla, quae in utraque redactione legimus, ab eo omissa sunt (cf. § 25. Andr. III, 4, 20).

Transeamus ad editionem Westerhovii, qua in curanda ille se codd. L¹ et L² adhibuisse in praefatione dicit. Commentarios a Lind. etiamtum editos ita recepit, ut solis iis locis, quibus Lind. lacunam vel aliam corruptelam adnotaverat, codices inspiceret; lacunas quidem complevit ex cod. L²: Andr. V, 2, 24. Eun. V, 9, 37. Heaut. I, 1, 1. 15. 34—44. 79—84 etc.; ad locos a Lind. asterisco notatos codicum lectiones addit: Andr. II, 1, 16. 6, 1 etc. Eun. I, 2, 58. II, 2, 1 etc. Heaut. I, 1, 66. 2, 24 etc.; ut scholia secundum versuum ordinem, ad quos adscripta sunt, legantur, scholia ad Eun. III, 5, 50 et Heaut. II, 1, 4. 5 contra codicum et Lind. auctoritatem inverso ordine posuit, contra in Andr. prol. erravit ²⁾). Itaque editionem Lind. supplevit magis quam emendavit; ac ne iis quidem locis, quos Lind. asterisco vel lacuna ut corruptos insigniverat, satis diligenter

1) Cuius contaminationis exemplum commentarius in Andr. sc. III, 3 est, quem infra (p. 22—27) e codicibus L¹. L². P¹ edemus.

2) Lindenbrogius una cum cod. L¹ et qui illo loco eius apographon est, L² rectum scholiorum ordinem praebet. cf. Klotzii adn. vol. II p. 604.

cod. L² lectiones excussit, veluti schol. ad Phorm. I, 4, 1 hoc modo supplevit: „unde turbatio efficit“; at in cod. L², e quo illud supplementum repetivit, legimus haec: „unde perturbatio efficitur“. Quin etiam adeo in verba magistri iuravit, ut ne iis quidem locis, quibus Lind. aperte erravit, contra illum codicum auctoritatem sequi ausus sit; cf. Phorm. I, 1, 14. Lind. falso in cod. L¹ legit et in editionem recepit haec: „semper natalis dies cum pueri initiantur“. At legimus: „s. n. d. c. suo tempore pronuntiatur“, quae ad verba sequentia optime quadrant. West. quidem e cod. L² recte verba haec respondentia et melius¹⁾ servata „semper natales cum suo tempore pronuntiantur“ recepit neque vero falsa Lind. verba remove ausus est, ut stultissimam adnotationum farraginem afferat. (cf. Heaut. I, 1, 101. Ad. III, 4, 48).

Haec exempla sufficiant. West. igitur nimis anguste a Lind. pendere cognovimus; hac una re praestat, quod primus in omnes fabulas commentarios promulgavit.

Ceterae editiones cum omnes²⁾ e Lind. et West. fluxerint, integrum utriusque redactionis exemplum omnino non publicatum habemus, sed editionibus adhuc factis tamquam delectus ex utraque redactione contaminatione factus praebetur. Quare nunc, ut quae de codicibus et redactionibus adhuc diximus, uno continuo exemplo demonstramus, commentarium in Andr. sc. III, 3 ex tribus illis codd. L¹. L². P¹, quibus solis continuus exstat, in lucem proferre nobis liceat.

1) Scribendum est: „semper ‚natalis‘ cum suo tempore pronuntiatur“.

2) „Editio Leidensis“, e qua West. lectiones ad Heaut. I, 1, 100. 2, 1. II, 3, 97 (false!). III, 1, 21. 78. 102. 2, 1 affert, editio illa fab. Ter. Amst. et Lugd.-Bat. a. 1686 facta est. Quae cum ad ed. Lind. redeat, lectiones illae nihil nisi coniecturae sunt.

§ 5. Commentarius in Andr. sc. III, 3¹).

red. A.

red. B.

v. 1. Haec scena petitionem habet: quippe Simo (1)
redit ad Chremetem, ut filiam suam det eius
filio. hic utique qualitatis est et deliberativae
forma. „Jubeo“ inquit „Chremetem“ id est:
volo, ut Virgilius: „reddique promissa iu- (5)
bebat.“ convenit et Chremes certa ratione
compulsus; oportuerat enim Chremetem de
Pamphilo esse sollicitum, quippe qui prior
venerat, ut ei polliceretur nuptias. non ergo
sine coniectura esse debuerat, qui operam, (10)
quae ad Pamphilum pertineret, vel argumen-
tis vel rumore cognosceret.

nam illum habere meretri-
cem amicam inde Chremes
cognoverat, siquidem: „ve- (15)
nit Chremes ad me clami-
tans indignum facinus com-
perisse“.

sed etiam nunc, cum Simo nuptias praepararet
falsas quidem, veri rumor fuit, quo debuit (20)
Chremes compelli [.]

1) Signa adhibemus haec: Codd. = L¹. L². P¹. —
red. A = L². P¹. — red. B = L¹. Sequitur apparatus
criticus:

(1) L¹ in lemmate: „nunc cremem“. — Codd.:
„symo“. — (2) L¹: „redditurus ad mecretem“. — L¹ om.
„eius“. — (3) L¹ post „filio“ add.: „coniugem“. — (4) Codd.:
„forme“; sed cf. Andr. II, 1, 1. IV, 5, 1. — L¹: „cre-
metem“. — L¹ om. „id est“. — (5) L¹: „reddidique“ et
ab alia manu suprascriptum est: „viro.“ — Verg. Aen. V,
386. — (6) L¹: „certa et ipsa ratione“; scribendum: „et ipse“.
— (8) P¹: „quipe“. — (9) L¹: „ut nuptias se pollicetur“.
(15) Andr. I, 1, 117. 118. — (20) L¹: „et falsas“. — Codd.:
„verique“. —

red. A.

red. B.

	in dispersum causae; et ipse ad Simonem venit; denique ita se in vicem quaerere com- pelluntur. ille inter- (5) rogat filio nuptias, hic ut insaniam Simonis admiratus quaerit e Simone, cur nuptiae esse dicantur. adicit (10) ergo Chremes: „aliquot me adierunt ex te qui auditum aiebant“. unde pulcherrimum argumentum dedit, ut non iam rumor sit; sed paene veritas, quam (15) ab ipso Simone auditam esse dicebant. et indignationis partes „hodie“ inquit „filiam exsequendo ait: „viso meam nubere tuo tun ¹ an illi insaniant“. sed Simo petit audientiam eius et principium (20) deliberativae: „ausculta“ inquit [;] „et quod egomet te velim et quod tu quae- ris, scies“. deinde incipit ipsa petitio primo a precibus: (25) „per ego te deos oro [“ et nostram amicitiam Chreme“. deinde ad ipsam petitionem: „ut nuptiae fue- rant futurae, fiant“.
--	--

(30)

(5) L¹: „interroget“. — (8) L¹: „quaerat“. — (11) L¹: „aliqud“. — (15) red. A: „poene“. L¹: „pene“. — L¹: „ex qua“. L²: „qua“. — (16) L¹: „auditum esse dicebat“. — (20) P¹ om. „eius“. — (29) L¹: „ab ipsa petitionē atque ita ut“.

red. A.

red. B.

et pulcherrime insi-
nuatione usus est,
quia in admirabili ge-
nere causae turpitude
auditori persuasa erat.

(5)

hic responsio datur ab utili: „si in rem est [.]
postea quia amicorum utrique ut fiant, ac-
omnia sunt communia, cersi iube.“
mutat personas et pro
eo, in quo offenditur,
illum, quem diligit,
interponit.

(10)

quam quidem rem quaestionis loco positam
dissimulat senex et fieri posse dicit: „irae
sunt inter Glycerium et natum“. Ut contulisse (15)
videatur, tametsi inutiles nuptiae sint, tamen
occasio est, ut utiles esse possint.

at ipsum posse negat
Chremes, siquidem
amore constrictus (20)
numquam poterit ad
nuptias copulari.

v.23. amantium irae hoc
argumento usus ex
amore refutat supe-
riora dicens, quod
amantes post iram re-

(25)

(5) P¹: „auditori|| („s“ videtur erasa). — (6) L¹: „si in rem inest“. — (7) L¹ om. „ut. — (13) red. A om. „rem“. L¹: „rem in“. — (14) P¹: „dissimilat“. — L¹: „dicit dicendo ire, sint glycerium“. — (15) red. A om. „et natum“. — L¹ membrana resecta excidit fol. 8^r col. b versus primus, ut desint verba: „ut contulisse . . . nuptiae sint“. — (16) red. A: „sunt“. — (23) P¹: „haec“. —

red. A.

red. B.

conciliati numquam se
deserunt, si se ante
perfecte amaverunt. a
consequenti, quid fieri
possit, providens prae-
cedere temptat dicens:
dum tempus est, et
per characterismon, id
est informationem fu-
turatorum, quid conse-
quens sit, dicit ab
utili.

(5)

(10)

v.29. Chreme autem voca-
tivus graecus est.

v.32. neque me perpeti in
quem filia semper re-
moveret crimen.

(15)

v.33. qui scis ergo periculum est temptamentum,
ut Cicero: „quando tu tui periculum fecisti“.
item ipse in Eunucho: „fac periculum in lit- (20)
teris“.

et est palinlogia, quae
fit, quando nomen re-
petitum vehementius
significat, ut: „at istuc
periculum“. nam istud
nomen per metony-

(25)

(5) „possit“ P¹ bis legitur. — (8) red. A: „characteris-
mon“. — (14) P¹: „greccus“. — (18) L¹ in lemm.: „qui
scis istuc n̄ periculū feceris“. — L¹ om. „est“. — P¹: „taemp-
tamentum“. — (19) Cic. div. VII, 27. — (20) L¹ om.
„in Eunucho“. — L¹ om. „in“. — Eun. III, 2, 23. —
(23) P¹: „nomen est repetitum“. — (25) P¹: „aut istuc“.
— (27) red. A: „methonomiam“. —

red. A.

red. B.

miam dictum est, quia
in pèriculis multa
temptamus. dixit hoc
tamen ab inhonesto per
definitionis speciem,
quae dicitur poeotes.

(5)

v. 36. si eveniat discessio| id
est: si fiat divortium;
nam „quod dii prohi-
beant“ parenthesis est.

(10)

v. 37. quot commoditates
vide| brachylogia est,
quae fit, cum plura
paucis complectimur,
et post per epexegesin
ait, quae sint commo-
ditates, id est utilita-
tes; „principio filium“
deinde sequitur zeug-
ma.

(15)

(20)

v. 40. his partibus
utilitatis et honesta-
tis compulsus Chre-
mes, qui negaverat
filiam Pamphilo tra-
diturum, et amicitiae
ratione et condicione
utilitatis impulsus

(25)

(3) P¹: „||oc“ (una littera detrta). — (5) L²: „diffinitio-
nis“. P¹: „diffinicionis“. — (6) red. A: „poiodes“. —
(7) red. A: „discessio“. — (11) „quot commoditates vide“
verba sequentia usque ad sc. fin. in P¹ adeo detrta sunt,
ut vix singula cognosci possint. — (12) L²: „brachylogia“.
— (15) L²: „epexegesin“. — (19) L²: „zeugma“. —

red. A.

red. B.

v. 42. merito te semper
hic quoque est aetio-
logia, id est causae
redditio. nam prae-
missio: „nolo tibi ul-
lum commodum in me
claudi.“ reddita est cau-
sa, cur magni faciat.
et est „maximi facio“
id est plurimum diligo.
hanc rem cum quaesisset, ut verisimile diceret,
hoc sese a Davo audisse dixit, „qui“ inquit
„intimus est eorum consiliis“
id est symmystes et
consecretalis.
v. 47. „heus“ adverbium est
vocandi.
v. 48. „eccum“ vero pronomen
est, id est ecce
eum. „adeo“ quoque
nunc est certe.

promittit se filiam
traditurum. „quid
istic? si ita istuc ani-
mum induxisti esse
utile, nolo tibi ullum (5)
commodum in me
claudier“.
v. 42. te semper ma-
ximi feci hoc est plu-
rimum dilexi et ma- (10)
ximum habui.
v. 43. discordare in- (15)
ter se hoc est discor-
des esse.
atque ut verum con-
siliium Chremeti pos-
sit ostendere, et ipsum
Davum evocat foras. (20)

(25)

(2) L¹: „qd si istic“. — (5) L¹: „utile“. — (8) L¹: „ut“
pro „te“. — (9) L²: „aethiologia“. — (15) L¹: „discor-
diare“. — (16) L²: „faxio“. — (19) L¹: „potius dixit hoc
sese a D. a“. — L²: „dicit“. — L¹: „qui eorum intimus
videtur esse consiliis“. — (21) L²: „simmistes“. — (27) L²
scholion ad v. 47: „tute adeo iam eius verba audies“ per-
tinere videtur.

Jam gravissima et summa quaestio restat haec: num una ex illis redactionibus et utra vere Eugraphiana sit. Sed priusquam de hac quaestione certi aliquid disceptari possit, partem eam commenti Eugraphiani accuratius considerare eiusque fontes enucleare debemus, quae cum utrique redactioni communis sit, ipsius Eugraphii esse constat. Tum demum de redactionum origine ac condicione conclusio fieri poterit. Quare nunc omissis iis adnotationibus, quibus redactiones inter se differunt, commentum utrique redactioni commune tractabimus.

II.

De commenti Eugraphiani fontibus.

§ 6. Eugraphius commentarios in Terentii fabulas qua ratione quemque ad usum conscripserit, quaerentibus prima totius libri verba colligenda sunt, quibus demonstrandum sibi proposuit, quanta virtute Terentius in fabulis faciendis artis rhetoricae leges secutus sit. Atque in Terentii comoediis explicandis eiusque virtute oratoria comprobanda leges artis rhetoricae eo consilio explanat, ut pueri¹⁾ commentarios perlustrantes et Terentium imitantes artis rhetoricae elementa discant. Quare in priorum fabularum Andr. et Eun. commentariis saepius per occasionem modo generales modo speciales de quibusdam artis rhetoricae partibus tractatus affert. cf. tractatus de prologo: Andr. pr. 1. de argumentis coniecturalibus: Andr. I, 1, 102. 107. 110. II, 2, 22; de allocutione: Andr. I, 5, 46. 54; de captatione benivolentiae: Eun. pr. 1; de deliberativa: Eun. I, 1, 1. etc. Sed cum, quacunque fuerit Eugraphius aetate, Terentii sermo antiquior et obscurior esset, quam ut aequales,

1) Cf. praef.: „ac primum nobis ea sit, quae et pueris semper est tradita“.

nedum discipuli, eum percipere possent, haud paucis locis interpretamenta opus erant; itaque Eugraphius scholia adiunxit, quibus locos nimis obscuros illustraret. Haec scholia, ut in commentariis fieri solet, varii generis sunt; nonnulla pretiosas de comoedia atque de fabulis Terentianis adnotationes praebent, alia mores antiquitatesque et Graecas et Romanas, quae quidem apud Terentium commemorantur, narrant, longe maxima pars in interpretatione grammatica versatur; neque vero Eugraphius grammaticorum subtilitate usus, sed interpretis magis quam grammatici officia secutus et verborum significationes et versuum sensus explicavit.

Hanc commenti rationem, qua scholia partim ad artem rhetoricam spectant partim interpretationi serviunt, ipse expressis verbis his commemorat (Phorm. I, 1, 1): „... nihil aliud tenet (sc. scena), quam expositionem rerum gestarum, unde formam nullius causae habet. ergo verba ac sensus, qui obscuri sunt, sequamur.“ quo loco, ut „verba ac sensus“ de interpretatione, ita „forma causae“ de causis generibusque orationis intellegenda est. Ex hoc loco quemadmodum Eugraphius singulas scenas adnotet, perspicitur: initio quasi totam scenam animo ita comprehendit, ut, quod orationis genus quaeque forma rhetorica scenae sit, summatim exponat; deinde ad singula¹⁾ transit et adnotationes rhetoricas atque interpretamenta promiscue profert. Neque vero, quod Eugraphius non semper parum cum diligentia et rhetoris et interpretis officiis satisfacit, veluti Eun. sc. II, 2 commentarius rhetoricus, per totam fere Hecyram interpretamenta tenuia exiliaque sunt, mirum est; permultis enim scenis nihil, quod rhetori, permultis nihil, quod interpreti mentione dignum esse videatur, reperias.

1) Eun. I, 2, 1. II, 3, 1. III, 3, 1. Heaut. pr. 3. Ad. III, 2, 1. etc.

Jam ut, quibus fontibus Eugraphius in libro conscribendo usus sit, accuratius investigemus, duo adnotationum genera seorsum tractari per se placet atque hoc, quod interpretationi servit, priore loco perscrutari et commodissimum et utilissimum esse nobis videtur, quia inde facilius de tractatus rhetorici origine certi aliquid indagari potest.

§ 7. Prima quaestio haec praesumenda est, cuius recensiois libros Terentianos Eugraphius habuerit. De quaestionibus criticis agere vel varias lectiones adnotare consulto supersedissee videtur; perpauci enim loci, quibus diversarum lectionum mentio fit, iam ab Umpfenbachio (ed. Ter. praef. p. XLVI) collecti hi sunt:

Andr. V, 4, 9: „lactas“. red. A: „vel iactas“ (ed. West., sed cf. Klotzii adn. vol. II p. 606). — Eun. II, 3, 23: „graciles“: „gracilae“. — Eun. III, 5, 50 (cf. p. 14 adn.): „asinum tantum“ vel „tentum“. — Hec. pr. II, 2: „sim“ vel „siem“¹⁾. — Addimus duos locos hos: Andr. III, 4, 9: red. A²⁾: „simulavi| alii sic malui“. cod. decurt. (G apud Umpf.): „si malui“. (cf. adn. West.) — et Phorm. II, 2, 16 (locus ut videtur corruptus).

His paucis locis de libris Terentianis, qui Eugra-

1) Heaut. IV, 7, 8 lectionis varietas non affertur. L¹ et L²: „quas pro hortamentis| hoc est nutrimentis. hortatores enim dicuntur qui equos nutriunt“.

L¹: „denique aliud: „hasce ornamentis consequentur“ (cod.: „consequenter“) quae ornamentis dabuntur“.

L²: „denique alia hortamentis, alia ornamentis contulit“.

Quibus scholiis hoc unum apertum est: Eugraphium v. 8 „pro hortamentis“, v. 9 „ornamentis“ legisse. — Phorm. V, 9, 31 quid senserit Umpf., non intellegimus.

2) Red. A singula exempla interponere non dubitamus, quia ea suo loco colligere longum est.

phio praesto erant, nihil certi cognoscitur. Praeterea Umpf. locos Terentianos ab Eugraphio allatos cum recensionum lectionibus contulit atque (praef. p. XLIV—VI) constituit: codicem eum, quem Eugraphius adhibuerit, eiusdem familiae fuisse atque DG (id est Victoriani et Decurtati), quod comparatione ex parte denuo inita, quamquam in codd. Eugraphii persaepe plane aliae atque in editionibus lectiones versuum Terentianorum praebentur, comprobamus. Sed cum de ipsa familia DG, cuius lectiones persaepe etiam in commentariis Donatianis inveniuntur, parum adhuc inter viros doctos constet [cf. Dziatzkonis sententiam ed. Ter. praef. p. XI. XII prolata, cui contra Fr. Leonem (mus. Rhen. XXXVIII p. 317—326) assentimur.], hoc loco in eo, quod Umpf. enucleavit, consistere cogimur.

§ 8. Jam ut, quorum scriptorum nomina et locos Eugraphius afferat, et unde ea sumpsisse videatur, inquiratur, primi Vergilius Cicero Sallustius nominandi sunt; nam locorum ex his allatorum partem quandam ex ipsorum notitia eum derivasse putamus.

Eugraphium Vergilii opera cognovisse non solum ex commemoratione in principio commenti facta magnove ex numero locorum laudatorum, sed maxime inde concludimus, quod quattuor locis:

Andr. I, 1, 50 buc. VIII, 39;

„ II, 1, 22 Aen. I, 69. 70;

„ III, 5, 18 „ I, 135. 136;

„ IV, 2, 11 „ II, 154. 155.

sententiarum conexum, in quo versus Vergiliani sunt, enarrat. Duos commemoramus locos¹⁾, quos Vergilianos esse nondum cognitum est: Phorm. I, 4, 12; cf. Vergilii

1) Locum tertium restituit Schopenus (progr. p. 11): Hec. I, 1, 8.

narrationem Aen. I, 335—370. IV, 651—658 (cf. Serv. Aen. I, 363. IV, 656); ex codicibus hoc restituimus: „discessio etenim quodammodo ultio est circa inultos (codd. L¹ et L²: „multos“) ut Pygmalionem (cod. L¹: „inginalionem“) ulta (codd. L¹ et L²: „multa“) Dido confugit (codd. L¹ et L²: „de loco fugit“. — et ex cod. L¹ addendum est hoc:) cum dicit: „ulta virum“ (cod.: „vita virum“. cf. Aen. IV, 656). — et Eun. V, 9, 30 cod. L² (cod. L¹ hic locus deest): „do fidem futurum| futurum hoc esse iam fidem promitto et spondeo ut pacem trayno ab rege petendum“; haec adnotatio ad Verg. Aen. XI, 230 pertinet et sic corrigenda est: „... et spondeo ut: „pacem troiano rege petendum“. —

Etiam Ciceronem et Sallustium Eugraphio cognitos fuisse probabile est. Primum enim utriusque locos saepius quam ceterorum laudat¹⁾; deinde eorum nomina atque opera, quippe quae omnibus nota esse putasse videatur, multo neglegentius adhibet, quam ceterorum, quorum nomina semper diligentissime affert, veluti Eun. V, 9, 42 „quemadmodum in Philippicis“, Andr. I, 1, 8: „hinc illud est in Jugurthino“, illic Ciceronis, hic Sallustii nomine omisso. Divinationem quidem in Caecilium, quae dicitur, quin Eugraphius ipse penitus noverit, dubium esse omnino non potest; quinque enim locos eius orationis appellat eamque tamquam notissimam tractat: Andr. III, 3, 33; IV, 1, 1; Eun. pr. 2 (qui locus iam a Klotzio vol. II p. 607 cognitus ex cod. L¹ lectione restituitur; cf. p. 16); Heaut. pr. 3. 17. — Jam cum Ciceronem et Sallustium eos solutae orationis fuisse scrip-

1) Cicero plus quindecies: Andr. I, 5, 54. III, 3, 33. 5, 12. etc. Sallustius octies: Andr. I, 1, 8. 70. etc. affertur. — Ciceronis locum Eun. II, 2, 4 laudatum Klotzcius (vol. I p. 413) invenit. — Quod omisso uno loco (Eun. pr. 6) Ciceronis orationes afferuntur, rhetori Eugraphio respondet.

tores constet, qui per totam mediae et infimae latinitatis aetatem et plurimum valuerint et saepissime in scholis tractati sint, Eugraphio quoque eorum notitiam adscribimus.

Quadrigam ¹⁾ igitur illam scriptorum, quae grammaticorum latinorum temporibus florebat, Terentium Vergilium Sallustium Ciceronem, haud ignotam Eugraphio fuisse probabile est; ceterorum locos, quos laudat, num ipse ex illorum libris hauserit, neque apertum neque verisimile est, ut eos aliis scriptoribus illos afferentibus debere videatur. Horum enim scriptorum mentio in commento facta accedit: Homeri: Eun. II, 2, 38. III, 2, 23; Platonis: Eun. III, 2, 23; Menandri: Andr. III, 1, 15. Eun. I, 2, 5. V, 9, 63; Plauti: Eun. II, 2, 28. III, 5, 53. Heaut. pr. 31. Ad. V, 9, 24; Horatii: Phorm. IV, 5, 14 ²⁾. red. A: Andr. I, 4, 5. V, 3, 32; Martialis: red. A: Andr. IV, 1, 1. Quo e numero locos hos: Andr. III, 1, 15. Eun. I, 2, 5. II, 2, 28. 38. III, 5, 53. V, 9, 63 non ad ipsorum poetarum libros, sed ad recentiorum opera atque, ut videtur, ad commentarios Terentianos regredi inde apparet, quod Eugraphius ea interpretamenta ut „quorundam“ profert. Ergo eos locos e priorum commentatorum libris sumptos esse pro certo affirmare audeamus. Huc accedit corporis Donatiani modo consensus modo similitudo (Andr. III, 1, 15. Eun. II, 2, 28. 38. V, 9, 63), de quo infra nobis agendum erit (cf. § 13).

De Menandri commemoratione pauca verba faciamus. Exstant in commento Don. permulta scholia, quasi commentarioli reliquiae, quibus versus Menandrei et Apollodorei ad Terentianos adnotantur et Terentius cum Menandro Apollodoroque (et Diphilo), quorum fabulas in

1) Cf. Arusiani Messii librum ab H. Keilio G. L. VII editum.

2) Zeunius recte conicit „agere“ pro „aegre“ et locum ad art. poet. v. 176 spectare vult.

sermonem latinum convertit, comparatur. cf. Andr. pr. 10. 13. I, 2, 33. II, 4, 4. III, 1, 15. 2, 3. 3, 11. 4, 13. 5, 5. IV, 3, 11. 4, 55. V, 4, 16 etc. Phorm. I, 1, 15. 2, 37. 41. III, 1, 18. 2, 21. 3, 30. IV, 1, 9. 21 etc. Ex eodem commentariolo tres illae Eugraphii adnotationes, quae ad Menandrum pertinent, emanasse videntur, praesertim cum in commentario Donatiano ad Andr. III, 1, 15 idem de Menandro adscriptum inveniatur.

§ 9. Eugraphium horum scriptorum locos non ex ipsorum, sed ex posteriorum libris repetivisse putamus. Sed qui illi fontes erant, e quibus Eugraphii sapientia emanavit? Cum nullum alius scriptoris nomen in commento appelletur, Eugraphium idem, quod plerique scriptores recentiores, egisse intellegimus, ut ipsos auctores, quos exscribat, silentio praetereat¹⁾ atque, quo antiquiores et spectatiores afferat auctores, eo maiore nitore pretioque suam doctrinam eruditionemque cumulet. Qui igitur veri Eugraphii fontes erant? Hoc quidem loco commentarii in Terentii fabulas, qui Aelii Donati nomine insigniti aetatem tulerunt, in comparisonem vocandi sunt. Quos inter libros Donationos et Eugraphianos conexus satis angustus exstat; sed quatenus et qua ratione inter se cohaereant, eo difficilius explicandum est, quo magis a commentariis illis in quinque fabulas servatis, qui Donato attribuuntur, laboramus. Nam de eorum aetate atque origine adhuc parum inter viros doctos²⁾ constare videmus. In hoc quidem nunc omnes Usenerum

1) Hac ipsa de causa Westerhovii coniectura reiicienda est, qui Eun. pr. 27 verba haec corrupta: „verum donat“ ita sanare vult, ut ex scriptura „v. Donat.“ h. e. „vide Donatum“ exorta esse dicat. Immo potius ex corporis Don. verbis hic sensus et haec lectio desideratur: „a. h. p. s., primo negat; hinc ad qualitatem ipsam descendit venialem“.

2) Cf. Schopen: de Ter. et Don. eius interprete

(mus. Rhen. XXIII p. 493) secuti inter se consentire videntur: illud corpus non unius Aelii Donati opus, sed ex complurium commentariis (Donati Euanthii aliorum nescitur quorum) conglutinatum esse, ut forma ea, qua nunc utitur, partim ex pleniore in brevius contracta, partim interpolationibus vel rectius retractationibus infecta sit. Atque ut origo corporis scholia modo perbona modo ineptissima continentis, modo simillima iterum atque iterum, modo horride inter se discrepantia afferentis parum aperte adhuc enucleata est, ita maximis in difficultatibus versamur, quod editio nova critica arte elaborata plane deest, ut verborum contextum ex antiquis editionibus, praecipue Lind. et West., repetere coacti simus. Quare ut commentariorum in Vergilium Servianorum Thilo et Hagenus firmum fundamentum nostra aetate restituere conantur, ita etiam commenti Donatiani novam editionem, quam nisi fallimur Dziatzko praeparat, mox in lucem prodituram esse valde speramus, praesertim cum praevideri non possit, quae commentariorum forma ex antiquissimo cod. Parisino 7920 (saec. XI) atque ex cod. Oxoniensi¹⁾, qui breviorum et fortasse antiquiorem formam praebet, recuperetur.

Jam plenam scholiorum, quae et in corpore Don. et in commento Eogr. insunt, comparisonem facere et

diss. crit. Bonn. a. 1821. p. 30—66. — Umpfenb. Herm. II. p. 337. — Guil. Hahn: zur entstehungsgeschichte d. scholien d. Don. zum Ter. I. progr. Halberst. a. 1870. II. progr. Strals. a. 1872. — Dziatzko: mus. Rhen. XXIX. p. 445. — Teuber: de auctoritate commentorum in Ter., quae s. Ael. Don. nom. circumferuntur. progr. Ebersw. a. 1881. — Leo: mus. Rhen. XXXVIII. p. 317. — Scheidemann: quaestiones Euanthianae. Lips. a. 1883.

1) Cod. bibl. Bodl. Canon. Lat. Auct. Class. 95 saec. XV; ceteri codices comm. Don. saec. XV et interpolati sunt. cf. Dziatzko „beiträge zur kritik des Don. comm.“ Fleckeis. ann. suppl. X. p. 662.

longum neque satis fructuosum esse nobis videtur; nam similitudines, quae inter utrumque librum intercedunt, tantae et tam varii generis sunt, ut ex nuda comparatione vix disceptari posse putemus, quae sit utriusque commenti inter se condicio. Itaque aliorum opera, quae Eugraphius exscripsisse videri potest, in quaestione hac tractanda advocare utilissimum esse existimamus, unde etiam de commenti Don. et Eugr. condicione lux affertur.

§ 10. Cum Eugraphium Vergilii opera cognovisse supra (p. 31) satis certis argumentis demonstraverimus, quaestio est, num etiam commentariis Servianis usus sit, atque utrum plenioribus compilatisque an brevioribus verisque. Haec quaestio, ut iam per se haud sine momento est, ita in enucleando commentario Aelii Donati Terentiano magnam vim habet. Donatum enim non solum in Terentii fabulas, sed etiam in Vergilii opera commentarios scripsisse memoriae proditum est [cf. Prisc. G. L. III, p. 61] neque quin Servius eos exscripserit dubium est [cf. Thilonis praef. p. XXI. LXXV], id quod cum aliis de causis tum ex similitudine ea conspicua, quae inter scholia permulta corporis Don. in Terentium et Serviani exstat, manifestum est. Jam haud pauci sunt loci, quibus Eugraphius scholia Servianis similia affert, sed ita, ut eadem etiam in corpore Don. inveniantur. Quo e consensu quem conexum inter Eugraphium et Servium interesse concludimus? Non tam angustum scilicet, ut ille ex hoc ea scholia repeterit; sed talem, ut uterque in eundem fontem i. e. in Aelium Donatum redeant. Ergo hac comparatione commentarii vere Donatiani scholia nonnulla cognoscuntur et Eugraphium ab Aelio Donato pendere elucet. Tabula scholiorum Eugraphianorum et Servianorum, quae ad Donatum redire videntur, haec est:

	Eugr.	Serv. (comm. brev.)	Don.
	Andr. III, 5, 4: pretium (codd. L ¹ et L ² „praemium“) ob stultitiam hoc est meritum atque poenam. Virgilius (Aen. IX, 230 et XII, 352):	Aen. IX, 230: pretium morae cuius mora pretium posset afferre i. e. poenam. (Ter. loc.) Aen. XII, 352: pretio modo poenam, nam pretium τῶν μεσῶν est. (Ter. loc.).	Andr. III, 5, 4: Ergo pretium et praemium generaliter pro bene aut male facto redditur. sed discernitur ita: nam pretium pro stultitia est poena, pretium pro virtute honor est et lucrum. (Verg. loci).
	Eun. V, 9, 51: „accipit“ autem pascit, quod Virgilius (Aen. III, 353).	Aen. III, 353: accipiebat pascebat ut Terentius	Eun. V, 9, 52: „accipit“ pascit invitatur, ut (Verg. loc.)
petitionis gradus	Andr. II, 1, 22*. Eun. III, 2, 48.	Aen. I, 70.	Andr. II, 1, 28*.
mereri	Andr. II, 1, 30*. Ad. II, 1, 47.	Aen. I, 74. IV, 335*. VI, 664*.	„ II, 1, 31*. Ad. II, 1, 47.
generalis sententia nullus pro non .	Andr. II, 2, 2.	Aen. I, 720*.	Andr. II, 2, 2.
iubere: velle . .	„ II, 2, 33.	georg. I, 125.	Hec. I, 2, 4.
generalis sententia illudere	„ III, 3, 1*. „ III, 5, 15. „ IV, 4, 18.	Aen. II, 3*. „ I, 519*. „ II, 64.	Andr. III, 3, 1*. „ III, 5, 15*. „ IV, 4, 19.
	Heaut. IV, 4, 19*. Phorm. V, 7, 22.	IX, 631.	Phorm. V, 7, 22.
scrupulus	Andr. V, 4, 37*. (cod. L ¹ partem praebet).	„ VI, 238.	Andr. V, 4, 37*. Ad. II, 2, 21.
limis	Eun. III, 5, 53.	„ XII, 120*.	Eun. III, 5, 53.
procax proci . .	Heaut. II, 1, 15.	„ I, 536. (cf. Thilonis praef. p. XXII adnot. 1).	Hec. I, 2, 84*.
in prima fabula .	Ad. pr. 9*.	Aen. IX, 242.	Ad. pr. 9.
mutilare	Hec. I, 1, 8*.	„ VIII, 724.	Hec. I, 1, 8.
liberi	„ II, 1, 15.	„ X, 532*.	„ II, 1, 15.
nam quae	Phorm. V, 1, 5*.	georg. IV, 445*.	Phorm. V, 1, 5*.
	red. A:		
lactens et lactans	Andr. IV, 1, 24.	georg. I, 315 (Aen. V, 285)	—
valeant: pereant .	„ IV, 2, 13.	Aen. III, 493*. XI, 97*.	(Andr. IV, 2, 13*).
tergus et tergum	Heaut. IV, 4, 6.	„ I, 211 (V, 351).	—

Sed alii exstant loci, quibus Donatus Servius Eugraphius ita inter se consentiunt, ut Eugraphii verba propius ad Serviana accedant.

Eugr. et Don. Hec. III, 4, 8.	Serv. Aen. VI, 614.
Eugr.: „gravior semper poena est exspectare quam pati, ut Virgilius (Aen. VI, 614) . .“	poenam exspectant quod gravius est; nam in expectatione et praesens metus est et dolor futurus; in ipsa autem poena solus est dolor.
Don.: „dura est exspectatio mali. Virgilius (ibid.) . . .“	

	Eugr. et Don.	Serv. (comm. brev.).
de Ter. adnot.	Andr. I, 1, 34.	Aen. X, 861*.
vestibulum .	„ IV, 3, 11.	„ II, 469.
pedem ferre .	„ IV, 5, 13*.	georg. I, 11.
cetarii . . .	Eun. II, 2, 26.	Aen. V, 822.
temere . . .	Eun. II, 2, 60 (Don.*)	„ IX, 327. 373.
penum . . .	„ II, 3, 18 (Eugr.*)	„ I, 703.
sacellum . .	Ad. IV, 2, 37 (Eugr.*)	buc. III, 9.
pellicere . .	Phorm. I, 2, 18* (Don. 17*).	Aen. II, 90.

*) Adn. ad tab. p. 37—39: Scholiis Eugraphianis et Donatianis asterisco notatis loci Vergiliani, Servianis Terentiani laudantur. — Comparationem scholiorum eorum, quae Eugraphius ad Heaut. adnotat, cum Servianis facere omittimus, quia commentario Don. in hanc fabulam deperdito ea utilis non est (cf. § 14).

Gravissimi sunt loci hi:

Eugr. (cf. Don.).	Serv. (comm. brev.)
Andr. I, 1, 50: unus et idem <u>alter</u> hic arguto intellectu tres accipiuntur. nam unus utique numerum suum ostendit; alter vero de duobus post unum alter est hoc intelligi et in Virgilio volunt: „alter ab undecimo ... (buc. VIII, 39) annus“. undecim enim numerum suum habent; alter vero ut diximus de duobus, h. e. de XII^{mo} et XIII^{mo}, ut ista copulatio: „a. a. u.“ XIII^{mum} annum significet, qui vicinus est pubertati.	buc. VIII, 39: alter enim de duobus dicimus, ut unus ab undecimo sit duodecimus, alter tertius decimus. Et vult significare iam se vicinum fuisse pubertati, quod de duodecimo anno procedere non potest.
Andr. III, 1, 15: Juno <u>Lucina</u> duas potestates habet Juno: eadem namque pronuba est h. e. nubentibus praeest, ut (Verg. Aen. IV, 59). — eadem et Lucina est, quae praeest parturientibus et lucem nascentibus dat. hanc quidam tamen potius Dianam esse dixerunt; nam Menander ipsam vocat, cum dicit: Artemis, quamquam et Virgilius et eandem Lucinam Dianam voluit, unde est: (Verg. buc. IV, 10)	Aen. IV, 166: et pronuba <u>Juno</u> quae nubentibus praeest. cf. v. 59 (511. 518). Aen. I, 8: Juno est Lucina, quae partibus praeest ut Ter. . . — cf. II, 610. buc. IV, 10: modo Lucinam Dianam accipimus. Sic Horatius Terentius Junonem Lucinam dicit, ut „J. L. f. o.“, cum tamen ambae unum sint.
Ad. III, 3, 23*.	Aen. VIII, 632*.
Ad. IV, 1, 21: lupus in <u>fabula</u> proverbium cum ipse advenit, de quo loquimur.	buc. IX, 54: . . . proverbium quotiens supervenit, de quo loquimur.

Quae scholia Eugraphius e Servio hausisse potest. At Servium in libris conscribendis Aelii Donati commentum Vergilianum exscripsisse constat. Ergo fieri potuit, ut etiam Eugraphius haec scholia ex Donati commentariis Verg. repeteret, ut et Eugraphium et Servium in eundem Donatum redire probabile sit. Utrum igitur exscripserit Eugraphius, — Donatum an Servium — pro certo disceptari non potest; contra ex comparatione commenti Serviani hoc elucere nobis videtur, Eugraphium commentarios quosdam in Vergilium, sive Donatianos sive Servianos, adhibuisse et ex illis scholia in librum suum recepisse.

Aliter res de commento pleniore Vergiliano est. Scholia ea, quibus inter illius additamenta et libros Eugr. similitudo praebetur, omnia corpore Don. exhibentur, ut ea, praesertim cum pleraque commenti plenioris Verg. scholia e Donatianis tamquam e fonte emanasse Thilo recte observaverit (cf. praef. p. XXII), in utrumque commentum e libris Donatianis, in Eugr. e Don. in Ter. transiisse probabile sit.

§ 11. Eandem corporis Don. similitudinem, quae in comparatione librorum Servianorum respicienda erat, causam esse dicimus, cur nullum alium Eugraphii fontem enucleare possimus. Neque enim desunt scholia Eugraphiana, quibus in virorum antiquariorum Suetonii Gellii Festi Nonii compendiis, in grammaticorum Donati Diomedis Charisii artibus, in aliorum libris adeo respondetur, ut eorum opera Eugraphius exscripsisse videri posset, nisi idem consensus semper fere etiam in commento Don. exstaret. Quae cum ita sint, Eugraphium illorum virorum libris usum esse multo minus probabile est, quam ex plenioribus commentariis Terentianis, ad quos corpus Don. nostrum redire constat, hausisse. Sed ut sententiam generaliter prolatam exemplo

et illustremus et confirmemus, Nonii Marcelli compendiosam doctrinam comparare nobis liceat.

Scholorum eorum Eugraphianorum, quae Nonii significationibus ad singula vocabula adscriptis similia sunt, permagnus est numerus neque nihil momenti — id quod iam apud Servium animadvertimus — huic consensui additur eo, quod saepissime Nonius locos Terentianos, ad quos Eugraphii scholia respondentia pertinent, affert. Ergo ea scholia Eugraphium ex Nonio hausisse coniectura esse potest. At locos fere omnes, quos uterque adhibet, etiam in corpore Don. invenimus; cf. hos ¹⁾).

	Eugr. et Don.	Non.
temulentus .	Andr. I, 4, 2.	p. 5.
iubere . . .	„ III, 3, 1.	p. 324*.
insolens . .	„ V, 4, 4.	p. 322*.
ligurrire . .	Eun. II, 2, 4. V, 4, 14.	p. 134.
rivalis . . .	Eun. II, 2, 37 (Don. V, 9, 42).	p. 32*.
ineptus . . .	Eun. II, 3, 19 (Don. Hec. V, 3, 4).	p. 60.
gracila . . .	Eun. II, 3, 22.	p. 489.
vel	„ III, 1, 7 (Don. Hec. I, 1, 3).	p. 527*.
dare	Eun. V, 2, 60. (IV, 3, 11). Ad. III, 4, 4.	p. 278.
accipere . .	Eun. V, 9, 51 (Don. 52).	p. 240*.
sedulo . . .	Ad. II, 2, 43 (Don. I, 1, 25. III, 3, 59).	p. 37.
silicernium .	Ad. IV, 2, 48.	p. 48*.
oppido . . .	Hec. II, 1, 41.	p. 361.
parcere . . .	„ III, 1, 2.	p. 370.
popularis . .	Phorm. I, 1, 1.	p. 39*.
portitores . .	„ I, 2, 100.	p. 24*.
protelare . .	„ I, 4, 36.	p. 362*.
ringi	„ II, 2, 27.	p. 165*.
emungere . .	„ IV, 4, 1.	p. 103*.
effutire . . .	„ V, 1, 18 (Don. 19).	p. 103*.

1) Adhibemus editionem Nonii a. L. Quicheratio Pa-

Primo aspectu haec scholia Eugraphiana ex Nonianis fluxisse putari possunt; neque vero Donatiana conferenti, quin Eugraphiana ad Donatiana redeant et Noniana nonnulla ex Donatianis ¹⁾ excerpta sint, dubium esse potest. Sed unum alterumque scholion accedit, cui in corpore Don. aut non satis accurate aut omnino non respondetur.

Eugr. (et Don.).	Non.
Eun. II, 2, 38 (interpr. III): vel ²⁾ ‚nebulonem‘ furem, quoniam nebula semper utuntur. Homerus (Il. III, 11): κλέπτῃ δέ τε νυκτὸς ἀμείνω. (Don. loc. Hom. deest).	p. 18: nebulones et tenebriones dicti sunt, qui a mendaciis et astutiis suis nebulam quandam et tenebras obiciunt (sequ. p. 19 locus Homericus).
Eun. pr. 1: . . . nos intelligimus extrinsecus ‚plurimos‘ nihil aliud posuisse nisi malos: boni enim admodum pauci sunt; ita quod dixit in numero ‚plurimis‘, qualitatem potius declaravit. (Don. deest).	p. 519: veterum memorabilis scientia ‚paucorum‘ numerum pro bonis ponebat; ‚multos‘ contra malos appellabat. Ter. in Eun. (sequ. v. 1).

Hi duo loci Eugr. ex corpore Don., qua quidem nunc utatur forma, emanasse non possunt. Unde quid con-

risionis a. 1872 factam; locos secundum editionem Merceri Parisiis vel Sedani a. 1614 curatam afferimus, cuius paginas et ipse Quicheratius retinet. Nonii locis asterisco notatis versus Terentiani laudantur.

1) In corp. enim Don. sunt, quae ad veteriorem quam Donati aetatem regrediantur. Idem Nonius testis est, qui, sive saeculo III sive IV (cf. Momms. Herm. XIII p. 559), certe ante Donatum fuit.

2) Etymologiam nebulonis a nebula Aelio Stiloni debere Festus (p. 165 M.) testis est.

cluditur? Nonium, quippe qui eos locos exhibeat, Eugraphii fontem fuisse? Quae conclusio praepropera esset. Immo Nonii ratio, qua in libris faciendis usus est, considerata est, de qua P. Schmidtus (de Nonii M. auctoribus gramm. Lips. a. 1868) et E. Bartelsius (de Terentii memoria apud Non. servata, Argentorati a. 1884) accuratius egerunt et Nonium non tam ex libris, quos citat, quam ex recentiorum operibus compendiosis libros suos sine mente ac ratione compilasse exposuerunt. Atque ut Vergilianos Schmidtus (p. 96—106), ita Terentianos locos interpretationesque a Nonio ex commentariis sumpta esse Bartelsius (p. 20—29) demonstravit. Ergo Eugraphium non ad Nonium, sed utrumque ex iisdem commentariis hausisse statuimus, sive utrique iidem libri praesto fuerunt sive ad Eugraphium per Donatum aliosque commentatores illorum librorum sapientia pervenit.

Quod idem ex Festi¹⁾ comparatione efficitur. Similiter Suetonii reliquias, Gellii noctes Atticas, Donati Diomedis Charisii artes, Prisciani institutiones grammaticas, Arusiani Messii quadrigam, poetarum commentarios, alia opera perscrutati semper ad idem pervenimus: cum omnibus his Eugraphius hic illic consentit; at ne

1) Quos fontes Festus (vel potius Verrius) in libris de significatu verborum conscribendis adhibuerit, adhuc nondum satis aperte expositum est; hoc quidem observavimus: libris Festinis haud pauca Terentiana neque vilissimum quidque contineri. Nam praeter locos illos, quibus Terentius ipse appellatur [p. 8: antehac; p. 11: affatim; p. 60: comparsit (Phorm. I, 1, 10); p. 96: ganeo (Ad. III, 3, 5. cf. Don.); p. 226: protinam (Phorm. I, 4, 13. cf. Don.); etc.] alia quoque perbona leguntur scholia, quae ad Terentium redeunt: cf. p. 81: „exercirent: sarcirent“, quo scholio vera v. Heaut. I, 1, 91 lectio restituitur; p. 102: habitior, Eun. II, 3, 23; p. 207: pellexit, Phorm. I, 2, 18; etc.

quemquam ex permagno numero ab Eugraphio exscriptum esse demonstrare possimus, comparatione corporis Don. impedimur, quo fere semper scholia similia praebentur, ut Eugraphiana ex hoc derivanda sint; atque quibus locis corpus Don. similia non affert, scholia Eugraphiana e plenioribus commentariis Terentianis emanasse multo probabilius est quam ex aliis libris.

§ 12. Liceat nobis rem apertam ita tractare, ut Isidori origines comparemus; nam haec comparatio infra, ubi de aetate Eugraphii agemus (cf. § 28), necessaria erit, ut melius hoc ipso loco eam interponendo argumentationem nostram firmemus.

Pleraque scholia Eugraphio et Isidoro communia, cum etiam in corpore Don. inveniantur, quin Eugraphius non Isidoro, sed commentatoribus Terentianis debeat, eo minus dubium esse potest, quam et ipse Isidorus locis nonnullis, quibus Eugraphius non respondet, ad commentarios Terentianos redit.

	Eugr. ¹⁾ et Don.	Isid. orig.
temetum . . .	Andr. I, 4, 2.	X, 271.
futilis . . .	„ III, 5, 3.	X, 109.
furcifer . . .	„ III, 5, 12.	X, 108.
scrupulus . . .	„ V, 4, 37 (Don. Ad. II, 2, 21).	XVI, 3, 5 (25, 12).
ineptus . . .	Eun. II, 3, 19 (Don. Hec. V, 3, 4).	X, 144.
senex: mulier	Eun. II, 3, 65.	XI, 2, 18. 20. 27. 28.
limis . . .	„ III, 5, 53.	XV, 14, 2.
diverticulum . .	„ IV, 2, 7.	XV, 16, 11. (IX, 7, 25).
manipulus . . .	„ IV, 7, 6.	IX, 3, 50.
sedulo . . .	Ad. II, 2, 43 (Don. I, 1, 25. III, 3, 59).	X, 244. 247.
hymenaeus . . .	Ad. V, 7, 7.	IX, 7, 22.
procax . . .	Heaut. II, 1, 15 (Don. Hec. I, 2, 84).	IX 7, 7. X, 214.

1) Haud mirum est, quod ex his vocabulis nonnulla

Jam ut scholia ea colligamus, quae Eugraphio et Isidoro communia in corpore Donatiano aut desunt aut non satis similia exstant, omissis in Heaut. scholiis restant tria haec:

decrepitus: Eugr. Eun. II, 1, 25 . . . Isid. or. X, 74.

succenturiatus: „ Phorm. I, 4, 53 . . . „ „ IX, 3, 49.

gynaeceum: „ „ V, 6, 22 . . . „ „ XV, 6, 3.

Quorum ultimum, quamvis interpretatio ex Isidoriana excerpta esse videri possit, nullius momenti est, quia illo Phorm. loco corpus Don. multas magnasque lacunas habet. Scholion primum Eugraphianum uberius est quam ut ex Isidoriano derivari possit. Valde mirum reliquum scholion est; Eugraphianum enim melius ad Isidorianum quam ad Donatianum quadrat:

Eugr. (Phorm. I, 4, 53):	Isid. (or. IX, 3, 49):	Don. (Phorm. I, 4, 53):
succenturiatus metaphora a bello. Illi, qui priori loco pugnant, in prin- cipiis sunt; qui vero secundum vel in aliis posteriori- bus, succenturi- ati dicuntur, qua- si suppositi ad aciem, ut illis de- ficientibus ipsi in certamen proce- dant.	s. sunt non qui in prima, sed qui in secunda centuria sunt quasi sub prima centuria: tamen stricti etiam ipsi et in speculis positi in bello sunt, ut, si prima defecerit, isti, quos sub se (?) diximus, laborantibus pri- mis subveniant. Unde et ad insi- diandum ponitur succenturiatus quasi armis dolo- sis instructus.	s. dicuntur, qui explendae centu- riae gratia subi- ciunt se ad sup- plementum ordi- num. Et est trans- latio a re militari (cf. v. 52: „tota <i>μεταφορὰ</i> de re militari est“).

a Nonio aliisque tractata invenimus, veluti temetum, ineptus, sedulo. Sunt enim eae interpretationes, quae

Sed Eugraphii illud „metaphora a bello“ cum corpore Don. consentit; deinde totum Isidori scholion ex commentario quodam Terentiano fluxisse ex ultimis verbis cognoscitur; nam Isidori haec: „unde et ad insidiandum ponitur succenturiatus“ certissime ad Ter. Phorm. 229 spectant, ut hoc quoque scholion non ex Isidoro in Eugraphium, sed ex communi fonte in utrumque transcriptum sit.

Ergo similitudines omnes, quae inter Eugraphii et Isidori interpretationes inveniuntur, non ita explicantur, ut Eugraphius ab hoc pendere dicatur, sed ex eorundem fontium usu derivandae sunt.

§ 13. Usque eo igitur Eugraphii fontes indagaturi progressi sumus, ut eum praeter commentum Vergilianum quoddam sive Donati sive Servii, nullos alios libros nisi commentarios Terentianos exscripsisse et non solum corpore Don. nostro, sed plenioribus libris usum esse cognoverimus. Atque cum corpus Don. non unius viri, nedum solius Aelii Donati, sed ex variis commentariis compilatum esse viderimus, nova gravissimaque quaestio est haec, qualis commentariorum illorum, qui Eugraphio praesto erant, forma fuerit, hoc est, utrum Eugraphius corporis Don. ampliorem formam quam quae nobis tradita sit, an singulorum commentarios discretos, an et

a Varrone Cicerone aliis datae ab antiquariis grammaticis commentatoribus repeti solebant. cf. Cic. de orat. II, 4, 17: ineptus; Suet. p. 289, 5 R.: sedulus; etc. Isidorus igitur partem earum interpretationum aliis quoque e fontibus repetivisse potest, quod Eugraphium fecisse negamus. cf. diff. inter ‚lactens‘ et ‚lactans‘ Isid. diff. no. 337 et Serv. georg. I, 315 (v. p. 37). — cf. percontationis et interrogationis diff.: Eugr. et Don. Andr. IV, 5, 5 (Eugr. Eun. II, 3, 3 corrupt.); Isid. diff. no. 432; Augustin. de doctr. Christ. III, 3, 6.

corpus Don. et alium vel alios commentarios adhibuerit. Haec quaestio non solum, ut fontes Eugraphii accuratius pernoscantur, sed etiam hac de causa uberiore tractatione digna est, quia, quamquam pauca de tempore eo, quo corpus Don. exortum est, sciuntur, inde de Eugraphii aetate coniectura fieri poterit.

Hic quidem scholia ea nobis considerata sunt, quibus ad unum Terentii locum complures interpretationes et inter se dissentientes afferuntur, quae vel „aliis“ vel „quibusdam“ attribuuntur vel particulis quibusdam, ut „aut—aut“, „vel—vel“, „utrum—an“, inter se coniunguntur. Talia quidem inter scholia et Donatiana et Eugraphiana intercedit differentia perspicua. Eugraphius enim rarius tantummodo complures unius loci interpretationes affert easque fere semper ita, ut expressis verbis suum addat iudicium et uni sententiae ceteris refutatis assentiatur. cf. Andr. I, 1, 15. 5, 53. V, 2, 24. Eun. I, 2, 5. II, 2, 28¹⁾ etc. Etiam ad Andr. I, 1, 13 et I, 5, 13, quamquam suas tantummodo interpretationes appellat, eum alteras, quae quidem etiam in corpore Don. afferantur, cognovisse ex verborum habitu („mihi videtur iuris rationem inspicere“ — et „melius de Pamphilo intelligimus.“) concludimus. Paucis admodum locis ab ea consuetudine discedit, veluti Eun. III, 5, 53. Heaut. V, 5, 18 b. Ex hac potissimum causa commentum Eugr. unius viri esse dilucide intelligitur, quique fontes non temere compilaverit, sed cum ratione ac consilio probaverit et e variorum sententiis unam et veram enucleare studuerit²⁾).

Contra quanta in corpore Don. scholiorum talium confusio est! Parvus pro multitudine scholiorum com-

1) V. 30 denuo inter utrumque sensum fluctuat.

2) Cf. quae Thilo praef. p. XIII. XVIII de Servio dicit.

plures interpretationes afferentium numerus eorum est, quibus iudicium initur, veluti Andr. I, 1, 13. IV, 1, 27. Eun. III, 2, 5. Plerumque complures interpretationes sine iudicio inter se conectuntur, quin etiam nonnumquam una et altera repetitur. cf. schol. Andr. I, 1, 28 a. b. c. [c = Eugr. a. h. l. et ad Heaut. IV, 7, 2]. III, 1, 19. Eun. pr. 24 [schol. a excerpt. ex schol. b]. Ad. III, 3, 28. Hec. II, 1, 36. 37 [schol. 36b = 37b; schol. 37c = Eugr.] etc. Ex paucis his exemplis de origine corporis eius, de compilatorum ingenio, de interpolatorum studio coniectura fieri potest. Neque prius, quam haec scholiorum farrago editione critica aliquantum composita sit, certi quidquam dignosci potest. Sed duo habemus, quae explicare nobis liceat: primum enim Eugraphius haud paucis locis vel alias vel uberiores interpretationes affert, quam quae in corpore Don. collectae sunt; deinde rationem quandam variorum interpretationes enumerandi, qua commentum et Don. et Eugr. inter se differant, observasse nobis videmur.

Loci illustrissimi Eugraphiani, quibus aliae quoque atque in commento Don. interpretationes exponuntur, hi sunt: Andr. I, 1, 15: interpr. II: „advorsum te: contra te“. — I, 1, 34: „quorundam“ sententia refutatur, quae apud Donatum attingitur, non expresse appellatur. — Eun. pr. 1. cf. p. 42. — I, 2, 5: interpr. II comprobatur, quae, quamvis sententiae Donatianae similis sit, non ex nostro corpore, sed ex commento eo, quod locos Menandreos attulit, fluxit. cf. p. 33. — II, 2, 38. cf. p. 42. — III, 5, 50. cf. p. 14 adn. — III, 5, 53: interpr. III et locus Plaut. apud Don. desideratur. — V, 9, 28. — V, 9, 63: interpr. I. — V, 9, 64: duplex intellectus apud Don. breviter attingitur, ab Eugr. dilucide exponitur. — Ad. V, 7, 16: interpr. I. — Quas omnes adnotationes et ipsas in corpore Don. Eugraphii aetate exstitisse et posteriore tempore partim contractas

esse partim excidissee probabile non est. Accedunt alia bonae aetatis scholia apud Donatum deficientia, quae cum ad comoediam versusque et vocabula Terentiana pertineant, unde Eugraphius, nisi ex commentariis, habeat, non est. cf. schol. Andr. V, 4, 16: de syco-phanta; Eun. pr. 1. 29. II, 2, 1: de Menandri Colace et Plauti Milite glorioso, quae solo ex scholio Donatiano Eun. II, 1, 22 fluxisse non possunt; Eun. IV, 4, 16: de versicolore eunuchorum vestitu; Eun. IV, 6, 31. Heaut. I, 1, 72. Phorm. V, 6, 4: de fabula palliata et togata; Ad. pr. 12, 20: de Servilio, qui quis sit, indagare non potuimus, nisi forte ex Caecilio (Ter. vit. Suet. p. 28. 29 R) nomen corruptum sit. Phorm. I, 2, 90: de precatoribus¹⁾ etc. Haec atque similia scholia in corpore Don. fuisse et postquam ex eo ab Eugraphio repetita sint, deperdita esse num credibile est? Mirus profecto casus, quo eorum potissimum scholiorum pars tanta excidit, quae Eugraphius exscripsit! Immo potius hunc fontes, quorum membra in illud corpus recepta sint, integros adhibuisse inde effici putamus.

Itaque Eugraphium ex uno corpore ampliore quam nobis servato scholia hausisse, id quod per se parum credibile est, reicimus. Quaeritur igitur, utrum Eugraphius singulis commentariis an et corpore Don. et aliis usus sit.

Interpretationum variarum, quae et in corpore Don. et in commento Eugr. ad unum locum enarrantur, ordo saepe diversus esse cognoscitur. cf. schol. ad Eun. II, 2, 28. 38 etc. Quod per se parvi momenti est, nam Eugraphius aliorum scriptorum morem secutus de industria, ut fontem suum absconderet, ordinem mutare

1) Quod scholion a Lind. (cf. West.) in duas partes discissum est, quarum prior ad v. h. sc. 12 additum legitur; Klotzius (cf. vol. II p. 614) scholion restituit, quae emendatio codd. L¹ et L² lectione confirmatur.

potuit. Sed inveniuntur scholia, quae constanti quodam habitu et interpretationum ordine inter se differunt. Locis enim nonnullis in corpore Don. binae afferuntur interpretationes particulis interrogativis „utrum — an“ vel „an“ inter se coniunctae, e quibus ab Eugraphio sola altera commemorari solet, ut schema hoc efficiatur: in corpore Don.: utrum interpr. I an interpr. II? in comm. Eugr.: interpr. II. cf. Andr. I, 1, 13: Don.: „haud muto factum| vetuste: non me poenitet . . . an secundum ius quod adversus libertos ingratos est . . .“ Eugr.: interpr. II. — I, 5, 13: Don. schol. a: interpr. I. schol. b: interpr. I an II? Eugr. interpr. II. — IV, 1, 27. Eun. II, 3, 8. 20. Phorm. I, 1, 9. — Andr. pr. 26 (red. A) ¹⁾. cf. Eun. II, 2, 28. Don.: „ad coenam vocant| utrum ad emendam coenam an ad convivium?“ Eugr.: „quidam intelligunt ‚a. c. v.‘ invitant. Solet enim advenientibus coena promitti. Plautus in comoediis: ‚advenienti quid tibi coenae dabitur?“ Sed melior sensus est ‚a. c. v.‘ h. e. ad emenda, quae in coena sunt necessaria.“ Hic locus utilissimus est; primum enim videmus schol. Don. ex multo pleniore excerptum esse, quod Eugraphius retinuit; deinde hoc quoque loco ordo is servatur, ut interpretatio corporis Don. altera ab Eugr. priore loco ponatur.

Hic consensus neque fortuitus est neque eo minuitur, quod duobus locis (Eun. III, 5, 40, quo loco in comm. Don. magna scholiorum confusio est, et Ad. V, 7, 17), quibus Eugraphius solam priorem interpretationem afferre videtur, ab illa regula disceditur. Eugraphius igitur scholia illa corporis Don. excripsis non potest, quia illa ex parte (Andr. I, 5, 13. Eun. II, 2, 28) excerpta sunt atque pauciora, quam ipse, praebent, tum quia, qua de causa solam alteram interpretationem at-

1) Andr. V, 2, 24: locus parum apertus.

tulerit, inde non intellegitur. Quare simplicissimum et probabilissimum hoc esse nobis videtur: duplices eae interpretationes varios ad commentarios redeunt, quos corporis Don. redactor quidam ita conscripsit, ut et prioris et alterius sententias coniunctas afferret; Eugraphius quidem non illud redactoris corpus conglutinatum, sed commentarios discretos ita adhibuit, ut alterius sententiam sequeretur, prioris Eun. II, 2, 28 adderet. Id est: Eugraphius plerumque ab altero fonte pendet, redactor utrumque ita compilavit, ut fonti ei; quem Eugraphius praetulit, secundum tribueret locum ¹⁾.

Videmus igitur primum: in libris Eugr. „aliorum“ interpretationes saepe inesse, quae in corpore Don. aut desint aut excerptae tantummodo inveniantur; deinde Eugraphium saepius unum adhibere fontem, qui a compilatore cum altero quodam coniunctus et in corpus Don. receptus est. Quibus de causis adducimur, ut Eugraphium omnino non ex corpore Don. nostro interpretationes eas sumpsisse, sed utrumque commentum et Eugr. et Don. ex iisdem fontibus fluxisse contendamus; hoc est: Eugraphius singulis etiam tunc commentariis, priusquam in corpus Don. confluerunt, usus est.

§ 14. Qua re cognita etiam quaestio de comm. Eugr. in Heaut. fontibus, quam adhuc silentio praeterire cogebar, facile dissolvitur. Nam quoniam corporis Don. commentarius in eam fabulam in libris mss.

1) Alia quaestio est, num interpretationes quaedam ex Eugraphio in corpus Don. transierint; nam cum etiam Eugraphiana in corpus illud manasse demonstraturi simus (cf. § 18—20), interpretationes illae altero loco positae ad Eugraphium redire possunt. Neque vero ad certum iudicium de scholiis singulis perveniri posse putamus; per multa meliora et antiquiora sunt, quam ut ex Eugr. ingenio emanasse possint.

plane deest, quamdiu corpus illud pro Eugraphii fonte haberi potuit, quaestio haec data erat, utrum hic commentarius Don. ab Eugraphio etiamtunc adhibitus an eius aetate iam deperditus esset. Sed cum Eugraphium commentariis discretis usum esse verisimile sit, quaestio per se facile disceptatur: Eugraphio in Heaut. iidem atque in ceteras fabulas fontes praesto fuerunt (cf. § 28).

Hoc idem ex consideratione ipsius comm. Eugr. in Heaut. efficitur. Nam in eo plane eadem, quae in ceteris, adnotandi ratio inesse intellegitur, ut in primis Terentii ars rhetorica tractetur et interpretamenta accedant. Neque Eugraphium fontibus in Heaut. deficientibus ceterorum commentariorum habitum imitatum esse veri simile est; nam complura scholiorum genera reperies, quae neque ex Eugraphii ingenio prodisse possunt et ad eosdem fontes, quos in commentariis ad ceteras fabulas invenimus, respiciunt. cf. schol. ad fabularum compositionem et comoediae mores spectantia, quibus in Euanthii et Donati commento de comoedia (ed. a Reifferscheidio in ind. schol. Vratislav. 1874/75) et in praefationibus singularum fabularum (ed. ab eodem in ind. schol. Vratislav. 1875/76) non satis respondetur: pr. 31. 36 (cf. praef. in Ad. p. 6, 18 R.). I, 1, 72. III, 1, 1 (cf. praef. in Phorm. p. 14, 22 R.). V, 1, 52 (cf. Don. comm. de com. p. 8, 4 — 18 R.). Quae scholia atque in primis ad pr. 31 illud, cui similem antiquitatis locum non invenimus, explicationes tam bonas et antiquae scientiae plenas continent, ut ea ipsius Eugraphii esse negemus. Immo ex Euanthii et Donati consensu probabile est, ea ex iisdem commentariis esse, quorum vestigia uberiora per corpus Don. exstant. — Neque nihil valet, quod ad pr. 36 (V, 4, 10. 5, 18) complures interpretationes allatas videmus, quae e variorum commentariis repetitae sunt.

§ 15. Hoc igitur satis probabiliter statuissse nos arbitramur, Eugraphium in libro conscribendo non corpus Don., sed singulos commentarios atque ad sex fabulas pertinentes usurpasse. Sed quot et quorum illi fuerint, eo minus pro certo dici potest, quo obscurior corporis Don. compositio est. Hoc unum inter viros doctos constare diximus, praeter Donati ipsius commentum etiam Euanthii in Terentium libros corpore eo contineri; atque commenti de comoedia partem priorem (Reiffersch. p. 3—8, 3) et praefationes in commentarios non Donati, sed Euanthii esse Scheidemantelius (l. c. p. 6—14. 25—46) recte demonstravit.

Jam Eugraphius ad Hec. pr. 1 haec adscripsit: „non omnes comoediae Terentii a Menandro videntur esse translatae: nam haec, quae Hecyra est, alterum graecum habet auctorem; quis ille sit, habetur incertum. Alii Apollodorum volunt“. Haec adnotatio, cum Eugraphii illud ad Heaut. pr. 1 conferatur, satis mira est neque in Donati verba ad Ter. vit. Suet. (p. 35, 9 R.) addita redire potest, quia illis et Eugr. et Don. locis Phormio et Hecyra ab Apollodoro translatae esse non minus certe dicuntur, quam reliquae quattuor a Menandro. Hac in difficultate explicanda ab Euanthio adiuvamur: is enim in praef. Andr. Ad. Eun. (R. p. 3, 2. 6, 15. 16. 9, 18. 20. 10, 21) tres has fabulas Menandri esse expressis verbis indicat, contra in praef. Hec. (R. p. 12, 9—11) de fabulae auctore graeco haec dubia affert: „haec fabula Apollodori dicitur esse graeca. nam et ipsa et Phormio ab eodem dicuntur esse translatae cum reliquae quattuor sint Menandri“. Itaque optimo iure Eugraphii illud (Hec. pr. 1) ex hoc praef. Euanthianae loco nos derivare putamus. Duo alii loci hi ad Euanthiana respiciunt: Heaut. pr. 36: „quidam statariam genus esse putant comoediae, alii . . . mihi enim videtur . . .“; hanc

„quorundam“ sententiam¹⁾ Euanthii fuisse ex ipsius verbis (praef. in Ad. p. 6, 18 R) cognoscimus. — Heaut. III, 1, 1: cf. Euanth. praef. in Phorm. p. 14, 22 R.

Qui duo loci minoris momenti sunt, quia apud Eugraphium in comm. ad Heaut. leguntur, neque quid his locis fontes Eugraphii nobis deperditi praebuerint, sciri potest. Quamquam tribus his locis cum Euanth. praef. comparatis Eugraphium ab Euanthio pendere elucere nobis videtur.

Aliud scholiorum Eugraphianorum genus ad ipsius Aelii Donati commentarios spectat. Nonnulla enim scholia, quibus de pronuntiatione et gestu²⁾ aliquid exponitur, Eugraphius adhibet. Similes adnotationes in corpore Don. frequentissimae sunt, quas Fr. Leo (mus. Rhen. XXXVIII p. 330—333) Donato attribuit; Leonis argumentationem et correxit et novis argumentis additis confirmavit Scheidemantelius (l. c. p. 49—51), ut illa scholia corporis Don. de pronuntiatione atque gestu agentia Donato ipsi addicere non dubitemus. Quorum scholiorum haud parvam partem utrique commento et Don. et Eugr. communem esse apparet; respondent enim inter se:

Eugr.	Don.
Andr. IV, 4, 12: „levi hoc voce pronuntiandum“.	ibid. v. 13: „submissa voce“.
ibid. v. 20: „verumtamen post submissa voce, ne Chremes audiat, imperat Mysidi, ut . . .“	ibid.: „hic versus clare dicitur; sequens, ne senex audiat, presse.“

1) Hanc vel similem interpretationem in commentario aliquo Terentiano ad Heaut. pr. 36 fuisse scholia Bembina ad hunc versum testantur. Ipsius Eugr. interpretatio cum Don. schol. ad Hec. pr. I, 1. II, 7 congruit.

2) Scholia haec ad tractatum rhetoricum pertinere atque una cum eo considerata esse dicat quispiam. At

cf. Andr. II, 6, 26. III, 1, 3 (Don. 10). Eun. II, 2, 55. V, 1, 17. Ad. I, 1, 1. 2. Hec. II, 1, 36 (Don. ibid. et v. 37; cf. p. 48). V, 4, 35.

Quae scholia Eugraphiana ad Donatum spectare probabile est. Atque etiam ceterorum scholiorum Eugraphianorum huc pertinentium, quibus in corpore Don. non respondetur, habitus adeo Donatianorum formam attingit, ut ea quoque Eugraphius Donato debere videatur. cf. Eugr. Phorm. V, 1, 27: „miratur potius quam interrogat“ — cum Don. Andr. I, 1, 110. II, 1, 1. IV, 4, 2. Ad. II, 3, 8. Phorm. I, 2, 86 etc. — Utilissimus est locus Eun. IV, 4, 49. 50; ad. v. 50 Donatus haec adnotat: „hoc rursus clare, et sic dicit tamquam adhuc iratus eunucho suo“. Huic scholio in versu antecedente, quem submissa voce pronuntiandum esse sensu elucet, simile aliquid, quo pressa pronuntiatio praescripta est, apud Donatum respondisse necesse est; sed hoc scholion, ad quod etiam vocabulum „rursus“ spectat, in corpore Don. excidit, contra apud Eugraphium servatum est, qui ad v. 49 adnotat: „haec autem secum loquitur“. —

Eugraphium ergo a commentariis iis, quorum reliquiae in corpore Don. servatae Euanthio et Donato ¹⁾ a viris doctis adscribuntur, pendere cognovimus. Sed hac in re consistendum nobis est; neque enim, ut de fontibus commenti Eugr. partis eius, quae interpretationi servit, accuratius quidquam indagemus, nobis contigit; ac ne hoc quidem reticemus, non omnia, quae adhuc viam nobis propositam ingressi atque usque ad finem persecuti de fontibus statuimus, certo certiora esse. Firmum atque exploratum nobis est Eugraphium

apud Eugr. iis cum tractatu rhetorico, quippe quo unius inventionis pars exponatur, res nulla est, ut melius hoc loco ea tractemus.

1) Alia, ut videtur, vere Donatiana ex comparatione commentariorum Servianorum (cf. p. 36) enucleavimus.

praeter Donati aut Servii commentum Vergilianum nullos libros nisi commentarios Terentianos exscripsisse eosque pleniores, quam qui Donati nomine insigniti aetatem tulerint. Neque, quod alios fontes non usurpavit, miri quidquam habet; nam cum Eugraphium praecipue rhetoris officia secutum artem rhetoricam tractasse, interpretationes autem magis tamquam necessarias neque plane vitandas, quam ut summam operis addidisse cognoverimus, nonne interpretum Terentianorum commentarios adhibere et proximum et commodissimum erat et ad id quod voluit efficiendum sufficebat?

Cetera, quae explanavimus, necessaria non esse confitemur; tamen ea probabilia esse nobis concessum iri speramus: Eugraphium in commento faciendo neque pleniore quadam forma corporis Don. neque omnino hac priorum commentariorum congerie, sed discretis etiam tunc commentariis usum esse. Haec sententia ne pro certo statui possit, corporis Don. condicio impedimento est. Neque prius quam haec e tenebris in lucem prolata sit, coniecturas et probabilitatem effugere atque ad veritatem progredi possumus.

Transeamus nunc ad alteram commenti Eugraphiani partem, ad tractatum rhetoricum, cuius cum fontes investigaverimus, sententiam nostram de commentorum et Don. et Eugr. condicione perceptam probari videbimus.

§ 16. Aristotelem secuti rhetores latini totius artis rhetoricae materiam tribus in generibus versari docuerunt, demonstrativo deliberativo iudiciali (cf. Cic. de inv. I, 5, 7), quorum demonstrativum in laude et vituperatione, deliberativum in suasionem et dissuasionem, iudiciale in accusatione et defensione consistit. Secundum hanc divisionem Eugraphius, cui generi singulae scenae attribuendae sint, ad initia adnotavit. cf. Eun. III, 2. Phorm. I, 3. — Eun. I, 1. Phorm. II, 4. — Andr. III,

5. Eun. I, 2. — In singulis generibus inventionis praecepta explicat; in genere demonstrativo Cicero [de inv. II, 59, 177. part. or. XI, 38. XXII, 74. top. XXIII, 89. cf. Cornif. III, 6, 10. Quint. III, 7, 12] laudem et vituperationem aut in animis aut in corporibus aut extra esse exponit; idem in illa generis demonstrativi scena (Eun. III, 2) inveniri Eugraphius explanat: cf. v. 1. 15 [scrib.: „a bonis corporis collaudavit“ pro codd.: „donis“]. 18. 21. —

Generis deliberativi articulos tres — honestum utile necessarium — Cicero (de inv. II, 25, 76) appellat, de inv. II, 52, 157—53, 159 ad tres illos affectionem addit; contra Quintilianus (III, 8, 22. cf. Cassiod. H. p. 501, 36 et Isid. H. p. 508, 8) necessarium reicit et honestum utile possibile partes suadendi esse contendit. cf. Cornif. III, 2, 3. Sulp. Vict. H. p. 342, 7. Jul. Vict. H. p. 389, 25. Et ipse Eugraphius fluctuare videtur: ad Heaut. III, 1, 11 tres illos Quintiliani articulos appellat, ad Eun. I, 1, 1 quartum necessitatis addit. Omnino summo cum studio eum articulos illos deliberativae eorumque species enarrare videmus; affert enim: ab honesto: Andr. I, 5, 35; a iusto: Phorm. II, 4, 1; ab inhonesto: Andr. II, 1, 6; ab utili: Andr. I, 5, 35; ab inutili: Andr. II, 1, 6; a facili etiam an fieri possit: Phorm. III, 2, 10; ab eo an fieri possit: Andr. I, 5, 35; [ab impossibili: Heaut. IV, 3, 41. red. A]; ab eo quod fieri non possit: Eun. I, 1, 12; ab eo an necesse sit: Ad. V, 8, 13.

Difficillima et ab alio alio modo constituta est divisio, qua rhetores¹⁾ in genere iudiciali utebantur.

1) Cf. Volkmann: die elemente der rhetorik p. 15—26. 198—234. — Cornif. II, 2, 2—17, 26. Cic. de inv. II, 4, 12—51, 155. Quint. III, 6, 31—104. VII, 2—10. Sulp. Vict. H. p. 325, 4. Jul. Vict. H. p. 385, 23. Mart. Cap. H. p. 455, 18. Cassiod. H. p. 496, 3 etc.

Quaeritur enim in hoc genere tractando de constitutione causae vel de statu, in quo tota causa agitur; si de facto — num fecerit reus — quaeritur, causa in statu coniecturali versatur; si de nomine — utrum illud an aliud fecerit —, in statu definitivo; si de iure — utrum iure an iniuria fecerit —, in statu qualitatis, qui in complures species dividitur. A quibusdam quartus translationis status additur. Quam rhetorum disciplinam Eugraphius ita adhibet, ut modo ampliore tractatu modo solo termino adiuncto, qui scenae status sit, demonstret. Quod nunc quidem singulis exemplis illustremus.

Status coniecturalis [Cic. de inv. II, 4, 14.] cf. Andr. V, 1, 1. Ad. III, 4, 1. Hec. V, 1, 1 [scrib.: „quod rea sit . . .“ pro cod. L²: „reus“]. status definitivus [Cic. de inv. II, 17, 52.] cf. Andr. V, 3, 25. Eun. pr. 25. Ad. V, 3, 17. status qualitatis [Cic. de inv. II, 21, 62.] cf. Andr. I, 1, 1. Ad. III, 4, 1. V, 4, 1. status qualitatis negotialis [Cic. de inv. ibid.] cf. Heaut. IV, 5, 48. Hec. IV, 2, 1 [scrib.: „quod fieri debeat“ pro edd.: „deceat“. cf. Don. a. h. l. Jul. Vict. H. p. 380, 13]. Phorm. V, 7, 1. status qualitatis absolutae [Cic. de inv. II, 23, 69.] cf. Andr. pr. 1¹). Eun. pr. 1. 33. 42. status comparisonis vel compensationis²) [Cic. de inv. II,

1) „qualitas . . ., cuius argumenta sic persequitur, ut per absolutam qualitatem habitus semper sit (cod. L¹: „est“) in disputatione tractatus. is omnino ut dixi duplex est: feci, si iuste feci et feci quia licuit per exemplum“, quod nostra aetate iuris consulti nominant: praecedenzfall.

2) Compensationis terminum apud posteriores demum Fortunat. Sulp. Vict. (H. p. 93, 5. 318, 5. 345, 15) invenimus. — Qualitatis comparativae Eugr. in genere demonstrativo saepius mentionem facit: Eun. II, 2, 1. III, 2, 15. Phorm. I, 3, 1.

24, 72.] cf. Phorm. V, 1, 6. status remotionis [Cic. de inv. II, 29, 86.] cf. Hec. IV, 4, 1. status concessionis [Cic. de inv. II, 31, 94. 34, 104], qui dividitur in purgationem et deprecationem; Eugraphius terminos veniae, status venialis, purgationis, deprecationis adhibet, singulorum differentiis haud accurate retentis. cf. Andr. IV, 1, 1. 18. V, 3, 1. Eun. I, 2, 1. 16. Phorm. V, 8, 22. (cf. Eun. pr. 27 et Ad. II, 1, 6 cum rhetorum praeceptis). status praescriptionis¹⁾: cf. Jul. Vict. H. p. 382, 23, cuius cum definitione optime atque ex parte verbotenus consentit Eugr. Phorm. II, 3, 1. 62. cf. Eun. pr. 10. 14. Phorm. pr. 9.

Hos status Eugraphius in commentariis adhibet eosque ita, ut cum rhetorum praeceptis accuratissime congruat.

Sed etiam singula in scenis rhetorice tractandis satis multa affert; cf. schol. de dispositione scenae: Heaut. IV, 1, 1. 9. 15. 23. 31. 35. Ad. III, 4, 1. 16. 21. 32. 40. Hec. II, 2, 1. 7. IV, 1, 4 etc.; de digressionem: Andr. I, 1, 42; de locis communibus: Heaut. III, 3, 1. Hec. II, 1, 1 etc.; de allocutione: Andr. I, 5, 46. 54. Eun. II, 1, 19. III, 5, 1 etc.; de consolatione: Andr. II, 1, 2; de conquestione: Andr. III, 5, 1. Eun. IV, 3, 1 etc.

Ad extremum commentariolos in prol. perlustrare in animo nobis est. Nam quae de prologis instituendis Eugraphius docet, a priorum commentatorum praeceptis discedunt. [cf. Euanth. comm. de com. p. 7, 22 R]. Donatus, ad quem comm. de com. pars altera (R. p. 8, 4

1) Praescriptionis nomen prioribus deest, qui solam translationem habent. cf. Cornif. II, 12, 18. Cic. de inv. II, 19, 57. Contra Sulp. Vict. H. p. 340, 14. 27 et Jul. Vict. H. p. 382, 4 praescriptionem pro translatione ponunt.

—fin.) redire videtur (cf. Scheidemantel. l. c. p. 14—25), expressis verbis quattuor prologi species nominat has (R. p. 10, 11): „... *συστατικὸς* commendaticius, quo poeta vel fabula commendatur, *ἐπιτιμητικὸς* relativus, quo aut adversario maledicatur aut populo gratiae referuntur, *δραματικὸς* argumentativus, exponens fabulae argumentum, *μικτὸς* mixtus, omnia haec in se continens“. Ab hac Donati divisione Eugraphius, quamquam singula officia retinet, ita abhorret, ut Andr. pr. 1 (cf. Heaut. pr. 11. Hec. pr. 1. Phorm. pr. 13) haec doceat: „omnis prologus triplici inducitur causa: vel ut argumentum fabulae possit exhibere (cf. Ad. pr. 21. Hec. I. 1, 1. Phorm. pr. 25. I, 1, 1), vel ut poetam populo commendare (cf. Heaut. pr. 26. Phorm. pr. 19. 31), vel ut a populo audientiam postulet (cf. Eun. pr. 40. 42. Ad. pr. 21. Hec. pr. II, 21. Phorm. pr. 31). sed his omnibus causis Terentius non ita usus est (cf. Ad. pr. 1. Phorm. pr. I. 13) . . . propter hunc (sc. Luscium Lanvinium adversarium) igitur Terentius prologum semper inducit, ut eius maledictis respondeat. quod si ita est, omnis prologus Terentii habet controversiam“. (cf. Eun. pr. 1. Heaut. pr. 16). Eugraphius igitur, id quod Donatus inter prologi officia recipit, ut adversario maledicatur, excludit et controversias a Terentio, ut se defendat, in prologos inculcatas esse vult. Haec triplex Eugraphii divisio quin ex rhetorum legibus de prooemio datis manaverit, dubitari non potest; illi enim omnes ad unum tria esse prooemiorum officia docent, ut auditorum animi ante ipsam actionem benivoli attenti dociles reddantur (cf. Cornif. I, 4, 6. Cic. de inv. I, 15, 20. Quint. IV, 1, 5. Sulp. Vict. H. p. 322, 19. Jul. Vict. H. p. 421, 33. Mart. Cap. H. p. 485, 16 etc.). Itaque respondent inter se ordine mutato haec tria officia

prologo ab Eugraphio:	prooemiis a rhetoribus attributa:
I. ut argumentum fabulae narret;	ut auditorum animi dociles reddantur;
II. ut poetam populo com- mendet;	ut auditorum animi benivoli reddantur;
III. ut a populo audientiam petat.	ut auditorum animi attenti reddantur.

Ergo Eugraphius fabularum prologos tamquam orationum proemia disponit atque quoad fieri potuit, de iis eadem, quae rhetores de prooemiis, praescribit. Nunc quidem qua de causa controversiam e prologi officiis excluserit eamque in prologos induci Terentii proprium esse voluerit, luculentissime apparet; nam apud rhetores controversia eiusque actio, quippe quae summa totius orationis sit, non prooemio continetur, sed prooemium quasi praefatio controversiae actioni praecedit, ut hac quoque in re Eugraphium rhetores secutum esse dicamus. cf. Hec. pr. 1: „apposuit igitur ad faciendos dociles auditores primum nomen“ etc. — Eun. pr. 1: „controversiae principium semper est ad benivolentiam captandam auditorum aut a nostra persona aut ab adversariorum (codd. et edd.: „auditorum“) aut a iudicum aut a rebus ipsis“ etc. cf. Cornif. I, 5, 8. Cic. de inv. I, 16, 22. Quint. IV, 1, 6. Jul. Vict. H. p. 421, 36. Mart. Cap. H. p. 485, 20 etc. — Eun. pr. 19: „omni enim genere laborare debemus; ut adversarios aut in odium aut in contemptionem aut in invidiam ducamus“. Heaut. pr. 26. cf. Cornif. ibid. Cic. ibid. Quint. IV, 1, 14. Jul. Vict. H. p. 422, 19. Mart. Cap. H. p. 485, 24 etc. — Accedit unum alterumve scholion, quo Eugraphius ut non verbis, ita sensu eadem atque rhetores explicat.

§ 17. Ergo Eugraphium non solum rhetorum praecepta in adnotandis prologis imitatum esse, sed etiam quorundam libros exscripsisse manifestum est, veluti scholiorum Eun. pr. 1. 19 habitus propius ad verba Ciceronis eiusque compilatorum, quam Quintiliani et qui hanc artis partem ex eo sumpserit, Julii Victoris accedit. Itaque quam rhetorum scholam secutus sit quemque potissimum exscripserit, nunc quidem perscrutemur. A Cornificio Quintilianoque Eugraphium pendere negamus; nullus enim ei cum utroque consensus est, quin angustior a Cicerone quique eum exscripserunt praebeatur, ut Eugraphii verba melius et ad Ciceroniana quadrent et ex iis deriventur. Accedit, quod et Cornificii libros ad Her. aut non aut rarissime a posterioribus adhibitos esse et Eugraphium hoc illo loco a Quintiliani arte abhorreere apparet; veluti Quint. benevolentiae captationem etiam ab actore causae ordiri posse docet (IV, 1, 6. cf. p. 61).

Cum Cicerone Eugraphio maior quam cum ceteris librorum rhetoricorum scriptoribus similitudo est; consentit enim accuratissime inter se uterque locis his:

Eugr.	Cic. de inv.	
Eun. pr. 1.	I, 16, 22.	de captatione benivolentiae.
Eun. pr. 19.	I, 16, 22.	de adversariorum obtrectatione.
Eun. III, 2, 1. 15. 18.	II, 59, 177.	de triplici laudis et vituperationis divisione.
Ad. II, 1, 6. Eun. pr. 27.	I, 11, 15.	de purgationis partibus.
Hec. pr. 1.	I, 16, 23.	de auditoribus docilibus faciendis.
Phorm. I, 1, 1.	I, 19, 27.	de narrationis definitione.

Eun. I, 2, 27 ab Eugraphio duo narrationis officia postulantur haec: „brevitas semper in narratione servanda est et in dictione aperta verba“. Contra apud rhetores semper tria enumerantur, ut brevis aperta probabilis sit (cf. Cic. de inv. I, 20, 28. Quint. IV, 2, 31 — 65. Jul. Vict. H. p. 423, 36. Mart. Cap. H. p. 486, 22 etc.). Fortasse Eugraphii verba ad Ciceroniana haec (de inv. I, 16, 23) regrediuntur: „dociles auditores faciemus, si aperte et breviter summam causae exponemus“. cf. Eugr. Andr. II, 2, 13. 3, 25: § 23.

Itaque Ciceroniana in libris Eugraphianis inesse certum est. Quae utrum ex ipsius Ciceronis operibus an ex posteriorum, quiqui eius libros expilaverunt, hauserit, quamquam certis argumentis disceptare non possumus, tamen ipsius Ciceronis libros ei praesto fuisse haud improbable est; nam per totam aetatem recentiorum, qua apud Latinos ut non ars rhetorica ita studia rhetorica florebant, Ciceronem omnes quam ornatisime celebrabant et opera eius quam diligentissime exscribebant, id quod Julii Victoris, Martiani Capellae, Cassiodorii, Albin¹⁾ exemplis confirmatur. Neque in eo offendendum est, quod Eugraphius interdum alias formas terminosque recentiores quam Cicero praebet; nam apud rhetores posteriores formae terminique satis multi reperiuntur, qui Ciceronis aetate nondum exstiterunt. Quo fit, ut consensus angustus cum recentioribus quoque artium scriptoribus accedat.

Cf. Andr. I, 1, 102: „... in materia coniecturae accusantis haec argumenta sunt semper: a voluntate, a facultate (codd. hoc omittunt; cf. Don. Andr. I, 1, 104), a summo ad imum. his enim tribus partibus nititur ac-

1) Cf. disputatio de rhetorica et de virtutibus sapientissimi regis Karli et Albinⁱ magistri. Halm. rhet. lat. min. p. 523—550.

cusator“. — Hos terminos: a voluntate, a facultate, a summo ad imum, apud unum Sulpitium Victorem (H. p. 325, 26) legimus. Julius Victor (H. p. 386, 32) similia, sed alios terminos: a consiliis, a potestate, ab initio ad finem, ponit et (H. p. 387, 4) in argumentationibus, quae sint ab initio ad finem, dicta facta affectus eventum considerari solere adicit, quod Eugraphius ita attingit, ut (Andr. I, 1, 102) dicat haec: „ . . probationes a summo ad imum suscipiuntur (L²; L¹: „suscipientur“), quae continent dicta et facta et quod (L¹; L²: „quae“) a doctioribus (L²; L¹: „doctoribus“) adiungitur pathos“. cf. Heaut. II, 3, 1. — cf. quae p. 59 adn. de praescriptione diximus. — Andr. IV, 1, 1: „accusatoris semper est generalitate proposita ad speciem crimen adiungere“. cf. Jul. Vict. H. p. 385, 38 (Sulp. Vict. H. p. 350, 29. 33).

Intellegimus igitur formarum et terminorum habitum, qui apud Eugr. exstat ad Sulp. Vict. et Jul. Vict. artes rhetoricas accedere (cf. § 23).

§ 18. De Eugraphii tractatu rhetorico adhuc ita egimus, ut corporis Don. comparisonem inire omiserimus. Tamen hanc et per se postulari videmus et ad condicionem, quae inter utrumque commentum intercedit, perspicendam fructuosissimam fore speramus. Etiam in corpore Don. praeter scholia illa de pronuntiatione et gestu agentia, quae iam supra (p. 54) tractavimus, alia rhetorica satis multa, sed varii generis et ubique dispersa inveniuntur, ut commentarius continuus rhetoricus non insit. Verumtamen eorum scholiorum partem tenues amplioris commentarii rhetorici reliquias esse e scholiis in initiis scenarum positis, quibus scenae quasi uno brevique conspectu considerantur, concludimus; haec enim scholia pleraque de poetica fabularum compositione et argumenti progressu agere solent, veluti

Andr. V, 6. Eun. I, 1. II, 3. III, 2. 4. 5. IV, 2. 3 etc. sed interdum alia scholia Eugraphianis simillima exstant, quibus scenarum explicatio rhetorica datur; sunt enim loci hi: Andr. V, 3. Hec. II, 1. III, 2. IV, 2. Phorm. II, 4. III, 2. V, 8; summi momenti sunt loci ii, quibus bina scholia ad initia scenarum adduntur, quorum uno argumentum et compositio scenae enarratur, altero rhetorica expositio instar Eugraphianarum adicitur: Andr. I, 5. V, 1. Phorm. I, 3. II, 1; bina scholia talia in unum conglutinata esse videntur Phorm. II, 3. (Hec. I, 2. III, 3). — cf. Andr. I, 2, 2: „argumentum, quod supra, ab eo, quod nostri faciunt“. ergo iam „supra“ ad v. I, 1, 108. 109 aliquid de argumentis a nostrorum factis adnotatum esse exspectamus. Hoc igitur loco ad scholion lector revocatur, quod quidem in corpore Don. deest (cf. p. 77 et Eugr. Andr. I, 1, 107), sed in libro eo, e quo scholia illa rhetorica in corpus transcripta sunt, exstare debuit. Itaque haec similiaque scholia commentarii cuiusdam rhetorici reliquias esse apparet.

Jam horum scholiorum rhetoricorum parti tanta cum Eugraphianis similitudo est, ut iidem termini, haud raro iidem tractatus in utroque commento afferantur. Consensum enim angustum horum potissimum scholiorum invenimus:

	Don.	Eugr.	
Andr. I, 1, 24 . . .		ibid.:	argum. coniecturalia.
„ I, 1, 42 . . .		„ :	digressio.
„ I, 1, 104. 105 .		102:	accusantis argum. (cf. p. 63).
„ I, 1, 117. . . .		107:	argum. a testibus.
„ I, 2, 2		ibid.:	argum. a nostrorum factis.
„ I, 2, 32		28:	admonitio.
„ I, 3, 1. 3. 4. 5.		1. 4:	deliberativa etc.
„ I, 5, 1. 3: 14 .		1. 3. 13:	deliberativa etc.

	Don.	Eugr.	
Andr.	I, 5, 18 . . .	17 (fin.):	transitus ad speciem.
„	I, 5, 24 . . .	ibid.:	deliberatio.
„	I, 5, 37. 39 .	35:	deliberativae articuli.
„	I, 5, 49 . . .	49. 51:	affectus a tempore.
„	I, 5, 51 . . .	ibid.:	commendatio.
„	I, 5, 61 . . .	58:	allocutionis conclusio.
„	I, 5, 63 . . .	62:	deliberationis conclusio.
„	II, 1, 5 . . .	2:	consolatio ¹⁾ .
„	II, 1, 19 . .	16:	petitionis et deliberativae conexus (cf. p. 69).
„	II, 1, 28 . .	22:	petitionis gradus (cf. p. 78).
„	II, 2, 15 . .	13:	summae propositio.
„	II, 2, 19. 23.		
	25. 26 . .	22. 26:	divisiones a summo ad imum ²⁾ .
„	II, 2, 36 . .	30. II, 3, 1:	transitus ad sc. II, 3 ³⁾ .
„	II, 3, 19 . .	18:	(cf. p. 69).
„	II, 6, 17 . .	1:	derivatio causae.
„	III, 2, 31. 32 .	31 a. b:	argumenta etc. ⁴⁾

1) Don. edd.: „consolatio ad id quod fieri non potest suadens“, aut scribendum: „c. ab eo q. f. n. p. s.“ aut potius omittendum „non“. cf. Eugr. a. h. l.

2) Don. v. 19 scribendum: „... sub quorum genere sunt species non dictorum et non factorum...“ cf. Eugr.

3) Eugr. v. 30: pro cod. L¹ lectione, quae editionum est, melius e cod. L² haec ponuntur: „ita coniectura firmata est a personarum (cod.: „personis“) factis [et] dictis, quae sicut diximus in divisione consistunt“.

4) Eugr. v. 31a: L¹ et L²: „an a me credendum sit“. e corpore Don. restituendum est: „an famae cr. s.“ — v. 31b: redactiones, quamvis contextus inter se abhorreant, de argumentis similia praebent.

	Don.	Eugr.	
Andr.	III, 3, 14 . .	1:	ab utili.
„	III, 4, 22 . .	20:	allocutio (cf. § 25).
„	III, 5, 1 . .	ibid.:	accusatio.
„	IV, 1, 1 . . .	„ :	exordium a generalitate.
„	IV, 18. 19 . .	18:	concessio ab imprudentia.
„	IV, 5, 14. 21 .	1. 16:	deliberativae articuli.
„	V, 1, 1. 9. 15. 16.	1. 9. 15:	controversia etc.
„	V, 3, 1. 11 .	ibid.:	accus. et def. per concessionem.
Eun.	pr. 27	„ :	status venialis (cf. p. 34 adn.).
„	V, 6, 9	„ :	def. ante narrationem posita.
Hec.	pr. I, 4	1:	derivatio causae.
„	„ II, 6	12. 21:	argum. a simili.
„	„ II, 47	44:	commendatio personae per aliam.
„	I, 2, 1	1, 61:	duae coniecturae.
„	I, 2, 11	10:	argumenta.
„	I, 2, 39	ibid.:	narratio.
„	II, 1, 1. 2. 5. 6.	1. 2. 6:	accusatio (loci communes).
„	II, 1, 38	ibid.:	derivatio causae.
„	II, 2, 1. 5. 9. 13.		
	28.	1. 7:	allocutio etc.
„	III, 1, 1. 30.		
	32	1. 13:	conquestio.
„	III, 2, 1	ibid.:	deliberatio.
„	III, 3, 1. 22.		
	23. 26. 32.		
	40. 44	1. 22:	conquestio, delib. etc.

	Don.	Eugr.	
Hec.	IV, 1, 9. 12. 13. 15. 17. 33 . . .	1. 4:	accusatio etc.
„	IV, 2, 1. 3. 9. 13. 14. 16 . .	1:	qualitas negotialis.
„	IV, 4, 38 . .	ibid.:	status venialis.
„	IV, 4, 53. 55 .	52:	coniectura a summo ad imum.
„	IV, 4, 75 . .	ibid.:	iusiurandum.
„	V, 1, 1. 16. 26.	1. 21:	status coniecturalis etc.
Phorm.	pr. 17 . . .	1:	Terentii defensio.
„	I, 2, 75 . .	72:	narratio interposita.
„	I, 2, 75 . .	ibid.:	lex quaedam.
„	I, 3, 1 . . .	„ :	qualitas comparativa.
„	II, 1, 1. 28. 33.	1. 28. 33.	
	40. 41. 51.	40. 53:	controversia etc.
„	II, 3, 1. 64 .	1. 62:	controversia etc.
„	II, 4, 1. 11. 12. 15. 16. 19.	1:	deliberativa etc.
„	III, 2, 1. 8. 11.	1. 8. 10.	
	15 . . .	11. 15:	deliberativa etc. ¹⁾ .
„	IV, 1, 1 . .	ibid.:	narratio.
„	V, 1, 6. 7. 24.	1. 6. 24:	status venialis etc.
„	V, 8, 1. 25. 28.	1. 22. 28:	status venialis etc.

Videmus igitur in Andr. Hec. Phorm. commentariis eorum scholiorum similitudines permultas, in Eun. paucas, in Ad. nullas exstare. Quorum locorum multi ad verbum in commento Don. et Eugr. consentiunt. cf. Eugr. Andr. I, 5, 62: „concludit deliberationis suae par-

1) Eugr. v. 11: in Westerhovii editione legitur e cod. L²: „hoc a Peur“; cum Eugraphius ad versum antecedentem deliberativae articulos alios et Donatus ad v. 11 „ab honesto“ adnotet, etiam hoc Eugraphii loco corrupto „ab honesto“ scribendum esse conicimus.

tem per electionem“. Don. v. 63. — Eugr. Andr. II, 3, 18: „redit rursus ad consilium: ‚Patri dic velle‘ et concludit eventum: ‚cum velit tibi, iure irasci non queat.“ Don. v. 19. — Eugr. Phorm. prol.: „huic per qualitatem respondet: adversarium suum cogere se, ut istud, quod Terentius facit, possit efficere“. Don. v. 17. — cf. Andr. II, 1, 19: 16. III, 4, 22: 20. Hec. IV, 4, 75. V, 1, 1 etc.

Aliis utriusque commenti scholiis praecepta, quae aut nullo alius scriptoris loco aut rarissime inveniuntur, tradita sunt, veluti:

Don. Andr. III, 4, 22: „allocutio, in qua, quid metuatur, quid velit, manifestum est“. cf. Eugr. Andr. I, 5, 54. III, 4, 20 (cf. § 25. cf. Serv. Aen. IV, 416 additament.). — Don. Andr. II, 1, 19: „ut in petitionibus fieri solet, beneficium petens utitur partibus deliberativae“. Phorm. III, 2, 1. cf. Eugr. Andr. II, 1, 16: „... deliberativae utitur partibus; id semper in petitione (cod. L¹: „imperationem“; L²: „impetrationem“) esse docuimus“. cf. Eun. I, 2, 1 (Ad. III, 4, 1). Phorm. III, 2, 1.

Quibus exemplis satis luculenter apparet consensum, qui inter scholia haec corporis Don. et tractatum rhetoricum Eugraphii exstet, tantum esse, ut haec utriusque commenti membra ex uno tamquam e fonte emanasse necesse sit.

Aliud quoque, quod iam ex locis allatis elucet, respiciendum est. Scholia enim illa rhetorica commenti Don. multo breviora esse atque pleraque ad singulos versus terminos adiungere solent; contra in commento Eugr. ampliores et inter se continentes adnotationes uberioresque formarum rhetoricarum definitiones datae sunt. cf. scenae dispositionem Eugr. Hec. IV, 2, 1 et Don. ibid. v. 1. 3. 9. 13. 14. 16 et singulos tractatus hos:

Eugr. Andr. I, 1, 42 et Don. ibid.

„ „ I, 1, 102 „ „ „ 104.

„ „ I, 1, 107 „ „ „ 117.

„ „ II, 2, 13 „ „ „ 15 etc.

Haec igitur pro certo cognita habemus: et scholia illa rhetorica corporis Don. ex continuis commentariis rhetoricis fluxisse et maximam inter ea scholia et Don. et Eugr. similitudinem esse et Donatiana illa pleraque breviora et quasi ex Eugraphianis excerpta esse. Itaque scholia illa rhetorica ex ipsius Eugraphii commento in corpus Don. transcripta esse conicimus. Temporis ratio non obstat; nam ut hoc praesumamus, Eugraphium aetate ea fuisse demonstrabimus, qua corpus Don. plane conscriptum et ad finem perductum esse credibile non est. Atque quamvis diu haesitaverimus, utrum corporis Don. scholia illa rhetorica ad tractatum Eugr. an potius utriusque commenti ea tractatio ad priorem commentarium rhetoricum redeat, semper ad hanc sententiam pervenimus, ut librum Eugr. fontem eorum scholiorum Don. esse contendamus. Sententiam prolatam argumentis confirmare nobis liceat.

§ 19. Usenerus (mus. Rhen. XXIII p. 495) scholia corporis Don. ea, quae e materia artis rhetoricae et philosophiae repetita sunt, Aelio Donato attribuit, primum quia is non solum grammaticus, sed etiam orator fuit, tum quia saeculo p. Chr. n. quarto Romae studia rhetorica et philosophica praecipue floruerunt. Cui Useneri sententiae non assentimur. Primum enim hoc, quod Usenerus vult, fieri posse negamus, ut scholia rhetorica corporis Don. uni commentatori adscribantur. Nam praeter scholia illa, quae Eugraphianorum similitudine a ceteris segreganda sunt, alia permulta rhetorica invenimus, e quibus alterum genus quoddam enucleare possumus, cui ab Eugraphio non respondetur;

dicimus ea, quae ab Eugraphianis ita differunt, ut terminos graecos, qui et ab Eugraphio et in scholiis Donatianis huc pertinentibus evitantur¹⁾, exhibeant. Quorum nonnulla gravissimaque enarrare ad differentiam cognoscendam sufficit:

Andr. I, 5, 26: ἀπὸ τοῦ αἰσίου (Lind. cod.: „δόσιον“).

„ II, 3, 11: ἀπὸ τῆς ἐκβάσεως (sic pro edd.: „ἐμβάσεως“). Phorm. V, 8, 27. 29.

„ III, 3, 14, 37: ὁ δεύτερος συλλογισμός.

„ IV, 2, 13. 19. (I, 1, 41): παράδοξον.

„ V, 4, 7: δεινότης. Hec. II, 1, 13.

Eun. pr. 14. I, 2, 18. II, 1, 17. IV, 7, 8. Hec. II, 1, 12.

Phorm. I, 4, 31: παρὰ προσδοκίαν.

Eun. II, 2, 1: προμήθειον.

Ad. I, 1, 5: λόγος ἐνδιάθετος καὶ προφορικός²⁾.

„ I, 2, 34: ἐπαγωγή. Phorm. I, 4, 31.

„ III, 4, 43: oratoria πλάσις.

„ IV, 5, 59. 60: ἀπὸ τοῦ ἀδυνάτου . ἀπὸ τοῦ ἄλλου ἀδυνάτου.

Hec. pr. II, 48: ἀπὸ τῆς ἰσότητος (Westerh. coniectura).

„ II, 1, 44: ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους. III, 1, 14.

Solis scholiis iis, quibus πίστεις ἔντεχνοι καὶ ἄτεχνοι commemorantur, Eugraphius plus minus respondet:

Ad. III, 4, 32. 37. Hec. II, 1, 9. IV, 4, 75. V, 1, 16.

Eugr. Ad. III, 4, 32. Hec. IV, 4, 75. V, 1, 1. Aper-
tissimi sunt loci quidam in Phorm., quibus ad easdem

1) Eugraphius solos hos terminos graecos adhibet: Andr. I, 1, 102 (cf. Don. v. 104). Heaut. II, 3, 1: πάθος; Andr. I, 1, 110: „derivatio causae, quae graece μετὰθεσις αἰτίας dicitur.“

2) ἐνδιάθετος pro vulg. ἐνθυμηματικός Klotzius e Lind. cod. recte restituit. cf. Hesych. s. v. ἐνδιάθετος. — λόγος ἐνδιάθετος et προφορικός inter se opponuntur Plut. philos. e. c. princ. II; Philon. vit. Mos. III, 13 p. 154 Boiss.

scenas, quin etiam ad eosdem versus bina scholia rhetorica adscripta sunt, quorum alterum genus Eugraphianis respondet, alterum terminos graecos affert. cf. Phorm. sc. II, 1: scholia Don. et Eugr. haec inter se congruunt:

v. 1: accusatio ¹⁾. — 28: summa criminis. — 33: summa contradictionis. — 51 (Eugr. 53): status venialis. — Praeterea in commentario Don. alterius generis scholia terminis graecis insignita exstant: v. 40: oratorium principium ἀπὸ τῆς ἐπιεικείας τοῦ αἰτοῦντος. v. 42: rhetoricum θεώρημα etc. v. 44: opportuna . . . commemoratio πρὸς τὴν συγγνώμην. v. 45: oratorie . . . duplex μετάθεσις . . . v. 51: oratorie . . . quod rhetores περίστασιν dicunt . . . v. 52: haec apud oratores μετάθεσις αἰτίας dicitur . . .

Accedit alia differentia haec: scholiis iis, quae Eugraphianis respondent, praecepta rhetorica simplicibus verbis introducuntur, contra iis, in quibus termini graeci leguntur, modo rhetorica tractandi ratio expressis verbis praedicatur, modo oratoria Terentii virtus collaudatur; cf. supra.

Duo igitur scholiorum genera in hac Phorm. scena discernenda sunt; idem aliis locis elucet. Phorm. sc. V, 8 in corp. Don. cum Eugraphianis scholia haec consentiunt: v. 1. 25. 28. 46; scholia terminis graecis instructa haec addenda sunt: v. 27 (oratorie). 29. — Andr. I, 5, 51: Don. schol. V = Eugr. — Don. schol. I: μίμησις per προσωποποιίαν. Andr. III, 3, 14: Don. schol. II = Eugr. — Don. schol. I: τῷ δευτέρῳ συλλογισμῷ etc. Hec. II, 1, 13: Don. schol. I = Eugr. — Don. schol. II: δεινότης (oratores).

1) In corp. Don. falso huic scenae accusatio et contradictio per remotivam qualitatem inesse dicitur. Contra Eugr. defensionem per statum venialem fieri recte docet, cuius vestigia etiam in corp. Don. existunt (cf. v. 51).

Haec duo scholiorum rhetoricorum genera etiam in eo inter se distant, quod nonnullas terminorum rhetoricorum differentias exhibent: Don. Hec. II, 1, 44 argumentatio „quae dicitur ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους, quod latine dicitur: ab initio ad finem“ explicatur (cf. Jul. Vict. H. p. 386, 33. cf. p. 64); apud Eugraphium et in scholiis Don. similibus pro „ab initio ad finem“ semper terminus: „a summo ad imum“ legitur. cf. Eugr. Andr. I, 1, 102. II, 2, 22. Eun. III, 3, 1. Heaut. IV, 1, 15 etc. Don. Andr. I, 1, 104. II, 2, 19. — Don. Phorm. II, 1, 52 μετὰθεις αἰτίας translatio causae facti esse exponitur (cf. Jul. Vict. H. p. 386, 33). Recte Eugraphius Andr. I, 1, 110 μετὰθειν αἰτίας derivationem causae esse explanat (cf. p. 77 adn. 2). Etiam Don. Hec. IV, 4, 75 et Eugr. Hec. V, 1, 1 aliquantum inter se discrepant.

Ergo duo genera scholiorum rhetoricorum in corpore Don. discernenda sunt et consensu Eugraphii et terminis graecis Terentiique artis oratoriae laude et nonnullis praeceptorum rhetoricorum differentiis. Quae scholia, ut varii generis, ita variae originis sunt, ut minime cum Usenero, qui duo illa genera nondum inter se discrevit, scholia rhetorica omnia uni Aelio Donato attribuenda sint.

§ 20. Ac ne hoc quidem probabile est, Aelium Donatum in commentariis tractationi rhetoricae adeo servivisse, ut ex eo et Eugraphii tractatus et illae reliquiae corpore Don. servatae fluxisse possint.

Tractationem illam rhetoricam, qua fabularum Terentianarum scenae controversiarum suasoriarum aliarumque formarum instar tractari solitae sint, etiam Donati aetate usitatam fuisse ex Vergilii comparatione colligimus. Titianum enim et Calvum „themata omnia de Vergilio elicuisse et adformasse ad dicendi usum“

Servius (Aen. X, 18) testis est et ipse Servius nonnullis locis tales formas in adnotandis Aeneidos libris adhibet. cf. Aen. III, 615. VI, 456: status venialis. Aen. IV, 31. VI, 104: suasoria. Aen. IV, 333: controversia. comm. plen. Aen. II, 70: controversia. Aen. II, 638. 657. VIII, 374: suasio. Aen. X, 68: status finitivus.

Etiam Symmachus (cf. Macrob. Saturn. I, 24, 14. V, 1, 1) ad exercitationes rhetoricas cum discipulis faciendas e Vergilii operibus exempla repetivisse videtur. Quamquam exempla talia et a Servio rarius afferuntur et in Macrobii Saturn. libro IV., quo rhetorica ars Vergilii praedicatur, plane desunt. Apud posteriores demum Ti. Claudium Donatum et Cassiodorium orationum formae frequentissimae atque eorum tractatus rhetorici Eugraphianis simillimi sunt. Veluti Ti. Claudius Donatus in praefatione ad filium, quae interpretationibus in Aeneidem praemissa est, haec dicit: „Inter ea hoc quoque mirandum debet adverti, sic Aeneae laudem esse dispositam, ut in ipsa exquisita arte omnia materiarum genera convenirent; quo fit, ut Virgiliani carminis lector rhetoricis praeceptis instrui possit“ — cf. ad Aen. I, 37 pag. 386 b (ed. Verg. Basileae a. 1551 fact.): comparativae qualitatis status; I, 41 p. 388: defensio per statum venialem; I, 48 p. 389: coniectura etc. Sequuntur adnotationes de deliberatione, laudatione ab animi et corporis bonis, de qualitatis absolutae statu, de defensione, purgatione, deprecatione, de narratione, prooemio, locis communibus, allocutione, consolatione similibusque formis eaeque omnes eundem atque Eugraphianae habitum praebent. Similia apud Cassiodorium inveniuntur in commentariis in psalmos; cf. ps. 6 concl. (ed. Gar. p. 30 b): „hic coniectura cessat, hic finis non quaeritur, hic ceterae qualitatis species desunt, quoniam omnia lucida veritate panduntur; sola est ergo necessaria, quae dicitur concessio, cum

reus non id quod factum est defendit, sed ut ignoscatur expostulat“. cf. ps. 6 v. 1 (p. 28a Gar.): deprecatio concessiva; ps. 6 div. (p. 27 b): exordium, narratio; ps. 26 v. 18 (p. 90b): status collectivus; ps. 72 v. 17 (p. 246 b): genus deliberativum; etc. (cf. § 29).

Ergo in Ti. Claudii Donati ¹⁾ et Cassiodorii tempora tales commentarii, quales Eugraphius scripsit, melius quadrare videntur.

Sed revertamur ad Terentium et Donatum. Terentii fabulas eodem modo, quo Vergilii opera, a rhetoribus tractatas esse testes rariores sunt; solus Sidonius Apollinaris et Domitium rhetorem discipulis Eunuchum exposuisse et se ipsum una cum filio „Hecyrae sales ruminatum esse“ (epist. II, 2. IV, 12) enarrat. Sed ipso in corpore Don. unus est locus, qui similem Eugraphianae tractationem praebet neque vero cum hac cohaeret: Eun. I, 2, 65. Hoc scholion etiam praeter exempla Eugraphiana fabulas a rhetoribus secundum orationum formas tractatas esse testimonio est. Attamen Donatum talem tractationem rhetoricam continuam, qualem apud Eugraphium esse videmus, in commentum Terentianum recepisse negamus.

Aelium Donatum, qui, cum artem grammaticam composuerit, pro grammatico recte habetur, non minus rhetorem quam grammaticum fuisse sequente Usenero Schopenus (diss. crit. p. 33—36) inde conclusit, quod in commentariis Terentianis subscriptio haec praebetur: „Aelii Donati V. C. Oratoris Urbis Romae Commentarii“. Aliud argumentum Baehrius (gesch. d. röm. litt. III⁴ p. 389) hoc attulit: Donatum in arte (K. IV. p. 392—402) non solum quaestiones grammaticas trac-

1) Ti. Claudii Donati aetas ignota est; neque vero ante Servium vixisse potest, ut saeculo quinto, nisi forte sexto, attribuendus sit.

tare, sed etiam de vitiis orationis, schematibus, tropis agere, id quod rhetoris magis quam grammatici sit. Hoc quidem argumentum pro nihilo ducimus; nam eodem iure, quo Aelius Donatus, omnes fere grammatici (M. Plot. Sac., Char., Diom., Pomp.), quippe qui de figuris orationis scripserint, pro rhetoribus habendi sunt. Ac priori Schopeni et Useneri argumento ne nimium auctoritatis tribuatur, monemus; nam ut, quibus e libris mss. subscriptio illa in editiones irrepserit, cum parum adhuc constet, quaerere omittamus, additamentum illud „orator urbis Romae“ solus titulus atque dignitas quaedam fuisse videtur, veluti Felicem Horatii emendatorem „oratorem urbis Romae“ nominatum esse codices Horatiani testes sunt. (cf. Kellerii epileg. zu Horaz p. 415. 785).

Ergo Donatum rhetorem fuisse et incertum neque verisimile est, quamquam eum sicut omnes, qui illis temporibus pro viris doctis haberi voluerint, studiorum rhetoricorum haud imperitum fuisse concedimus, ut in commentariis de Terentii arte oratoria hic illic per occasionem verba facere, non commentarium rhetoricum scribere potuerit. Tertium et gravissimum addimus hoc: vestigia tractatus rhetorici eiusdem atque Eugraphiani haud aequaliter per singulos corporis Don. libros servata sunt (cf. p. 68). Quodsi commentarii vere Don. etiam rhetoricam tractationem plenam continuisse statuuntur, ut inde Eugraphius suam hauserit, quare factum sit, ut scholia illa Donati rhetorica ad tres fabulas conservata sint, ad unam fere omnia, ad unam omnia exciderint, non intellegitur, praesertim cum commenta Aelii Donati per omnes quinque libros quasi fundamentum corporis sub huius nomine traditi esse omnes ad unum concedant et scholia de pronuntiatione et gestu, quae Donati esse constat (cf. p. 54), aequabiliter per quinque fabularum commentarios servata reperian-

tur. Ergo Aelium Donatum¹⁾ tractatus illius rhetorici, qui in libris et Eugr. et Don. inest, auctorem esse negamus. Quis porro Donato excluso e commentatorum Terentianorum numero tractatum talem rhetoricum scribere potuit? Inter eos, qui adhuc nobis noti sunt (cf. Schop. diss. crit. p. 37—42. Suring. l. c. I p. 77—111) nemini tale opus cum ulla veritatis specie addicimus. Contra et summam scholiis illis Donatianis cum Eugraphianis similitudinem et condicionem eam esse intelleximus, ut scholia illa ex his excerpta esse videantur. Itaque tractatus illius rhetorici ipsum Eugraphium auctorem fuisse et ex eo scholia excerpta in singulos commentarios Don. transcripta esse probabilissimum nobis est. Quod si agnoscitur, etiam scholion illud Don. Andr. I, 2, 2 (cf. p. 65) recte explicatur: redit ad Eugr. I, 2, 2, cui antecedens illud I, 1, 107 optime respondet²⁾.

1) Potius scholia illa quae terminis graecis et rhetoricae tractationis mentione notata sunt, Aelio Donato adscribimus, quia ea per corpus Don. aequaliter dispersa inveniuntur, tum quia rhetorum expressa commemoratio, quae etiam apud Servium in scholiis fere omnibus rhetoricis exstat, melius priori aetati, qua ille tractandi usus oriebatur, quam posteriori, qua tritissimus erat neque propria mentione indigebat, attribuimus.

2) Nonnullis corporis Don. scholiis, quae haud dubie ad Eugraphium spectant, quaedam addita sunt, quae Eugraphianis non respondent. Loci tales perpauci sunt, nonnulli minus bona et a rhetorum praeceptis aliena praebent, quamvis recta Eugraphius afferat. Itaque qui Eugraphium exscripsit, sua falsaue addidisse videtur. De Phorm. II, 1, 1 cf. p. 72 adn. — Hec. IV, 4, 38 et Phorm. II, 1, 51 Eugraphius recte solum statum venialem adnotat, in corp. Don. derivatio causae cum statu veniali falso coniuncta est, quam solo in statu coniecturali adhiberi et rhetores docent (cf. H. p. 105, 11. 325, 27. 326, 33. 386, 33) et Eugraphius testis est: cf. Andr. I, 1, 110. II, 6, 1. Eun. III, 3, 1. Hec. prae.

Non obstat sententiae nostrae, quod in corpore Don. scholia rhetorica varii generis pretiique inveniuntur, quibus cum Eugraphianis res non est; quae cum ad singulos locos pertineant, perbene et Donato aliisque prioribus commentatoribus et interpolatoribus attribui possunt. Neque improbable est Eugraphium talia scholia priorum commentatorum et cognovisse et usurpasse; cf. schol. de petitionis gradibus: Don. Andr. II, 1, 28: Eugr. Andr. II, 1, 22. Eun. III, 2, 48; hoc scholion non ex Eugraphio in corpus Don. receptum, sed vere Donatianum esse ex Servii consensu supra (p. 36) conclusimus. cf. Don. Andr. I, 1, 104. 105. Eugr. ibid. v. 102: Don. v. 105 schol. II copiosissimum ex antiquo commentario videtur esse, unde ab Eugraphio repetitum est; Don. schol. v. 104 ex Eugraphio excerptum esse videtur.

Eugraphius igitur auctor tractatus rhetorici fuit, qui excerptus in corpus Don. transiit. Neque vero ea fabularum Terentianarum tractatio, qua singulae scenae instar orationum generis demonstrativi deliberativi iudicialis disponebantur, ex Eugraphii ingenio fluxit; quod si contenderemus, eius sollertiae inventionique nimium tribueremus pretium. Immo potius iam ante Eugraphium talia studia rhetorica in scholis usitata fuisse testimoniis allatis demonstravimus. Sed eas tractationes quasi in unum compendium conscripsisse, hoc, quantum quidem enucleare potuerimus, Eugraphii meritum est, ut eius commentum non minus ad historiam artis rhetoricae quam interpretationis fabularum Terentianarum cognoscendam valeat. Quamvis durae rigidaeque illae formae sint, in quas Terentii fabulae rhetorica hac tractatione comprimantur, tamen Eugraphium artis rhetoricae materiam recte complexum et clarissimi et oratoris et rhetoris Ciceronis exemplar imitatum esse supra docuimus. Quod nobis quidem haec ratio poetarum opera tractandi

languida et molesta est, non Eugraphii culpae assignandum est, sed aetatis, quae a veris litterarum studiis abalienata adeo quasi obriguerat, ut formam magis quam rem ipsam spectaret; aetatitribuendum est, quod artes eae, quae praecipue formam tractant, rhetorica et grammatica florebant vel potius colebantur et quod poetarum antiquorum opera non ipsorum causa legebantur, sed ad studia grammatica rhetoricaque expedienda adhibebantur.

III.

De commenti Eugraphiani redactionibus.

De origine et fontibus commenti eius, quod utraque redactione praebetur, disputatio nostra ad finem perducta est; nunc quidem ad duas illas redactiones, quae codd. L¹ et L² traditae sunt, redire earumque condicionem accuratius perscrutari tempus est. Sed ut hoc praemitamus: de redactionibus acturi in eo maximopere laboramus, quod nobis non omnium ac ne praestantissimorum quidem codicum notio satis accurata est; hoc quoque iniquissimum, quod cod. L¹, quo solo redactionis B exemplum videtur servatum esse, non plenos ad sex fabulas commentarios, sed ad quattuor tantummodo ac ne eos quidem plenos continet, ut redactionem B omnino non ad omnes fabulas habeamus. Quae cum ita sint, quaestionem de redactionibus commenti Eugr. hoc loco ad certum finem a nobis perducere non posse per se manifestum est.

§ 21. Triplex ratio inter utramque redactionem supra allatam intercedere potest: aut red. A vere Eugraphiana est, ut red. B ex ea derivata sit; aut B vera est, ut ex ea A exorta sit; aut neutra vere Eugraphiana

est, ut utraque commenti veri et adhuc perditi retractatio sit.

Primum de red. A ita agamus, ut additamenta, quae in altera redactione desunt, consideremus; inter ea et primum et nobilissimum obtinere locum scholia ea vidimus, quibus figurae orationis afferuntur. (cf. p. 9). Nunc eas tractare et definitiones singularum, unde Eugraphius repetiverit, inquirere placet, id quod utilissimum esse cognoscemus, quia eae figurarum definitiones certis e fontibus fluxerunt.

Rhetores graecos latinosque formas eas, quae ad exornandam orationem usurpantur, in tropos vel motus et in figuras, figuras in sententiarum et verborum divisisse notum est: cuius divisionis apud Eugraphium vestigium ullum adeo non invenitur, ut plurimis locis nudos terminos technicos qui vocantur commemorasse satis habeat, paucis figurae significationem (Andr. I, 1, 15. II, 3, 12 etc.), nullo tropi ¹⁾ addat. Nunc singulas figuras enumerare et quae ad singulas addenda sunt, explicare nobis liceat.

1) synathrismos: Andr. I, 1, 15 ²⁾. Definitioni solus Cassiodorius verbis his respondet (comm. in ps. 30 v. 27): „... synathroësmos, latine congregatio, ubi in unum aut multa crimina aut multa beneficia colliguntur“.

2) eclipsis: Andr. I, 1, 122. cf. Don. ibid. et Eun. V, 9, 20 (Hahn. progr. II. p. 10).

3) apostropha: Andr. I, 4, 5: „id est conversio ad deum, quae fit, cum vires nostras excedit negotium.“

1) Uno red. A loco tropi significationem invenimus: Andr. V, 4, 41: „medicari mihī pulcherrimus tropus est in negotiis servata translatione a personis, quippe medicina viventibus proprie prodest.“

2) Definitiones, quarum contextum non afferimus, apud Westerhovium sunt.

Definitionis pars „quae fit“ etc. ex versus Terentiani sensu fluxisse videtur; pars prior cum Cassiod. (comm. in ps. 19 v. 6 etc.) congruit.

4) homoeoptoton. polyptoton: Andr. II, 1, 19: „hic figurae sunt h. vel p. .“ — Figurae homoeoptoti usus hoc loco servatur, polyptoton interpolationem sapit. (cf. Hahn. progr. I p. 13. 14).

5) Andr. II, 2, 28: „sane ornati et tumulti anti-que dixit secundae declinationis faciendo figuram [lacuna]“. E corp. Don. supplendum esse censemus: „archaismon“.

6) paronomasia: Andr. II, 3, 12. III, 5, 11. cf. Aquilae Romani (H. p. 30, 32) et Martiani Capellae (H. p. 481, 6) definitionem simillimam.

7) acyrologia: Andr. II, 3, 21. IV, 2, 13 (cod.: „achirologia“).

8) amphibolia: Andr. II, 5, 19: „et est a. (cod.: „amphiboloia“) per casum accusativum“. Hanc figurae speciem apud Donatum grammaticum (K. IV p. 395, 20) appellari videmus, e quo Isidorus or. I, 33, 13 sumpsit.

9) antisagoge. epimone: Andr. III, 2, 14. 36.

10) epitrochasmus: Andr. III, 2, 15: „abhinc est e. (cod.: „epitrocosmos“) id est dicti rotatio“. V, 1, 16. (cf. Don. Eun. IV, 7, 34. Phorm. II, 3, 43). Haec definitio congruit cum Cassiod. comm. in ps. 22 v. 9 et 69 v. 1.

11) leptologia: Andr. III, 2, 31: „et per l., quae fit, quando res singulae mitiutim (sic!) proferuntur etc.“ cf. Cassiod. comm. in ps. 51 v. 3: „leptologia id est subtilis locutio, quando res singulae minutim ac subtiliter indicantur“. Quibus e Cassiodorii verbis Euphrasii locus emendatur.

12) caracterismos: Andr. III, 3, 23. Heaut. IV, 5, 1. — De caracterismo omnes fere figurarum scriptores agunt; sed Eugr. definitio ab illorum ita dis-

crepat, ut temporis futuri ratio addatur. Unus Cassiodorius similem vim characterismo imposuit; cf. comm. in ps. 36 v. 32: „narratio haec per figuram ch., quae latine informatio vel descriptio dicitur, tempus beatae resurrectionis ostendit“. cf. ps. 9 v. 25 etc.

13) palinlogia. anadiplosis: Andr. III, 3, 33. IV, 1, 18. cf. Aqu. Rom. H. p. 31, 12 et Mart. Cap. H. p. 481, 10. — Ad. II, 3, 3. Quamquam palinlogiae definitio cum Aqu. Rom. et Mart. Cap. consentit, tamen palinlogiam et anadiplosin figuras inter se confusas esse putamus; si enim Aquilae et Martiani definitionem, quam ad anadiplosin adiciunt (H. p. 32, 6. 481, 18), conferimus, verbis illis Terentianis, ad quos red. A palinlogia adnotatur, anadiplosin et versu eo, ad quem anadiplosis, palinlogiam secundum Aquilae praecepta contineri intellegimus.

14) metonymia. hypallage: Andr. III, 3, 33. V, 4, 9. Eun. I, 1, 34. Has figuras Cic. orat. XXVII, 93 et Quint. VIII, 6, 23 in unam contrahunt; quas Eugraphius an eodem sensu non adhibuerit, dubitamus; hypallage enim ita usurpari ex utroque exemplo cognoscitur, ut id, quod efficitur, pro eo, qui efficit, ponatur. Haec significatio cum Cassiodorii definitione hac congruit (comm. in ps. 52 v. 3): „ut videat, id est videre faciat . . . haec figura dicitur h., id est permutatio, quoties videre aut cognoscere dicimus eum, qui videre vel cognoscere nos facit“. — De metonymiae significatione ex unico illo loco nihil concludi potest.

15) parenthesis: Andr. III, 3, 36. cf. Don. a. h. l.

16) brachylogia: Andr. III, 3, 37 (vide p. 26). cf. Cassiod. comm. in ps. 49 v. 9.

17) epexegetis: Andr. III, 3, 38.

18) zeugma: Andr. III, 3, 39.

19) aetiologia: Andr. III, 3, 42 (v. p. 27). III, 4, 1. V, 5, 4. cf. Cassiod. comm. in ps. 15 v. 10.

20) ironia. antiphrasis. sarcasmos. asteismos.

Andr. III, 4, 5: „egon istuc| qua (cod. „quo“) gravitate pronuntiationis, ut in ironia fieri solet, ille se absolvit“. IV, 1, 34. 2, 9 (Don.). 4, 16 (Don.). Eun. II, 2, 23. V, 9, 26 (?). Heaut. V, 1, 77 (cf. p. 93 adn.). Ad. II, 1, 22 (Don.). Hec. II, 1, 36 (Don.). — Andr. III, 5, 10. — Differentia, quae inter ironiam et antiphrasin a grammaticis affertur, etiam in red. A servatur. Nam ironiam orationem esse, quae pronuntiationis gravitate sensum in contrarium redigat, contra antiphrasin vel dictionem e contrario significantem vel ironiam unius verbi esse et grammatici (Don. K. IV p. 401, 30. Char. K. I p. 276, 9. Diom. K. I p. 462, 7 etc. Isid. or. I, 36, 25. Bed. H. p. 615, 36) et hi red. A loci docent. — Addimus sarcasmon: Andr. IV, 1, 50. 3, 15. V, 4, 37 et asteismon: Heaut. V, 1, 4.

21) hypozeuxis: Andr. III, 4, 22 (cod.: „ypozeusis“). cf. gramm. et Cassiod. comm. in ps. 1 v. 1 etc.

22) erotema: Andr. III, 5, 1: „id est interrogatio“. cf. Cassiod. comm. in ps. 2 v. 1 etc.

23) metaphora: Andr. IV, 1, 24. V, 4, 37. 45. Phorm. I. 4, 52 (Don.).

24) synchorexis: Andr. IV, 1, 25 (cod.: „sinchrisis“; edd.: „σύνχρησις“). V, 3, 18. Simillima est Cassiodorii definitio comm. in ps. 77 v. 31.

25) paraleipsis: Andr. IV, 2, 4: „p. (cod.: „paralemsis“) est praeteritio, cum praeterrmittentes.. etc.“. (aliter Don. Phorm. I, 3, 16). Ad verbum consentiunt Aqu. Rom. (H. p. 24, 25) et Mart. Cap. (H. p. 478, 3).

26) parabole. icon. homoeosis. paradigma. Andr. IV, 2, 15. V, 5, 3. Heaut. IV, 3, 15: „per icona (cod.: „per ycon“, edd.: „πάρσιον“) vel parabolen (cod.: „parabole“), quae sunt species homoeoseos (cod.: „omoe-

osis“). Parabolen rerum genere dissimilium comparisonem (cf. Cassiod. comm. in ps. 1 v. 3) et homoeoseos speciem esse plerique grammatici exponunt; cf. Don. K. IV p. 402, 21. Char. K. I p. 277, 6. Diom. K. I p. 463, 10 etc. Isid. or. I, 36, 31 (sed cf. 33). Bed. H. p. 618, 8. — paradigma: Heaut. V, 1, 47.

27) antonomasia: Andr. IV, 3, 4 (cod.: „anthomasivum“). Hic quoque divisio apud grammaticos usitata — ab animo, a corpore, extrinsecus — tangitur. cf. Don. K. IV p. 400, 15. Char. K. I p. 273, 22. Diom. K. I p. 458, 31 etc.¹⁾. Isid. or. I, 36, 11. Bed. H. p. 613, 5.

28) prosphoësis: Andr. IV, 3, 17: „p. id est exclamatio ad deum“. Heaut. IV, 3, 12. cf. Cassiod. comm. in ps. 54 v. 16 etc.

29) soloecismus: Andr. IV, 4, 33. Hoc et insequentia scholia usque ad Andr. V, 4, 16 cum codex L² (ex L¹ suppletus) non praebeat, Lindenbrogio debemus, qui illa e cod. P¹ sumpsit. Hoc scholion Eugraphio haud dignum et suspiciosum esse nobis videtur.

30) prothesis: Andr. IV, 5, 13. Haec figura vere grammatica apud solos grammaticos invenitur.

31) syndyasmos: Andr. V, 1, 9 (Lind.: „συνδιασμός“). Hanc figuram, quae apud Graecos nomine *συνδυάσις* exstat (cf. Joh. Sic. Walz. rhet. gr. VI, 287. 288. cf. ibid. VII, 1015. VIII, 565), inter Latinos unus Cassiodorius commemorat, cuius definitio attingitur; cf. comm. in ps. 62 v. 12: „id schema graece syndyasmos²⁾, latine collatio . . . quoniam diversarum partium bona malaque collatione facta referuntur“. ps. 11 v. 7 etc. cf. red. A schol. Andr. II, 3, 22.

1) M. Plot. Sacerdos (K. VI p. 460, 24) addit quartum: a loco.

2) Legitur apud Cassiod. et syndicasmos et syndesmos.

32) antitheton: Andr. V, 4, 7. Heaut. V, 4, 16. cf. Aqu. Rom. H. p. 29, 29 et Mart. Cap. H. p. 480, 11.

33) sardismos: Andr. V, 4, 17: „... ubi est figura s. propter commixtionem linguarum.“ cf. Cassiod. comm. in ps. 59 v. 6.

34) cacemphaton: Andr. V, 4, 30. Haec figura magis grammatica cum apud alios, tum hoc loco Terentiano addito apud Don. K. IV p. 394, 32 et Mart. Cap. H. p. 475, 24 invenitur.

35) aenigma vel paroemia: Andr. V, 4, 38.

36) catachresis: Andr. V, 4, 40: „memoriam per c. (cod.: „catacrisin“) pro oblivione“.

37) metalepsis: Andr. V, 4, 41: „et ‚voluptas‘ m. (cod.: „methalensis“) est gradatim aliud innuens“. cf. Don. K. IV p. 400, 4: „m. est dictio gradatim pergens ad id, quod ostendit“. cf. Char. K. I p. 273, 5. Diom. K. I p. 458, 7 etc. (Isid. or. I, 36, 7). Bed. H. p. 612, 25.

38) charientismos: Andr. V, 4, 45: „ch. est, quo pater filio gratius respondit“. cf. Don. K. IV p. 402, 9: „ch. est tropus, quo dura dictu gratius proferuntur“. cf. Char. K. I p. 276, 20. Diom. K. I p. 462, 25 etc. Isid. or. I, 36, 27. Bed. H. p. 616, 11.

39) ? Heaut. IV, 2, 6: figurae nomen cod. L² excidit; legitur enim: „bolum tantum per figuram (lac.) pro dolum id est praedam“.

40) diasyrmos: Heaut. IV, 3, 31. Definitio, si verba „quando . . inducit“ e Ter. v. 711 derivantur, ei similis est, quam Aqu. Rom. H. p. 26, 20 et Mart. Cap. H. p. 478, 25 adhibent.

41) hyperbole: Heaut. IV, 4, 26.

42) ethopoeia: Heaut. IV, 5, 1. Phorm. IV, 3, 45. Quint. IX, 2, 58 ethopoeiam in factis et dictis versari dicit. In red. A solis de dictis usurpatur, quam specialem significationem Cassiod. comm. in ps. 80 v. 7

profert verbis his: „hoc schema dicitur e., quoties aliquem introducimus ad loquendum (fortasse scribendum: „alloquentem“)“.

43) *parison*: Heaut. V, 4, 16; similiter Aqu. Rom. H. p. 30, 12 et Mart. Cap. H. p. 480, 20; ad verbum Casiod. comm. in ps. 83 v. 12 etc.

44) *litotes*¹⁾: Ad. I, 2, 61; haec figura etiam hoc corp. Don. loco attingi videtur; eadem saepissime apud Servium invenitur: cf. comm. in Verg. Aen. I, 77. 387. 479. V, 39. 809 etc.

45) *pleonasmos*: Ad. II, 3, 6 (cf. Schop. progr. p. 6). In corp. Don. legitur „archaismos“; utraque figura suo iure hoc loco posita est.

46) *syncope*: Phorm. I, 2, 51: „commorat autem pro commoverat per syncopam“. Idem scholion una cum figura in corp. Don. exstat (cf. Don. Eun. II, 3, 30).

47) *periphrasis*: Phorm. II, 2, 32: „nam revera in primo coitu est maximus labor et difficultas per periphrasin sumpta translatione“. In corp. Don. scholion simile legitur, sed periphrasis figura deest.

§ 22. Hae figurae in red. A exstant, quas omnes omisso loco uno duobusve (vide sub 13) secundum rhetorum praecepta et exempla positas esse apertum est. Hoc quoque intellegitur: figurarum definitiones et usum non promiscue cum quibuslibet, sed cum certo scriptorum numero consentire. Nonnullae figurae, sed eae tantummodo, quibus²⁾ definitio addita non est, ad eosdem locos in corp. Don. adscriptae leguntur: eclips-

1) Volkmannius (elemente d. rhet. p. 265) eam figuram apud unum Servium invenit; Hahnus (progr. II p. 8) Don. Ad. IV, 2, 13. Hec. V, 1, 15. 2, 9 adiecit; addimus Porph. comm. in Hor. carm. I, 17, 8.

2) Fortasse eclipsis (2) excipienda est.

sis (2), parenthesis (15), metaphora (23), litotes (?44), syncope (46); quater ironia (20); praeterea archaismos (5) e corp. Don. uno loco supplenda esse videtur. Quare conexum figurarum inter red. A et corp. Don. intercedere apparet. Atque eas figuras maximam partem e commentariis Terentianis prioribus in commentum Eugr. receptas esse, quamvis magni de uno loco (Hec. II, 1, 36) scrupuli nobis sint, verisimillimum est.

Nonnullae figurarum definitiones in illas, quae ab Aquila Romano allatae et a Martiano Capella transcriptae sunt, quadrant; congruunt enim ita, ut alius scriptoris consensus non accedat, inter se figurarum harum definitiones: paronomasiae (6), palinlogiae (13), paraleipseos (25), antitheti (32), diasyrmi (40). Quae definitiones quin ad Aquilae Romani librum regrediantur, dubium non est; sed cum palinlogiae (13) definitio Eugraphiana propius ad Martiani quam ad Aquilae verba quadret, ex illius libro eas definitiones exscriptas esse comprobamus. Habemus igitur hanc scriptorum seriem, quorum sequens antecedentis scrinia compilasse videtur: Aquilam Romanum, Martianum Capellam, Eugraphium vel red. A auctorem.

Alia scriptorum series exstat, cui auctor noster inserendus est. Definitiones enim multarum figurarum tritissimae apud grammaticos et recentiores inveniuntur; appellavimus Donatum Charisium Diomedem et qui eos exscripserunt: Isidorum et Bedam; addimus M. Plotium Sacerdotem et Pompeium. Quorum figurae et definitiones hae in red. A usitatae sunt: amphibolia (8), ironia et antiphrasis (20), parabole (26), antonomasia (27), prothesis (30), metalepsis (37), charientismos (38). Harum figurarum cum alia apud alium desit, qui potissimum in red. A exscriptus sit, pro certo non dicimus; Isidorum (cf. § 28) fontem non fuisse inde elucet, quod paraboles et metalepseos definitiones Isidorianae non

satis accurate cum reliquorum congruunt; proxime Donati verba in red. A tanguntur. Ac ne hoc quidem putamus, harum definitionum fontem unius grammatici librum fuisse; nam eae figurae definitionesque, quae apud grammaticos inveniuntur, tam tritae fuisse et in omnium ore adeo versatae esse videntur, ut in red. A non ex certo libro, sed ex memoria scriptoris haustae sint. Accedit, quod nonnullae [metalepsis (37), charientismos (38)] liberius citantur.

Ad extremum redactioni A cum Cassiodorii commentariis in psalmos maxima figurarum definitionumque similitudo est: cf. synathrismos (1), apostropha (3), epitrochasmos (10), leptologia (11), characterismos (12), hypallage (14), brachylogia (16), aetiologia (19), erotema (22), synchoresis (24), (parabole 26)¹⁾, prospho- nesis (28), syndyasmos (31), sardismos (33), ethopoeia (42), parison (43). Hic conexus angustissimus est, nam in eo numero insunt figurae definitionesque, quae a nullo alio scriptore aut graeco aut latino similiter adhibentur, veluti syndyasmos et synchoresis. Praeterea hoc respiciendum est: in praefatione Cassiodorius (cap. XV) „de eloquentia totius legis divinae“ verba facit atque cum alia rhetorica, tum orationis figuras saepissime in libris sacris reperiri explicat (ed. Gar. II p. 7 b); neque vero solas figuras eas, quas viri artium saecularium periti docuerint et in libris profanis adhibuerint, in libris sanctis agnosci dicit, sed „alios proprios modos (sc. locutionum i. e. tropos) in divinis elogiis esse declaravit (sc. Augustinus de doctr. Christ. libr. III), quos grammatici sive rhetores nullatenus attigerunt“. Quibus verbis novas i. e. rhetoribus prioribus ignotas figuras in scriptis sacris inesse Cassiodorius contendit easque explicandas sibi proponit. Et affert uberiusque definit

1) Cf. grammaticorum seriem.

permultis commentariorum locis figuras non solum iam ante usitatas, sed etiam haud paucas, quas apud scriptores, qui ante eum erant, aut omnino non aut rarissime tantummodo invenimus¹⁾. Cf. ²⁾ ἀντιπρόσωπον: ps. 78 v. 8. ἀντιστάθμησις: ps. 125 v. 6. διαφόρησις: ps. 36 v. 22. ἐπέμβασις: ps. 3 v. 1 etc. ἐξετασμός: ps. 23 v. 3. ὑπέρθεσις: ps. 17 v. 12 etc. μυθοποιία: ps. 4 div. μετριάσμός³⁾: ps. 30 v. 15 etc. synchoresis . syndyasmos. — Jam cum in red. A pars earum figurarum definitio- numque novarum una cum aliis Cassiodorianis legatur, quid quaesumus certius est, quam illas e commentariis Cassiodorianis in red. A fluxisse?

Hos igitur in figuris red. A tractandis fontes enucleavimus: paucae figurae ad commentarios Terentianos redeunt; figurae eae, quibus definitiones additae sunt, ex Martiani Capellae libro de arte rhetorica, grammaticorum doctrina, Cassiodorii commentariis in psalmos repetitae sunt⁴⁾.

Nunc quidem utrum eae figurae ab ipso Eugraphio positae sint, an recentiore aetate in eius libros irrepserint, ut inquiramus, ne in hoc offendatur praemonemus, quod figurarum mentio in commentario fabulae primae frequentissima, deinde rarior sit. Nam exemplo similimo, cuius de integritate nemo adhuc dubitavit, utimur: commentario breviori Vergiliano, quem ipsius Servii esse

1) Cf. Ebert, geschichte der litt. des m. a. im abendlande: I p. 482.

2) Harum figurarum pars in schem. dian. Halm. p. 71 —77 continetur, qui liber cum ex parte ad Cassiod. redeat, momenti non est.

3) Cf. Suid. s. v. ἀκρίσια.

4) Litotes figura (44) ex Servio in red. A transisse potest, cum commentarius Eugraphianus a Serviano pendere possit. Neque vero huic uni exemplo multum tribuendum est.

nemo non concedit. Eius enim initio saepissime figurae adhiberi et pleraeque accuratius definiri solent (cf. comm. in Aen. I, 1. 3. 9. 22. 23. 30. 61. 65. 73. 77. 114. 118. 120. 159. 193. 198. 203. 208 etc.); sed iam in libro altero definitiones figurarum rariores fiunt et in ultimis libris fere plane desiderantur atque etiam nudarum figurarum numerus imminuitur. Idem Eugraphius facere potuit et fecisse eum ipsum verisimile est, praesertim cum per red. A consuetudo haec servata sit, qua figurae singulae primo quo adhibentur loco definiuntur, posterioribus nudi termini ponuntur.

Jam si haec red. A additamenta cum cod. L¹ redactione (B) conferimus, in hac figuras eas deesse diximus. Qua de causa red. B nobis suspecta atque recentior esse videtur. Nam quicumque inde a sacculo secundo vel tertio in poetarum opera commenta scribebant, eorum neminem invenimus, quin studio et amore orationis figuras ad poetarum locos illustrandos adnotaverit. Evolvās quaeso commentarios ex illo tempore factos in Vergilium Horatium Persium ¹⁾ Lucanum Juvenalem, evolvās corpus Don.: quae omnia figuris repleta esse invenies. Accede nunc ad Eugraphium, qui commentarium praecipue rhetoricum fecit, qui Terentii virtutem oratoriam demonstrare, qui discipulos eo libro artis rhetoricae elementis imbuere sibi proposuit: quid mirum, quod is, ut status, ita figuras multas affert explicat definit? Immo si illae figurae, ut in red. B desunt, Eugraphio abdicerentur, ut posteriore demum tempore interpolatae esse viderentur, nonne Eugraphii commentum ab aetatis usu plane abhorreret figurarumque mentio gravissime desideraretur? Conferatur totius commentii quasi conclusio, quae primis verbis respondere videtur: Phorm. V, 8, 1: „abhinc usque ad finem conti-

1) Cf. O. Jahn. prolegg. in Pers. sat. p. CXIV.

nuatim (sic Zeunius; edd.: „continuati“) pulcherrimus statuum et figurarum ordo contextitur“. Quae verba qui scripsit, et status et figuras explicavit neque quin is Eugraphius fuerit, dubitamus.

Ut ad singula descendamus, in red. B figuras exstare negavimus; at ut veri simus, duobus locis, quibus in corpore Don. respondetur, eae inveniuntur: Eun. II, 2, 23: „scitum“ inquit elegantem; ironia“ (cod. L¹: „hyronia“), qui locus minoris momenti est, quia in ea parte commentarii in Eun. permagnam similitudinem illam neque satis explicatam utrique redactioni esse vidimus (cf. p. 13. 14) — et Phorm. I, 4, 52: „metaphora a bello“, quam figuram ex antiquiore quodam commentario Terentiano fluxisse corpus Don. et Isidorus testes sunt (cf. p. 45). Itaque res haec est: nonnullae figurae e commentario antiquiore haustae in red. A inveniuntur, quarum duae in red. B exstant. Quid inde efficitur? Eugraphium duas illas figuras e commentario sumpsisse, ceteras figuras ab interpolatore quodam ex fonte eodem compilatas esse? Immo potius ex duabus illis figuris haud dubie Eugraphianis conclusio de ceteris fit, ut cunctas ab uno eodemque i. e. ab Eugraphio repetitas esse atque plerasque in red. B excidisse colligamus. cf. Phorm. I, 2, 51: Don.: „commorat n. o. | figura σνγ-κοπή pro commoverat“. (cf. Eun. II, 3, 30). Eugr. red. A: „commorat autem pro commoverat per syncopam“. red. B: „commorat autem commoverat“. Figuram syncopam una cum reliquo scholio ab Eugraphio in librum transcriptam esse et in red. B excidisse probabilius est, quam solum scholion reliquum ab Eugraphio ex fonte repetitum et figuram ab interpolatore ex eodem fonte adiectam esse. Ergo figurae eae, quibus in corpore Don. respondetur, ab ipso Eugraphio positae et in red. B omissae sunt¹⁾.

1) Qui figuras eiecit, ironiam et metaphoram duobus

Jam cum in red. B nonnullas figuras excidisse probabile sit, de ceteris idem colligere non dubitamus. Neque desunt loci red. B, quibus figurarum vestigia quasi per contextum perlucere intellegimus, ut iis quoque locis illas positas fuisse statuamus. cf. Andr. I, 1, 15: in utraque redactione „adversum te“ duplici ratione explanatur et verbis his concluditur: „sed melior est interpretatio superior“. Sequitur in red. A synathrismos figura eiusque definitio (cf. p. 80), cuius adnotationis loco red. B molestissime haec supra dicta repetit: „adversum te“ apud te melius intelligitur“. Est ergo in red. A figurae exemplum, in red. B supervacanea repetitio sententiae iam supra allatae; itaque figuram ab Eugraphio positam redactor eiecit atque, quasi ut lacunam compleat, supra dicta repetivisse videtur. cf. Andr. III, 2, 14: red. utraque: „saltem accurate| ita me, inquit, dolis debes fallere, ut in omnibus actibus tuis videar a te timeri“.

red. A: „et est figura antis-
agoge proposita superius
epimone. Certe si resciverim| sc. puniam te, quod
prae ira dicere non potuit.
(v. 15) Edixin tibi| ab-
hinc est epitrochasmus i. e.
dicti rotatio“. (cf. § 25).

red. B: „hoc enim dixit
(cod.: „dixi“): ut videar
metui certe si resciverim.
maxime enim debeo metui,
si fraudis forte resciverim“.

Hoc quoque loco pro red. A figuris in red. B sensus adnotationis praecedentis et versus Terentiani repetitur. — cf. Heaut. V, 1, 4 red. B: „haec singula pronuntianda sunt, ut stulti vis exprimi possit“. Hoc scholion bono intellectu caret; neque enim eo, quod verba singillatim pronuntiantur, stulti vis exprimitur; ex alte-

illis locis, fortasse quia usitatissimae sunt, quasi non vidit et in red. B transcripsit.

rius red. comparatione scholion antiquum et verum perspicitur, qua praebetur: „haec singula pronuntianda sunt per asteismum, ut st. v. e. p.“ — Ad extremum cf. Andr. V, 3, 11: red. B: „deinde concluditur accusatio per sententiam: immo valeat habeat vivat cum illa.“ (v. 18). Pro „per sententiam“, quod hoc loco nihil fere significat, red. A „per synchoresin“ (cf. p. 83) affert; tum quidem et sensus evadit optimus et consensus aptissimus cum scholio Andr. IV, 1, 25, quod red. B deest, restituitur; hoc loco ab redactore figuras rei-ciente „synchoresin“ in „sententiam“ mutatam esse elucet ¹⁾).

Ergo figuras earumque definitiones red. A ipsi Euphraphio attribuendas esse et ex usu temporum et ex ordine consilioque, quo collectae sunt, et ex comparatione nonnullorum red. B locorum concludimus, ut redactor B commenti Eugr. scholia de figuris agentia eiecerit.

Idem aliis quoque red. A additamentis confirmatur.

§ 23. In red. A scholia, quibus alia atque de figuris praecepta rhetorica contineantur, exstare (cf. p. 9) commemoravimus. Gravissimum est ad Andr. I, 1, 24 illud de argumentorum locis, cuius pars tantummodo cum in editiones recepta sit, totum commentationi nostrae inserere cogimur. Est enim hoc:

„Argumentorum loci traduntur alii esse artificiales (cod. semper: „artificales“), alii inartificiales. et inartificiales quidem ex auctoritate su- (3)

1) Mira neque, quia comm. in Heaut. Don. deest, satis aperta differentia schol. Heaut. V, 1, 77 est; red. A: „adeo exornatum| i. e. comptum per ironiam“. red. B: „a. e.| supra diximus exornatum et ad (cod.: „e dat“) poenas posse (cod.: „posset“) aptari“. cf. quae ad Eun. II, 2, 6 et ab Eugr. et in corp. Don. adnotata sunt.

- muntur vel opinione. artificiales vero aut a personis aut a negotiis; cum autem omne argumentum rei dubiae faciat fidem, his vel nostram vel adversariorum causam confirmamus vel infirmamus. Quorum loci sumuntur ante rem quidem, unde agitur: a persona, a causa, a tempore, a loco,
- (5) a materia, a modo, a ratione. In re, unde agitur: a toto, a parte, a genere, a specie, a differentia, a proprio, a definitione, a nomine. Circa rem, unde agitur: a simili, a dissimili, a pari, a contrario, a maiore, a minore, a praecedente, ab eo
- (15) quod simul est, a consequente. Post rem vero: ab eventu, a iudicatis. Qui loci ideo communes dicuntur, quia in omni genere causarum ex his argumenta duci possunt; nam a personis consideratur: patria, nomen, genus, corporis habitudo,
- (20) mores, vita, amicitia, aetas, incessus, vultus; vel aliter a persona: nomen, natura, victus, fortuna, habitus, affectio, studia, consilia, facta, casus et orationes. Distat autem inter argumenta rhetorum et philosophorum, quod philosophorum ita sunt
- (25) interdum necessaria, ut non sint (cod.: „sunt“) probabilia; rhetorum autem si sunt (cod.: „sint“) necessaria, semper erunt probabilia. Probabile autem dico verisimile, quod etiam vulgus probat et verum iudicat; haec igitur argumenta sparsim in
- (30) Terentio reperies nec unquam aliunde sumpta“.

Hic tractatus, qui accuratam argumentorum enumerationem et divisionem praebet, ex complurium scriptorum operibus compilatus est: v. 1—5: divisio in argumenta artificialia et inartificialia: cf. Cic. top. II, 8. IV, 24. cf. Jul. Vict. H. p. 395, 19. v. 5: argumenti definitio Ciceroniana: cf. top. II, 8. Cassiod. Gar. II p. 571 a. b. 577 b etc. v. 8—20: argumentorum distributio quadripertita = Jul. Vict. H. p. 395, 22 seqq.

v. 21—23: attributa personis: Cic. de inv. I, 24, 34. cf. Alb. H. p. 537, 5 et H. p. 593. v. 23—29: rhetorum et philosophorum argumenta: cf. Cassiod. Gar. II p. 572a.

Qui tractatus utrum Eugraphio an retractatori debeat, nunc quaestio est. Atque primum hoc dicimus: fontes tractatus eosdem esse atque quos locis aliis Eugraphio praesto fuisse enucleavimus; nam eum et Ciceronis opera rhetorica cognovisse et cum Julio Victore quodammodo consentire et Cassiodorium exscripsisse explicavimus (cf. p. 63. 64. 88. 89). Praeterea illa variis ex operibus compilata tam bene in unum et dilucidum tractatum conflata esse neminem fugiet, ut vix interpolatori tribui possint. Sed aliud accedit hoc: in fine tractatus (v. 29—30) haec argumenta enarrata neque aliunde sumpta apud Terentium inveniri dicuntur. Haec et optime ad Terentii virtutem oratoriam demonstrandam, id quod Eugraphius initio sibi proposuit, quadrant et per totum commentum diligentissime servata sunt; nam quamvis multa alia argumenta exstent (cf. Fortunat. H. p. 115. 116. Mart. Cap. H. p. 489), quaecumque in commento Eugr. adscripta sunt, ea ¹⁾ hoc tractatu comprehenduntur omisso uno argumento a coniugatis, quod in red. A Andr. V, 4, 44 verbis his adnotatum est: „credo credere| argumentum est a coniugatis. coniugata enim sunt credere et credo, sicut scribere et scriptor“. Neque hoc uno argumento apud alios tritisimo (cf. Cic. top. III, 12. Cassiod. Gar. II p. 578a et comm. in ps. 36 v. 21) tractatus hic de argumentorum

1) Red. A Andr. IV, 1, 51 „argumentum a nota“ affertur, quod ab argumentorum distributione non abhorret; nam id et a Julio Victore (H. p. 398, 15. Mart. Cap. H. p. 466, 24) et eiusdem redactionis A loco hoc (Andr. I, 1, 52): „sumpta definitione a nota, quia merendo, id est militando, pro corpore quaestum occipit (sc. meretrix)“ — ad definitionis argumenta computari videmus.

locis in suspicionem vocatur. — Quare optime Eugraphio attribuitur.

Alia quoque scholia red. A rhetorica melius Eugraphio quam posteriori retractatori adscribuntur. Andr. II, 3, 25 inductionis definitio Ciceroniana legitur (cf. de inv. I, 31, 51. cf. p. 9); Andr. II, 2, 13 scholio hoc: „et servat morem (cod.: „more“) rhetorum, ut brevis, ut apertus sit“ — usus Eugraphianus, quem supra commemoravimus (p. 63), servatur.

Nonnullis red. A scholiis rhetoricis in corpore Don. respondetur; praeclarissimi sunt loci hi: Andr. I, 1, 115: „et est locus argumenti, qui dicitur a contrariis“. cf. Don. — et Andr. IV, 1, 15: „postea deliberat, an ad eum eat et cum eo expostulet“ etc. cf. Don. Ad hunc consensum explicandum, quamvis multae exstent viae, simplicissima haec esse nobis videtur, qua scholia ea vere Eugraphiana esse et una cum ceteris rhetoricis in corpus Don. transiisse dicimus.

Videmus, quam difficilis quaestio de additamentis rhetoricis red. A sit; neque enim certa argumenta, quibus ea ipsius Eugraphii esse demonstramus, nobis sunt et tractationi, quam singulis locis adhibuimus, hoc illud opponi posse concedimus; tamen in universum hoc probabilissimum esse nobis videtur, his additamentis red. A rhetoricis habitum tractatus vere Eugraphiani conservari; itaque ea quoque ipsius Eugraphii esse et in red. B excidisse.

§ 24. Definitiones dialecticas in red. A inveniri supra (p. 9) indicavimus; eae pleraeque cum Cassiodorio (Gar. II p. 570) et Isidoro (or. II, 29), qui ad Marii Victorini librum regrediuntur, consentiunt; etiam in Cassiodorii commentariis in psalmos easdem definitiones invenisse nos iuvat. Exstant in red. A definitiones hae:

Andr. II, 2, 3: „et est hic species definitionis (cod. semper: „diffinitionis“), quae fit per laudem (id. Andr. I, 1, 35) vel vituperationem, vel definitio rhetorica, quae est ex arbitrio loquentis“. Cassiod. et Isid. def. duodecima; cf. Cassiod. comm. in ps. 110 v. 7 etc.

Andr. II, 3, 6: „pater est, P. | quae species definitionis dicitur a causa“. V, 3, 32.

Andr. III, 2, 19. cod. L² haec praebet: „denunciata sunt a mysi per axia(?)tiposin i. e. per quamdam imaginationem“. Hic locus ex Cassiodorii verbis his (comm. in ps. 72 tit.) restituitur: „haec nona est species definitionis, quam Graeci κατ' ὑποτύπωσιν, Latini per quamdam imaginationem dicunt“. (cf. Gar. II p. 570b. Isid. or. II, 29, 10). Ergo contextum sic emendamus: „renuntiata sunt a Myside per hypotyposin i. e. p. q. i.“

Andr. III, 3, 33 (cf. p. 26). III, 2, 6: „et est definitio qualitativa potestate, non actu“. Cassiod. et Isid. def. tertia. cf. Cassiod. comm. in ps. 21 v. 3 etc.

Andr. V, 4, 47: „est quoque decima species definitionis, quae fit per ostensionem veluti“. Cassiod. def. decima (Isidorus alia praebet); cf. comm. in ps. 48 v. 12.

Phorm. I, 2, 1 (cf. p. 12). Cassiod. et Isid. def. quarta.

Ergo definitionum quoque consensus inter red. A et Cassiodorii ¹⁾ cum alios libros, tum commentarios in psalmos est, ut eae una cum figuris indidem repetitis ab ipso Eugraphio scriptas esse concludamus.

Restat in red. A congeries illa scholiorum ex parte grammaticorum, quae utrum Eugraphiana an interpolata sint, diiudicari vix potest, quia pleraque tam trivia varique generis sunt, ut certa veritatis falsitatisve nota poni non possit. Neque ad singula pertractanda, cum

1) Ex Isidoro eas definitiones sumptas non esse testis est locus Andr. V, 4, 47 (def. decima). cf. p. 114.

pleraque in editiones recepta non sint, aut locus aut tempus suppetit. Primum monemus, ne grammaticae adnotationes similesque, quae non tam ipsi interpretationi, quam scholae serviunt, ab initio suspectae sint. Nam quaecunque saeculi quarti atque recentioris aetatis commenta perlustramus, saepissime tales invenimus, ut eae minime ab Eugraphio in universum abdicendae sint. Deinde scholia permulta Donatianis tam similia esse intelleximus, ut ex commentariis Terentianis fluxisse putanda sint; locos nonnullos ad commentarios Vergilianos sive Aelii Donati sive Servii redire supra adnotavimus (cf. p. 37). Alios fontes atque quos ipsi Eugraphio fuisse enucleavimus, omnino non investigavimus, ut ea scholia additicia Eugraphii esse possint. Sed res incertissima est, praesertim cum scholia suppetant, quae interpolationem sapiunt: cf. Andr. I, 1, 28 („plerique omnes“): in utraque redactione „omnes“ supervacuum esse explicatur (cf. Heaut. IV, 7, 2), in red. A haec satis suspiciosa adduntur: „vel ita struendum: quod omnes faciunt adolescentuli, ut plerique ad equos et cetera, ut sic universalitatem ad singularitatem redegerit“. — Andr. V, 2, 3 in utraque redactione haec: „et singula pronuntianda sunt“ praescribuntur; in red. A (cod. P¹ Lindenbr.) stultissima haec adscripta sunt: „adventum tempus| pro: ad tempus ventum i. e. venisse“. (cf. p. 84 de soloecismo dicta). Neque omnino, ut hanc quaestionem penitus dissolvamus, satis accurata codicum notitia nobis est. Itaque nunc singula scholia red. A tractare desinamus et ad alteram redactionem transeamus.

§ 25. Adnotationum earum, quae in red. A desunt, certus fons neque investigari potest neque omnino existisse videtur, quia fere omnibus versuum Terentianorum sensus explicatur (cf. p. 10—12), ut eas adnotationes ex nuda fabularum cognitione haustas esse verisimile

sit. Jam supra (p. 91—93) nonnulla vestigia indicavimus, e quibus figuras orationis et Eugraphianas et ex hac redactione consulto eiectas esse probabile fiebat. Neque omnino red. A pertractata aliud quidquam relinquitur, quam ut red. B formam commenti Eugr. in brevius contractam memoriae traditam esse contendamus. Nam alia contractionis vestigia accedunt: utraque red. Andr. V, 3, 1 haec praebet: „quid ais omnium?] iracundiae familiare hoc esse saepe dictum.“ Ubi illud dictum est? In commentario red. B antecedente locus nullus invenitur (cf. Eun. I, 1, 14. Heaut. V, 1, 46. 77), sed in red. A unus vel duo hi: Andr. III, 2, 14: „certe si resciverim| sc. puniam te, quod prae ira dicere non potuit“ — et fortasse Andr. I, 1, 122 (adnot. de eclipsi figura; cf. p. 80 et Don. Andr. V, 3, 1). Haec scholia cum de eadem re agant et unum (Andr. V, 3, 1) ad antecedentia spectet, uni auctori adscribenda sunt et qui ad Andr. V, 3, 1 illud adiecit, eundem etiam schol. Andr. III, 2, 14 et I, 1, 122 scripsisse necesse est; i. e. scholia haec omnia vere Eugraphiana, nonnulla in red. B omissa sunt.

Simile exemplum hoc est: in red. A scholiorum genus hoc legitur: Andr. III, 4, 25: „astutia scelus malum et reliqua talia interiectiones sunt dolentis aut irascentis, quando ita ponuntur“. cf. Heaut. IV, 3, 38. Ad. IV, 2, 5 („sicut saepe docui“). Phorm. IV, 5, 11. Haec scholia haud dubie unius atque, cum ad Heaut. IV, 3, 8 illud etiam red. B sit, Eugraphii sunt. Neque vero scholium ad Andr. III, 4, 25, quod ipsius Eugraphii esse cognovimus, in red. B exstat, ut hoc a red. B auctore eiectum sit (de schol. Ad. IV, 2, 5. Phorm. IV, 5, 11 verba facere non possumus, quia cod. L¹ hi loci desunt).

Itaque red. B auctorem libros et pleniores et red. A similes exhibuisse atque in brevius contraxisse apparet.

Neque iam usque ad finem quaestionis huius progressi sumus; nam in numero scholiorum red. B, quae alteri desunt, quamvis multa loquacitati redactoris posterioris attribui possint, tamen etiam optima Eugraphioque dignissima inveniuntur. cf. schol. ad Andr. II, 2, 9—12: vide p. 11. — In Andr. sc. V, 6 red. A commentarius tam exilis est, ut scholiorum eorum, quae in red. B ad v. 1—12 adnotata sunt, nullum¹⁾ et solum ad v. 7 breve illud de argumento a repugnantibus afferatur. Itaque etiam in red. B scholia vere Eugraphiana quaeque in altera exciderint, conservata esse coniectura haud improbabilis est. Quam ad observationem confirmandam adnotationes red. B eas, quae artem rhetoricam tractant, summi momenti esse arbitramur; Andr. II, 2, 29 definitio in red. B praebetur haec: „proprie ‚magnum signum‘ dicitur (cod.: „dič“) in factis et dictis ad quaestionem argumentum collectum“²⁾. — cf. Andr. III, 4, 20: red. A.] „Remansit servus cognito (L¹: „cogita- [red. B.

tio“) consilio domini et (om. L¹) secum loquitur se iam esse periturum, quod eventus aliter ceciderit, quam ipse consilium non recta calliditate susceperit.

Ita secum loquitur haec;
et hic est allocutio (L¹:
„oblocutio“) habens
quid (L¹: „qd“) metuat
et quid velit. Nam

1) Usque ad verba ed. West.: „sed hos tollendos esse persuadet, quia (cod. L¹: „q“) sequitur“. — Quare cod. L² medio a tractatu eo, qui est de duplici Andr. exitu, incipit.

2) Novus iste verborum ordo redactoris esse videtur, veluti in eodem cod. L¹ Andr. I, 1, 19: „secundum supra divisionem positam“ (cod. L²: „sec. supra pos. div.“) et Andr. V, 1, 4: „generalem supra accusationem positam parum intellexerat“ (cod. L² deest).

red. A.	red. B.
et prius quid metuat (L ² : „qd metuit“): ,ni- hil preci est relictum‘ et cetera, in quibus hypozeuxis est; post quid velit: ,utinam mihi‘ etc“. —	(sic Lind.; cod.: „num“) quid metuat hoc est: ,nihil preci loci r. i. p. o.‘ (v. 22); nihil ergo causae est, quin (etc. v. 21) . . . et quid velit illo versu declarari (fortasse „declaravit“): ,utinam mihi‘ (etc. v. 27)“. —

Hoc red. B loco allocutionis mentio et divisio oportunitissime affertur, ut eam in commento Eugr. fuisse et in red. A periisse censeamus. (cf. Andr. I, 5, 54).

Ad extremum scholion red. B ad Andr. III, 3, 40 conferatur. Hoc enim non solum ad persuasionem perfectam indicandam aptissimum est, sed etiam, cum articuli deliberativi utilitatis et honestatis (cf. p. 26) comprehendantur, vere Eugraphianum esse cognoscitur, praesertim cum etiam in corpore Don. (v. 38; cf. v. 14) honesti articulus adnotatus sit, cuius apud Eugraphium nisi hoc red. B scholio mentio non fit.

Haec red. B exempla attulisse sufficiat. Ex qua utriusque redactionis comparatione sententiam hanc ducimus: neutra redactio plena vereque Eugraphiana est, sed quantum quidem ex codicum nonnullorum notione haurire potuerimus, utraque brevior et exiliore utitur forma, quam quae commento ipsius Eugraphii fuit. Red. A et ad verum commentum proxime accedere et paucis interpolationibus infecta esse, contra red. B a retractatore quodam multis scholiorum generibus singulisque scholiis omissis atque aliis substitutis elaborata esse nobis videtur.

Jam quaerentibus nobis, quemadmodum tantae differentiae irrepere potuerint, responsum datur hoc: omni-

bus in commentariis ad poetarum opera scriptis amplae lacunae magnaeque interpolationes facillime intercedere potuerunt propterea, quod illi saepissime non propriis libris tradebantur, sed in marginibus et inter lineas librorum mss. opera poetarum continentium adscribebantur itaque aetatem ferebant. Tum quidem commentarii secundum spatium, quod illis relictum erat, aut contrahebantur aut spatio suppetente additamentis inficiebantur, qua ratione magnas inter singulorum librorum contextus differentias praeberi nihil miri est. Tali modo corporis Don. formam infelicissimam, quae nobis tradita sit, exortam esse Umpfenbachius (Herm. II p. 337) coniecit: simili fato commenti Eugr. red. A deberi putamus; contra red. B formam plane immutatam retractoris cuiusdam industriae consilioque attribuimus.

§ 26. Cum hac sententia nostra observatio, qua conexus quidam admirabilis inter utramque red. vel potius inter codd. L¹ et L² explicatur, optime congruit. Uterque enim liber communibus nonnullorum scholiorum rhetoricorum corruptelis infectus est, quarum pleraeque scholiis corporis Don. similibus, quae ex commento Eugr. in illud corpus transcripta esse demonstravimus, sanari possunt. Dicimus praecipue locos hos:

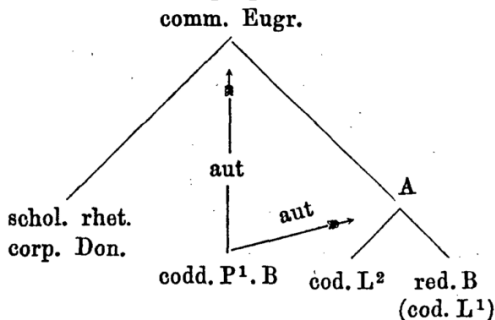
Andr. I, 1, 102: „trium partium“ loco duae tantummodo in codd. L¹ et L² afferuntur; tertia haud dubie e corp. Don. supplenda est, ut legendum sit: „a voluntate, a facultate, a summo ad imum“ (cf. p. 63).

Andr. I, 1, 110: cod. uterque: „namque duae partes sunt, quae reum solitae sunt defendere; derivatio causae“ etc. — altera pars in utroque cod. desideratur.

Andr. II, 1, 16: cod. L¹: „imperationem“. cod. L²: „impetrationem“; e corp. Don. scribendum est: „in petitione“. (cf. p. 69).

Andr. III, 2, 31: cod. uterque: „a me“; corp. Don. rectissime: „famae“. (cf. p. 66 adn.). —

Quae scholia corporis Don. e libro Eugr. eo fluxerunt, in quo loci hi sani erant; contra codd. L¹ et L² corruptelae communes ita explicandae sunt, ut uterque ad unum eundemque archetypum regredia-
tur, in quo corruptelae hae iam erant. Jam cum cod. L¹ unicum red. B exemplum adhuc cognitum sit atque codd. P¹ et B, quos red. A simillimos esse statuimus, ipsius commenti vere Eugraphiani exempla esse possint (cf. p. 16), hanc tabulam proponimus:

Huic argumento gravissimo necessitas ex comparatione demum ceterorum codicum afferri poterit; tamen sic quoque sententiae a nobis prolatae magnum pondus afferri existimamus.

IV.

De aetate Eugraphii.

§ 27. Neque Faernus neque qui eius editionem curavit, Victorius de Eugraphio praeter nudum nomen quidquam investigaverunt. Primus Lindenbrogius in elogiis veterum (ed. Ter.) Gerberti epistolam XI¹), in qua Eugra-

1) Gerberti opera omnia. ed. A. Ollerisius Paris. a. 1867.

phii mentio fit, attulit addiditque haec: „Gerbertus hic postea PP. factus Sylvester dictus fuit vixitque sub Othone III. Imp. circa A. C. DCCCCXCVIII.“ Paulo post Casp. Barthius eodem Gerberti loco usus „Eugraphium istum non obscurum medio aevo grammaticum fuisse“ censuit (advers. libr. XV, 1); atque indidem posteriorum sententia emanasse videtur, Gisb. Cuperi (observ. libr. I, 18), Joh. Alb. Fabricii (bibl. lat. tom. I, 3 adn. g), Christoph. Saxii (onomast. litt. II p. 163), qui Eugraphium sub Othone III imperatore circa annum 998 fuisse auctores sunt; neque Westerhovium (ed. Ter. praef. p. X) aliud efficere voluisse putamus.

Qua a superiorum sententia primus Brunsius (ed. Ter. I praef. p. XVIII) sequente Suringario (l. c. I p. 87. 88) iure optimo ita discedit, ut ex eo, quod Gerbertus Eugraphii mentionem faciat, quidquam colligi posse neget nisi hoc: Eugraphium non post Gerbertum fuisse; ergo multo ante hunc eum vivere potuisse dicit. Sed ipsi rem accuratius inquiremus; Gerberti illa epistola XI haec est:

„Gerbertus quondam scholasticus Ayrardo suo salutem. Petitionibus tuis annuimus. Nostra ut exequaris negotia velut propria monemus. Plinius emendetur, Eugraphius recipiatur, qui Orbacis et apud sanctum Basolum sunt, perscribantur“¹⁾.

Hanc epistolam, qui de Gerberti epistolarum tem-

1) „Eugraphius recipiatur“ quid sibi velit, parum perspicuum est. Ex Plinii emendandi mentione et verbis sequentibus Gerbertum non de viris, sed de eorum libris verba facere Brunsius recte conclusit. Ergo de opere quodam Eugraphii praeceptum datur. At quale praeceptum? Brunsius (p. XIX) legendum esse proposuit „rescribatur“, quod idem atque „describere“ significare voluit. Quam coniecturam Baehrius (cf. Erschii et Gruberi encyclop. s. v. „Eugraphius“) suo iure refutat; ipse „recipere“ pro descri-

poribus scripserunt, Hockius ¹⁾, Rog. Wilmannsius ²⁾ Ollerisius ³⁾ a Gerberto, qua fuerit coenobii Bobiensis abbas aetate vel certe priusquam fugitivus Remos pervenerit, scriptam esse inter se consentiunt. Jam cum Gerbertus ab Othone II. abbatiam Bobiensem a. 982 acceperit et circa eius mortem, sive cum Hockio anni 984 initium sive cum Ollerisio anni 983 exitum ponimus, ex Italia inimicorum insidiis expulsus Remos confugerit, epistolam illam ante a. 984 datam esse pro certo habemus, quo fit, ut Eugraphius non ante a. 998, sed ante a. 984 floruerit.

Hanc Eugraphii mentionem a Gerberto factam ab Umpfenbachio, qui eam (ed. Ter. praef. p. XLIII) tamquam prorsus dubiam despicit, paucis defendamus. Ille epistolae locus nonne alio de Eugraphio dici potest? Et nominatur inter sanctos mensis decembris Eugraphius quidam eiusque vita nondum edita codicibus haud paucis ⁴⁾ servatur; sed eius nomen in cod. Par. graec.

bere positum (significationem verbis linguae vernaculae his: „copieren, abschreiben“ reddit) retinet. Neque vero hanc verbi „recipere“ significationem aut apud Gerbertum aut apud alium reperimus. Fortasse ad bonum sensum ita pervenimus, ut ad „recipere“ animo suppleamus „in librum“ vel simile aliquid, veluti, si Gerbertum ex consuetudine aetatis (cf. cod. P²) in unum codicem complurium scriptorum opera colligenda curasse et de hac re cum Ayrardo iam ante egisse statuimus, facile illud „Eugraphius recipiatur“ pernoscutur.

1) „Gerbert oder pabst Sylvester II und sein Jahrhundert“. Vindob. a. 1837 p. 63—65. 189—199.

2) Cf. Rankii „Jahrbücher des deutschen Reiches unter dem sächs. Hause“. Berol. a. 1840. vol. II, 2 p. 7 et exc. I p. 144. 145.

3) Gerberti vita l. c. p. XLVI. LV—LXV et adnot. p. 485—501.

4) Cod. Par. graec. 1461. 1466. 1553 etc. cf. catalogue des manuscrits grecs de la biblioth. de l'Escorial

1461 (saec. XI) et suppl. graec. 563 (saec. XI), quos Gundermannus liberalissime inspexit, non *Εὐγράγιος*, sed *Εὐγραφος* est atque hic, Menae Hermogenisque aequalis, saec. III Maximino imperatore vixit. De hoc igitur cogitari non potest. Neque alicubi nomen Eugraphii exstat.

Contra Gerbertus quanto ardore ad litterarum antiquarum studium inflammatus fuerit quantaque cum industria veterum scriptorum exempla oblitterata undique investigaverit, luculentissime ex ipsius epistolis cognoscitur (cf. ep. 78. 188. — 6. 76. 124. 142. 157. 213. cf. Büdingerii „über Gerberts wissenschaftliche und politische stellung“ Marb. a. 1851. Hock. l. c. p. 144—147); atque inter disciplinas eum arti rhetoricae principem locum attribuisse et nonnullis epistolarum locis (cf. ep. 115 etc.) et a Richerio Gerberti discipulo docemur (cf. eius hist. libr. III, 47 in Pertzii monum. Germ. hist. V p. 617), qui Gerbertum poetarum studio ad artem rhetoricam ediscendam summum momentum adscripsisse tradit. Nonne igitur Gerbertus Eugraphium sequi videtur? Ergo illam Eugraphii mentionem a Gerberto factam optime de Eugraphii commentario Terentiano intellegi posse contendimus.

Minus aperta de Abbonis Floriacensis loco cod. L² a Petavio allato (cf. p. 5) res est, quo argumento Westerhovius utitur; neque enim aut in epistolis nobis servatis aut in ceteris eius libris Eugraphii nomen invenimus. Neque omnino hac Petavii adnotatione novi quidquam colligi potest, quoniam Abbo Gerberti aequalis fuit ¹⁾).

Ex argumento eo, quod Umpfenbachius (praef. p. XLIII) profert, de aetate Eugraphii constituenda idem

par E. Miller. Par. 1848: no. 307. y. II, 2. fol. 127—152.

1) Abbo a. 988 coenobii Floriacensis abbas factus post sedecim annos (a. 1004) diem supremum obiit.

cognoscitur: is enim ex cod. B aetate Eugraphium aut ante aut ipso saeculo decimo floruisse efficit; quod idem ex ceterorum codd. aetate concludi potest, quos fere omnes saeculi decimi esse enarravimus.

Restat Baehrii sententia l. c. publicata. Is enim Brunsum secutus Eugraphium priore quam saeculi decimi aetate vixisse dicit atque argumentis certis non adhibitis, sed commenti habitu pretioque generaliter considerato et aestimato librum saeculo quinto sextove vel etiam paulo posteriori tempori attribuit.

Jam ut ipsi quaestionem de Eugraphii aetate ineamus, ab hac Baehrii sententia ordimur eique assentimur. Nam et ipsi commentarios perlustrantes tam recenti aetate, qua superiores voluerint, eos scribi potuisse negamus; neque enim saeculo nono decimove commentarii tales, quales Eugraphianos esse vidimus, etiamsi optimi fontes suppeditaverint, componi potuerunt. Ergo cum Baehrio Eugraphii commentum saeculo quinto sextove exortum esse censemus.

Sed haec aestimatio arbitriumque, non argumentatio est. Quaeritur, num argumenta exstent.

§ 28. Primum de tempore eo, quo corporis Don. forma nobis tradita plena fuit, certi aliquid statuere conemur; inde, ante quod tempus Eugraphius fuerit, conicere posse nobis videmur.

Ex codicibus de aetate corporis Don. pauca efficiuntur; nam cod. Par. 7920 antiquissimus saec. XI, ceteri saec. XV sunt. Sed Usenerus (mus. Rhen. XXIII p. 496, cf. Teuberii commentationem p. 12) ex scholiorum Bembinorum comparatione conclusionem sumpsit. Haec scholia ad margines cod. Bembini adscripta, cum aetas iis maxime venerabilis sit, summi momenti sunt; Umpfenbachius (Herm. II p. 338) ea saeculo octavo, Studemundius (Fleckeis. ann. a. 1868. vol. 97

p. 549) etiam priore tempore in cod. Bemb. recepta esse e scriptura collegerunt. Neque ea variae originis esse viros doctos eos fugit; nam non solum duae discernuntur manus, prior et recentior, a quibus fabulae promiscue adnotantur atque iidem quoque versus vocabulaque eadem diversis interpretationibus tractantur, sed etiam scholia singularum fabularum varia utuntur ratione: in Andr. nulla fere leguntur; ad Eun. satis multa adscripta sunt quaeque magna ex parte Donatianis respondent; permulta ad Ad. adnotata invenies, sed quibus nullus fere cum Donatianis consensus sit; contra ad Phorm. ab initio usque ad v. I, 2, 9 totus fere commentarius Don. in margines codicis transiisse videtur. Atque hoc nobis utilissimum est, nam similitudinem scholiorum Phorm. cum Donatianis tantam esse videmus, ut etiam compluria corporis Don. scholia ad unum locum adiecta in illo codice in unum compilata existant. cf. pr. 9. 26. I, 1, 1. Ergo suo iure Usenerus aetate ea, qua scholia Bemb. compilata sint, corpus Don. conscriptum et formam eam, qua nunc exstet, tenuisse conclusit.

Ad eandem sententiam, aliam ingressi viam, pervenimus. Commentarius Don. in Heaut. qua aetate perierit, parum adhuc scitur. Huic quoque quaestioni ex scholiorum Bemb. consideratione lux quaedam affertur. Nam scholia Bemb. ad Heaut. permulta esse animadvertimus, quibus tam similia in commentariis ceterarum fabularum Don. exstent, ut illa ex his repetita esse manifestum sit. cf. tabulam hanc:

	schol. Bemb. Heaut.:	Don.:
grex	pr. 45.	Ad. III, 3, 8.
vesperi	I, 1, 15.	Phorm. I, 1, 2.
tacere etc.	I, 1, 33.	Eun. V, 1, 4.
prorsus	I, 1, 88.	„ II, 3, 14. Ad. I, 1, 46.
quid ais?	I, 2, 8.	Andr. I, 1, 110.
insimulare	I, 2, 30.	Phorm. II, 3, 12.
nam	II, 1, 13.	Ad. pr. 15.
nobilis	II, 1, 15.	Hec. V, 2, 31.
intervenire	II, 3, 40.	Ad. III, 3, 52.
enimvero	II, 3, 79.	Phorm. V, 7, 44.
misere	II, 3, 124.	Ad. IV, 1, 7.
sis, sodes	II, 3, 128.	Andr. I, 1, 58. Eun. IV, 7, 29.
egregius	III, 1, 11.	Hec. I, 1, 9. (Andr. I, 1, 31).
actum est	III, 1, 47.	Ad. III, 2, 27.
reddere: restituere .	III, 1, 83.	Eun. I, 2, 67. IV, 6, 8. (ordine inverso)

Praetera permulta scholia Bemb. ad Heaut. accedunt, quae et cum Donatianis et cum aliorum scriptorum locis haud mediocri similitudine utuntur. Quibus singulis vis nulla inest. Sed ex magno numero efficitur, ea scholia a compilatore non ex variorum libris, quibus inveniuntur, sed e commentariis quinque Don. nobis servatis hausta esse. Sunt imprimis haec:

	schol. Bemb. Heaut.:	Don.:
cuius	pr. 8.	Andr. V, 4, 29.
differre	pr. 16.	„ II, 4, 5.
nuper	I, 1, 1.	Eun. pr. 9.
proinde	I, 1, 13 (I, 2, 21).	Phorm. II, 3, 35 (con- trarie).
mane	I, 1, 15.	Andr. I, 1, 56.
poenitet	I, 1, 20.	Eun. V, 7, 12.
parcere	I, 1, 87.	Hec. III, 1, 2.
propediem	I, 1, 118.	Ad. V, 5, 7.
narrare	I, 2, 18 (?)	Andr. IV, 3, 19.
quin	I, 2, 19.	Hec. II, 1, 43.
ne	II, 1, 5.	Andr. pr. 17 (etc.).
procax	II, 1, 15.	Hec. I, 2, 84.
grex	II, 3, 4.	Ad. III, 3, 8.
-dum	II, 3, 8.	Andr. I, 1, 2 (Hec. V, 4, 4).
interea loci	II, 3, 16.	„ I, 1, 28 (Phorm. I, 3, 20).
alterae, solae	II, 3, 30 (II, 4, 14).	Eun. V, 7, 3.
capillus	II, 3, 49.	„ V, 2, 20.
obsitus	II, 3, 53.	„ II, 2, 5.
age age	II, 3, 91.	Andr. II, 1, 10.
scilicet	II, 3, 117.	„ I, 2, 14. Ad. III, 4, 4.
comparare	II, 4, 17.	Phorm. I, 1, 7.
o interiectio	II, 4, 26.	Andr. I, 5, 32.
prodere	III, 1, 70.	Hec. IV, 4, 50.
putare	III, 1, 76.	Andr. II, 6, 11. Ad. V, 3, 10.
mihi	III, 1, 98.	Phorm. V, 8, 21.
dissolvere:absolvere	III, 1, 99 (?).	Ad. II, 4, 13 (?).

Quibus ex tabulis hoc elucet: consensus is inter scholia et Don. et Bemb. ad Heaut. adscripta maior atque insignior est, quam ut casu fortuitoque fieri potuerit. Ac ne ita quidem explicatur, ut illa scholia Bemb. ex commentario in Heaut. Don. nunc deperdito hausta esse dicantur; nam quamquam haud paucas adnotationes saepius per commentarios Don. repeti et illorum scholiorum unum alterumque etiam in commentario ad Heaut. exstitisse concedimus, tamen tantum scholiorum numerum in unius fabulae commentario repetitum esse ceterorum commentariorum exemplis commoti negamus. Ergo illa scholia similia a compilatore ex libris Don. ad ceteras fabulas pertinentibus in Heaut. transcripta esse constare nobis videtur. Quod qua de causa scholiasta fecit? Una inveniri potest haec: quia scholiasta ille commentarium Don. in eam fabulam non iam habuit, i. e. quia ille commentarius ea aetate deperditus erat, ut scholiasta ex commentariis ceterarum fabularum scholia compilare cogeretur. Itaque scholiastam Bembinum idem fecisse videmus, quod compluribus saeculis post Calphurnius fecit, qui, ut commentarii Don. in Heaut. iacturam suppleret, novum in eam fabulam librum ita composuit, ut cum alia, tum reliquos commentarios Don. exscriberet (cf. Löffleri „de Calph. Terentii interprete“ Argent. a. 1882 p. 46—56).

Sed adhuc aliquid sententiae nostrae obstat. In cod. enim Bemb. ad Heaut. scholia addita sunt, quae ex commentario quodam ad ipsam eam fabulam facto fluxisse necesse est. Dicimus cum alios, tum locos quatuor eos, quibus versus Menandrei Terentianis similes afferuntur: II, 3, 44. 53. 4, 4. III, 1, 32. Nam cum haud exilem commentarium, quo versus Menandri et Apollodori cum Terentianis conferantur, exstitisse cognoverimus (cf. p. 33), haec quatuor cod. Bemb. scholia ad illius commentarii partem eam, quae ad Heaut.

pertinebat, redire apparet. Nonnulla igitur scholia Bemb. in Heaut. ex huius ipsius fabulae commentario derivanda sunt. — Attamen stare nostram sententiam dicimus. Neque enim scholia Bemb. quin, ut varii pretii, ita variae originis sint, dubitari potest (cf. Umpfenb. p. 341. Studem. p. 549). Atque variis temporibus a librariis compluribus ea conscripta esse duae manus illae (cf. p. 108) testes sunt, quarum una antiquior, cum Bembini¹⁾ lectiones contra recensionem Calliopianam sequatur, ex libro quodam recensionis Bembinae scholia sumpsisse, altera recentior, cum lectiones Calliopianas et Donatianas praebeat²⁾, e codice quodam recensionis Calliopianae vel potius eius, qua Donatus usus sit, scholia transcripsisse videtur. Sed etiam manus utriusque scholia singulis scriptoribus deberi vario scholiorum pretio atque habitu adducti negamus; atque uno manus recentioris loco certissimum retractationis exstat testimonium: Heaut. I, 1, 91, quo loco scholiastam priorem scripsisse³⁾: „exercirent: resarcirent“, posteriorem vero, quippe qui hoc mente non ceperit, verba et exempla ad vocabulum „exercere“ pertinentia addidisse manifestum est. Putamus igitur variis temporibus ea scholia e commentariis Terentianis corrasa esse, ut etiam scholia ad Heaut. ex parte e commentariis veterioribus derivanda sint; ultimum autem a compilatore eodem, qui et scholia Phorm. Donatiana addiderit, aetate ea redacta esse, qua corpus Don. formam eandem, atque nunc, te-

1) Cf. Andr. IV, 5, 15: „hospite“ libr. Call.: „hopitem“. Eun. I, 1, 6: „pertendis“. libr. Call.: „perficies“. Eun. I, 2, 69: „parere“. libr. Call.: „parare“.

2) Cf. Eun. II, 3, 93. Bemb.: „despectam“. Ad. V, 3, 5. Bemb.: „ilicet“ etc. Utroque loco scholiasta lectionibus Calliopianis usus est his: „despicatam“ et „scilicet“. (cf. Umpfenb. p. 339. 340).

3) Idem scholion Festum afferre vidimus. cf. p. 43 adn.

nuerit, i. e. qua commentarius Don. in Heaut. iam deperditus fuerit.

Ex hac scholiorum Bemb. comparatione ¹⁾ hoc elucet: aetate illa, qua ea in cod. Bemb. margines recepta sint, i. e. saeculo octavo vel etiam priore aetate, corporis Don. formam in universum eandem, quae nunc sit, fuisse, ut et commentarii Terentiani in illud congesti sint et in Heaut. commentarius corpori defuerit. Contra Eugraphium libros commentatorum nondum in unum coniunctos et qui ad Heaut. quoque pertinuerint, adhibuisse supra explicavimus (cf. p. 51. 52). Itaque Eugraphium ante, quam corpus Don. completum et scholia in cod. Bemb. transcripta sint, librum fecisse verisimile est, ut ante saeculum octavum floruisse videatur. At post corpus Don. hac nostra forma instructum nonne et ipsi singuli commentarii Terentiani, e quibus illud compilatum est, nonne in Heaut. saltem libri exstitisse possunt? Ergo Eugraphius nonne etiam post scholiorum Bemb. aetatem fuisse potest? Quod quidem plane rei-cere non possumus, ut argumentationem nostram ex hac parte claudicare confiteamur. Quamquam nostram sententiam multo probabiliorem esse quam hoc obicientis confidimus. Nam postquam corpus Don., quo amplissimi atque uberrimi in Terentii fabulas commentarii praebebantur, conscriptum est, reliqui singuli commentarii, quippe qui exiliores essent, superflui itaque neglecti erant, ut eos, si modo aetatem quandam tulerint, paulo post deperditos esse verisimile sit. Neque ulla posterioris aetatis vestigia reliquiasve aut alius veteris commen-

1) Ex comparatione scholiorum Bemb. et commenti Eugr. certi nihil efficitur. Multae inter ea similitudines intercedunt, sed plerisque in corpore Don. responderi videmus, ut comparatio ad bonum eventum non perveniat.

tarii Terentiani aut saltem in Heaut. servati habemus ¹⁾).

Itaque argumentationem nostram, quamvis necessaria non sit, tamen satis probabilem esse censemus, ut Eugraphium ante saeculum octavum vixisse verisimile sit, In saeculum igitur illud, cuius et primus et uberrimus scriptor Isidorus fuit, Eugraphium rettulimus. Quaeritur, num etiam priori tempori argumento aliquo attribui possit. Ad id ipsum supra (p. 44—46. 87. 96. 97 adn.). Isidori origines in comparationem vocavimus. Nam cum Isidori illud opus, quo quasi totius suae et priorum aetatum doctrinae compendium fecit, a plerisque posterioribus exscriptum esse notum sit, num Eugraphius et ipse Isidorum adhibuerit, quaestio haud spernenda est. Nunc quidem cum Eugraphius ex Isidoro nihil hausisse effecerimus, argumentum ex silentio conquisivimus, quo illum ante Isidorum fuisse conicimus.

Sed hic nobis consistendum est, quia ex ceteris temporum illorum libris collatis nihil amplius de aetate ea, ante quam Eugraphius vixit, perscrutari potuimus.

1) Testimonium, quo corporis Don. forma nobis tradita confirmatur, lexicī Terentiani pars illa a Casp. Barthio (advers. libr. XXXVIII, 15) publicata est, qua excerpta ex quinque illis commentariis Don. afferuntur; saepius complures adnotationes in corpore Don. ad unum locum adscriptas a lexicī scriptore anonymo in unam conglutinatas esse videmus; cf. p. 1749 adnot. de vocabulo „alacer“ et Don. Eun. II, 3, 12. Praeclarissimus est locus hic: Barth. p. 1748: „adorior: ex insidiis repente invado. dictum quod corpora subito aggredientium exsurgant atque increcant. adortus: aggressus. omnia haec ex translatione motus (scrib.: „maris“) dicta sunt meta[phoricos]“. cf. Don. Andr. III, 1, 21 et Westerhovii adnot., cui assentimur. Ergo etiam corruptelae corporis Don. in lexicon Ter. illud transierunt.

§ 29. Itaque altera a parte incipere atque, post quod tempus hic noster vixerit, enucleare nobis necesse est.

Ubi de fontibus disseruimus, Eugraphii praecepta rhetorica prope ad Sulpitii Victoris et Julii Victoris artes accedere cognovimus (p. 63. 64. 94. 95); in tractatione redactionum figurarum definitiones cum ex Martiano Capella aliisque (p. 87), tum e Cassiodorii commentariis in psalmos repetitas esse explanavimus atque hunc conexum, cum gravissimus sit, accuratius disceptavimus, ut commentum Eugr. post commentarios illos in psalmos a Cassiodorio factos scriptum esse certum sit. Libros autem hos prima fuisse opera, postquam a negotiis publicis se removerit et in coetum monachorum receptus sit, ipse Cassiodorius in praefatione libri de ortogr. (cf. Keil. G. L. VII p. 143) enarrat, ut ii paulo post annum 540 scripti sint. Praeterea a libris Cassiodorianis de rhetorica et de dialectica, quae „institutionibus lectionum divinarum atque humanarum“ continentur, Eugraphium pendere vidimus (cf. p. 94, 96. 97). Institutiones eae paulo post commentarios in psalmos a Cassiodorio compositae sunt.

Ergo Eugraphii aetatem Cassiodorio et Isidoro circumscripsimus. Sed ex comparatione commentariorum Cassiodorianorum etiam accuratiora conicere nos posse existimamus. Cassiodorium enim figuras novas quaeque in libris profanis non exstent, in scriptura divina esse docere iam commemoravimus (cf. p. 88. 89). Qua nimia religione pietateque inflammatus adeo procedit, ut omnium fere disciplinarum atque praecipue artis rhetoricae notitiam ex libris sacris emanasse dicat. cf. comm. in ps. 144 v. 21: „... hoc Aristoteles acer ingenio aemulatus argumentorum saecularium loca mirabili subtilitate collegit hinc dialectici disputationes suas arctaverunt, hinc oratores velut quaedam

flumina cucurrerunt; hinc poetae decoris floribus ambiuntur; hinc satirici, hinc historici, hinc comici tragicique ditati sunt“ etc. Quin etiam saeculares litteras despicias habere earumque magistros expressis verbis provocare non veretur, ut ad scripturae sacrae cognitionem scientiam suam et omnino totius antiquitatis redire intellegant et agnoscant. cf. comm. in ps. 23 v. 10: „cognoscite, magistri saecularium litterarum, hinc schemata, hinc diversi generis argumenta, hinc definitiones, hinc disciplinarum omnium profluxisse doctrinas, quando in his litteris posita cognoscitis, quae ante scholas vestras longe prius dicta fuisse sentitis“. cf. comm. in ps. 31 v. 10: „venite, oratores, qui negotia humana artificiosa subtilitate tractatis“ etc. Igitur hanc Cassiodorii rationem fuisse intellegimus, ut litteris humanis earumque magistris quasi certamen bellumque inferat.

Quibus a commentariis Eugraphium adeo pendere perspeximus, ut eas potissimum figuras, quas Cassiodorius tamquam novas quaeque in libris profanis aut non aut rarius inveniantur, in libris sacris cumulate suppeditare explicat tritasque novis definitionibus exornat, ut eas potissimum figuras una cum definitionibus, definitiones dialecticas aliaque exscribat et apud Terentium quoque adhiberi demonstret. Praeterea, ut id repetamus, Terentii et Vergilii virtutem oratoriam initio commentarii expressis verbis praedicat et quasi in exitu (Phorm. V, 8, 1) statuum figurarumque multitudinem, qua fabulae Terentianae ornatae sint, aperte collaudat, et per omnes fabulas ad hoc quam enixissime se applicat, ut, quot rhetorum formae quotque figurae quanta cum industria artificioque a Terentio usurpatae sint, in omnium oculos producat. Quid? cum hic commenti habitus sit, Eugraphius Cassiodorio nonne ut adversario respondere atque Terentii exemplo adhibito poetas veteres litterasque antiquas quasi a Cassiodorii insimula-

tionibus calumniisque defendere ac purgare videtur? Conicimus igitur Eugraphium librum hoc ipso studio incensum scripsisse, ut eum Cassiodoriano opponeret, ut eius de litteris saecularibus dicta tamquam falsa atque ementita repelleret, ut litteras antiquas ac maxime poetarum opera tutaretur.

Huic coniecturae haud parvam probabilitatem addi putamus eo, quod per libros Eugr. nullum doctrinae Christianae vestigium cognoscatur, id quod saeculo sexto fieri per se satis mirum est, sed hac nostra coniectura, qua Eugraphium Cassiodorii, qui inter patres Christianos suae aetatis praeclarissimus erat, rationes refutare voluisse censemus, optime explicatur. Ac ne in eo quidem offendendum est, quod Eugraphius in libro non aperte Cassiodorio contradicit palamve impetus in eius rationes facit; nam Cassiodorius Senator, qui dicitur, in rebus et publicis et ecclesiasticis suae aetatis princeps eiusque praecepta totius ecclesiae Christianae erant, ut qui in Cassiodorium verba fecit, quasi nomen Christianum oppugnaret.

Hac nostra coniectura inducimus, ut Eugraphii aetatem propius ad Cassiodorium quam Isidorum admoveamus. Ergo Eugraphium rhetorem Cassiodorii aequalem natu minorem fuisse et medio saeculo sexto vel paulo post medium commentarios Terentianos scripsisse contendimus.

Conspectus capitum.

Cap. I: de comm. Eugr. codicibus	p. 3.
Cap. II: de comm. Eugr. fontibus	p. 28.
Cap. III: de comm. Eugr. redactionibus . .	p. 79.
Cap. IV: de Eugraphii aetate	p. 103.

